

Model środowiskowej pracy socjalnej / organizowania społeczności lokalnej

Barbara Bąbska
Magdalena Dudkiewicz
Paweł Jordan
Tomasz Kaźmierczak
Ewa Kozdrowicz

Maria Mendel
Magdalena Popłońska-Kowalska
Marek Rymsza
Bohdan Skrzypczak

Model środowiskowej pracy socjalnej / organizowania społeczności lokalnej

Barbara Bąbska
Magdalena Dudkiewicz
Paweł Jordan
Tomasz Kaźmierczak
Ewa Kozdrowicz

Maria Mendel
Magdalena Popłońska-Kowalska
Marek Rymśa
Bohdan Skrzypczak

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Model środowiskowej pracy socjalnej/ organizowania społeczności lokalnej*. Model powstał w ramach realizacji projektu systemowego „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”, którego inicjatorem jest Departament Pomocy i Integracji Społecznej Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, a liderem – Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

Model OSL został przygotowany przez zespół ekspercki Stowarzyszenia Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL oraz Fundacji Instytut Spraw Publicznych w ramach prac Laboratorium Innowacji Społecznej. Laboratorium to stanowiło unikalną formułę łączenia refleksji z praktyką i funkcjonowało przez cały okres realizacji projektu.

Model OSL odwołuje się do doświadczeń wieloletniej praktyki pracy środowiskowej metodą centrów aktywności lokalnej, którą propagowało Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL oraz do programów akademickich na kilku polskich uczelniach.

W ramach projektu systemowego zbieraliśmy doświadczenia, testowaliśmy *Model OSL* w praktyce, przyglądaliśmy się wdrażaniu nowych rozwiązań, dyskutowaliśmy o procesach zmian w środowisku lokalnym i w ośrodkach pomocy społecznej. W pilotażu brało udział 82 pracowników socjalnych z 52 ośrodków. Wydano liczne zarówno polskie, jak i zagraniczne publikacje, w tym serię wydawniczą „Prace LIS”, stworzono stronę www.osl.org.pl jako platformę informacji i wiedzy. Na zakończenie projektu powstała profesjonalna sieć osób zajmujących się pracą w społeczności, czyli Ogólnopolskie Forum Organizatorów Społeczności Lokalnych. Stworzyliśmy szeroką platformę dyskusji nad *modelem OSL* poprzez różne formy spotkań, seminariów i konferencji. Staraliśmy się uwzględniać różne punkty widzenia, przygotowując grunt do wprowadzenia zmian systemowych w pomocy społecznej.

Praktyczne pozytywne doświadczenia z wielu miejsc z Polski dają nadzieję na wprowadzenie programów i projektów z zakresu organizowania społeczności lokalnej do praktyki pracy socjalnej. Kształtujemy obecnie

wizję, metodologię i rozwiązania prawne w zakresie pomocy społecznej, rozszerzając ją o środowiskową pracę socjalną ze społecznością lokalną. Model OSL został przyjęty przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej jako ważna propozycja systemowa do realizacji w obszarze pomocy i integracji społecznej w Polsce.

Wyrażamy również podziękowanie prof. Jerzemu Szmagałskiemu oraz prof. Andrzejowi Niesporkowi za cenne uwagi zawarte w recenzjach do roboczej wersji niniejszego opracowania. Opracowanie, które prezentujemy, staraliśmy się zredagować w sposób możliwie przystępny i przyjazny dla Czytelników. Dodamy, że w dorobku Laboratorium Innowacji Społecznej jest także bardziej rozbudowana, „akademicka” wersja modelu – opatrzona przymiotnikiem „ramowy” (*Ramowy Model OSL*).

Zapraszamy do lektury *modelu środowiskowej pracy socjalnej / organizowania społeczności lokalnej*.

Spis treści

Spis treści 6

Wprowadzenie do modelu (*executive summary*) 9

1 Organizowanie społeczności lokalnej: założenia modelu 23

1.1 Założenia wyjściowe przy konstruowaniu modelu OSL 23

1.2 Aksjologiczne podstawy modelu OSL 30

1.3 Organizowanie społeczności lokalnej jako proces 33

1.4 Podstawowe działania organizatora społeczności lokalnej 34

2 Organizator społeczności lokalnej: role, zadania, kompetencje 37

2.1 Praca środowiskowa jako działalność zawodowa 37

2.2 Środowiskowe role zawodowe organizatora społeczności lokalnej 42

2.3 Wzajemne relacje pomiędzy środowiskowymi rolami zawodowymi w ramach procesu OSL: powiązanie kompetencji 48

3 Praktyka i strategia działań środowiskowych 53

3.1 Praktyka środowiskowa 53

3.2 Aktorzy i podmioty działania 56

3.3 Strategie. Podejścia 58

3.4 Narzędzia główne i wspierające 59

3.5 Komponenty i struktura działań praktycznych 67

3.6 Etapy procesu OSL 70

3.7 Ewaluacja OSL 77

4	Organizowanie społeczności lokalnej jako usługa społeczna – wymiar instytucjonalny i profilaktyczny	81
4.1	Samorząd lokalny wobec usług społecznych	81
4.2	OSL jako zadanie ośrodka pomocy społecznej	83
4.3	Ośrodek pomocy społecznej w relacji z władzą samorządową	85
4.4	OSL jako zadanie zlecone organizacjom pozarządowym i innym podmiotom trzeciego sektora	87
4.5	OSL – środowiskowy potencjał prewencji i profilaktyki	88
5	Prawne aspekty organizowania społeczności lokalnych	91
5.1	Dokumenty ogólnokrajowe o charakterze strategicznym	91
5.2	Obowiązujące ustawy	92
5.3	Prawne bariery i wyzwania pracy środowiskowej	94
5.4	Rekomendacje do zmian prawnych	96
	Słowniczek OSL	101
	Bibliografia	107
	Biogramy	111

Wprowadzenie do modelu (executive summary)

I. Założenia modelu

„Model środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej” (dalej jako model OSL) jest metodycznie dopracowanym, przystosowanym do polskich warunków i sprawdzonym w praktyce **rozwiązaniem systemowym**, służącym upowszechnianiu podejścia środowiskowego w pracy socjalnej. Model OSL przygotowano w Laboratorium Innowacji Społecznej, które powołane zostało w ramach projektu „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej” i skupia ekspertów Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL oraz Fundacji Instytut Spraw Publicznych. Projekt ten jest realizowany na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Wraz z modelem OSL zostały stworzone trzy poradniki, które stanowią kompendium wiedzy z zakresu aktywizowania i mobilizowania społeczności lokalnej do samopomocy oraz niosą propozycje rozwiązań organizacyjnych i prawnych. Poradniki to: *Organizator społeczności lokalnej – refleksyjny praktyk*, *Organizowanie społeczności lokalnej – metodyka pracy środowiskowej* oraz *Organizowanie społeczności lokalnej – usługa społeczna*.

Społeczność jako adresat działań w ramach modelu OSL

- I. Zgodnie z przedstawianym modelem OSL jest adresowane do społeczności zagrożonych wykluczeniem społecznym, w tym do podmiotów: o charakterze terytorialnym, szczególnie do społeczności bloków socjalnych, blokowisk, terenów przemysłowych i popegeerowskich oraz społeczności/grup kategoryalnych, do których zalicza się między innymi seniorów, osoby niepełnosprawne, dzieci i młodzież. Podkreślić jednak należy, że zgodnie z ideą OSL społeczność zawsze należy ujmować całościowo, co oznacza, że nawet jeśli proces zmiany

rozpoczyna się od działań podejmowanych w mikrospołecznościach (na przykład mieszkańcy kilku ulic czy bloków, grupa seniorów), to od początku niezbędne jest oddziaływanie na szerszą strukturę (osiedle, dzielnicę, wieś, gminę, inne grupy kategoryjne).

OSL jako środowiskowa usługa społeczna

II. Opisywane w niniejszym opracowaniu organizowanie społeczności lokalnej to forma profesjonalnego działania ukierunkowanego na wywoływanie trwałych, pozytywnych zmian społecznych. OSL można traktować jako **kwalifikowaną, zintegrowaną usługę społeczną** o charakterze środowiskowym, składającą się z wielu sekwencyjnych działań prospołecznych o określonych, mierzalnych parametrach, a równocześnie przystosowanych do lokalnych uwarunkowań. W pierwszej kolejności usługa OSL adresowana jest do społeczności znajdujących się w najtrudniejszym położeniu: marginalizowanych i zagrożonych społecznym wykluczeniem. Adresatami OSL mogą być jednak także inne społeczności.

Chociaż upowszechnianie OSL w skali ogólnopolskiej wymaga określonych zmian w prawie, to obowiązujące zapisy w dokumentach strategicznych oraz w ustawach umożliwiają już teraz wdrażanie OSL jako kwalifikowanej usługi społecznej.

Operacjonalizacja zasady pomocniczości państwa

III. Model OSL odwołuje się do **konstytucyjnej zasady pomocniczości państwa**. Zgodnie z tą zasadą pierwszeństwo w zakresie zaspokajania potrzeb społecznych i rozwiązywania problemów przypisuje się strukturom możliwie niskiego szczebla.

OSL stanowi istotne intencjonalne rozszerzenie **współpracy międzysektorowej**, zarówno pod względem podmiotowym (partnerzy współpracy), jak i przedmiotowym (zakres działań i kształt rozwiązań). O ile zlecanie zadań publicznych buduje relacje pionowe (zlecający i wykonawca pozostają w relacji hierarchicznej), o tyle OSL zakłada tworzenie i wzmacnianie przede wszystkim **więzi poziomych**. Sprzyja samoorganizacji społecznej,

działaniom opartym na idei wzajemności i partnerstwie lokalnym. Co ważne, model OSL uwzględnia we współpracy nie tylko sformalizowane struktury organizacji trzeciego sektora, ale i zaangażowanie samych obywateli jako członków określonych społeczności lokalnych. Innymi słowy, wykorzystany zostaje potencjał wszystkich lokalnych instytucji i organizacji oraz aktywność samych mieszkańców.

Nawiązanie do polskiej tradycji i współczesnego dorobku pracy środowiskowej

IV. Model OSL odwołuje się do **polskiej tradycji pracy środowiskowej** rozwijanej w ramach pedagogiki społecznej, w tym zwłaszcza propagowanego przez Helenę Radlińską w okresie międzywojennym podejścia opartego na „przekształcaniu środowiska siłami środowiska”. Uwzględnia ponadto współczesne praktyczne doświadczenia Instytutu Spraw Publicznych i w szczególności Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL w zakresie animacji oraz wspierania różnego rodzaju instytucji publicznych (jak ośrodki pomocy społecznej, domy kultury czy szkoły) i organizacji trzeciego sektora w działaniach ukierunkowanych na rozwój społeczności lokalnych. Model OSL nie jest przy tym próbą narzucenia jednej określonej koncepcji pracy środowiskowej, ale określa ramy prowadzenia różnorodnych działań środowiskowych, odwołujących się do różnych podejść i szkół pracy socjalnej. W przestrzeni społecznej jest bowiem miejsce na różnorodność koncepcji mających na celu wywołanie zmian społecznych.

OSL jako działanie metodyczne

V. Organizowanie społeczności lokalnej jest działaniem metodycznym. Model OSL opiera się na założeniu, że wspomaganie, animacja, integracja i aktywizacja osób, rodzin i grup w określonej społeczności lokalnej nie jest możliwe bez **metodycznego przetwarzania środowiska społecznego** i konsekwentnego **wzmacniania potencjału lokalnej społeczności**. Przyjmuje się tu, że wywołanie pożądanych zmian w społecznościach lokalnych nie jest możliwe poprzez realizowanie incydentalnych czy jedynie akcyjnych przedsięwzięć interwencyjnych. Znaczące i zarazem trwałe zmiany mogą się pojawiać wyłącznie w efekcie prowadzenia długofalowego

procesu wzmacniania i upodmiotawiania ludzi i wspólnot, w którym poprawa niekorzystnej sytuacji mieszkańców jest rezultatem głównie ich aktywności i zaangażowania. W tym procesie budowane są sieci współpracy i różnorodne struktury lokalne, które wspierają rozwój społeczności.

Celem działań prowadzonych w społeczności lokalnej nie jest jedynie „naprawianie” niekorzystnej sytuacji, ale również zapobieganie zarówno jej pogłębianiu, jak i powstawaniu nowych niekorzystnych zjawisk. Organizowanie społeczności lokalnej – jako działanie metodyczne mieszczące się w obszarze *helping professions* – powinno podlegać supervizji ukierunkowanej na wzmacnianie warsztatu pracy środowiskowej i refleksyjną edukację.

Aksjologia OSL

VI. Model OSL odwołuje się do założeń aksjonormatywnych **komunitaryzmu**. Oznacza to dowartościowanie społeczności lokalnych, ruchów wspólnotowych, organizacji trzeciego sektora i innych, także mniej sformalizowanych podmiotów społeczeństwa obywatelskiego. U podstaw OSL leży poszanowanie godności każdego człowieka i praw wszystkich członków społeczności do samostanowienia. OSL odwołuje się też do takich wartości, jak równość (w prawach i obowiązkach), solidarność (współodpowiedzialność) oraz sprawiedliwość społeczna. Ponadto opiera się na idei partycypacji, która urzeczywistnia demokrację uczestniczącą, tworząc tym samym podwaliny społeczeństwa obywatelskiego. Odwołuje się także do idei kolektywnej współpracy opartej na zasadzie wzajemności i dobrowolnej, wspólnej pracy *pro publico bono* ukierunkowanej na lepszą jakość życia. Osiągnięcie tej ostatniej nie jest możliwe bez poprawy jakości życia marginalizowanych społeczności lokalnych.

Trzy środowiskowe role zawodowe organizatora społeczności lokalnej

VII. Organizator w OSL to profesjonalna funkcja stanowiąca wiązkę trzech podstawowych środowiskowych ról zawodowych: (1) animatora lokalnego, (2) organizatora sieci społecznych, (3) lokalnego planisty.

Animacja – jako działanie ożywiające społeczność lokalną i aktywizujące mieszkańców – jest najbardziej podstawowym rodzajem pracy środowiskowej. Jako taka często przygotowuje grunt pod budowanie sieci i planowanie społeczne. Organizator społeczności lokalnej jako **animator** stymuluje do działania ludzi, grupy i całą społeczność; inicjuje i wspiera oddolne inicjatywy, w celu tworzenia struktur niezbędnych do rozwiązywania istniejących problemów oraz zaspokajania potrzeb. Animator nie przejmuje przy tym w społeczności przywództwa (ani formalnego, ani nieformalnego), jego rola jest bowiem aktywizująca, ale nie dyrektywna.

Rola **organizatora sieci społecznych** wiąże się z budowaniem sieci komunikacji i współpracy różnych podmiotów (jednostek, grup, instytucji, organizacji) oraz z inicjowaniem lokalnych partnerstw (*networking*).

Organizator społeczności lokalnej jako **lokalny planista** jest aktywnym uczestnikiem procesu tworzenia i wdrażania lokalnej polityki społecznej obejmującej zaspokajanie potrzeb społeczności. Rola ta nie powinna jednak się wiązać z zaangażowaniem o charakterze politycznym, w rozumieniu działań nakierowanych na partykularne interesy określonych ugrupowań.

Organizowanie społeczności lokalnej jako działalność profesjonalna wymaga określonej wiedzy oraz umiejętności: podstawowych dla pracy środowiskowej jako takiej i związanych z podejmowaniem przez organizatora konkretnych środowiskowych ról zawodowych. Niezwykle istotne są **umiejętności interpersonalne**, ponieważ podstawą OSŁ są kontakty z innymi ludźmi, z mieszkańcami i przedstawicielami lokalnych instytucji/organizacji oraz z władzami samorządowymi.

Wzajemne relacje pomiędzy środowiskowymi rolami zawodowymi w ramach procesu OSŁ

VIII. Role składające się na funkcję profesjonalnego organizatora społeczności lokalnej uzupełniają się i przenikają. Ich łączne wykorzystywanie w praktyce tworzy płaszczyznę pojawiania się trwałej zmiany nie tylko

w społeczności marginalizowanej, ale i w szerszej strukturze, której jest ona elementem. Z praktyki wynika, że proces OSL aktywizuje organizatora przeważnie najpierw w roli animatora, później akcentowana w sposób bardziej wyrazisty jest rola organizatora sieci, wreszcie lokalnego planisty. W każdej z faz tego procesu organizator pełni jednak swoją profesjonalną funkcję, rozumiejąc ją jako wiązkę tych trzech ról. Pamiętaj o tym, że same działania animacyjne przyniosą określoną zmianę, ale bez sieci społecznych scalających poszczególne elementy zmiana ta nie będzie trwała i nie wpłynie znacząco na włączenie osób marginalizowanych w życie społeczne.

Organizator społeczności lokalnej jako profesjonalista

IX. Model OSL zakłada, że profesjonalnym organizatorem społeczności lokalnej może być zarówno pracownik socjalny lub inny specjalista zajmujący się animacją społeczną. Może być on zatrudniony w ośrodku pomocy społecznej, jak i w innych instytucjach pomocy i integracji społecznej, w tym w organizacjach szeroko rozumianego trzeciego sektora. Innymi słowy, organizatorami mogą być pracownicy socjalni, ale także inne osoby odpowiednio przygotowane, mające doświadczenie w pracy w społecznościach lokalnych. W modelu OSL przyjmuje się, że w przyszłości organizator społeczności lokalnej może się stać nową **specjalnością zawodową** lub nawet **nowym zawodem pomocowym** (*helping profession*).

Organizator społeczności lokalnej w strukturach instytucjonalnych

X. Zgodnie z założeniem przyjętym w modelu OSL jako usługa społeczna realizowana przez gminę może leżeć w kompetencjach zarówno instytucji publicznych, szczególnie **ośrodków pomocy społecznej** (OPS), ze względu na fakt, że realizują one różne zadania z zakresu przeciwdziałania marginalizacji osób, rodzin, grup oraz społeczności lokalnych. Może też być zlecona organizacjom szeroko rozumianego **trzeciego sektora**, prowadzącym działalność statutową w obszarze pomocy społecznej, reintegracji, aktywizacji oraz rozwoju lokalnego.

Wyodrębnienie struktury i wprowadzenie OSL do polityki działań ośrodka pomocy społecznej musi znaleźć odzwierciedlenie w dokumentach regulujących funkcjonowanie tej instytucji (w statucie i regulaminie), ponieważ tylko to umożliwia wprowadzenie OSL na stałe do polityki i podstawowych działań ośrodka.

I. Metodyka i narzędzia OSL

Ramy prowadzenia OSL wyznaczają strategie aktywizacji, narzędzia osiowe i wspierające, schemat metodycznego działania oparty w znacznej mierze na metodycie pracy socjalnej oraz elementy, na których osadzona jest praca w społecznościach lokalnych.

Aktywizacja i mobilizowanie ludzi oraz instytucji

I. **Strategie aktywizacji** dotyczą dwóch poziomów: **(1) mobilizowania ludzi**, co jest związane z bezpośrednią pracą z mieszkańcami określonego w skali lokalnej terytorium, **(2) mobilizowania instytucji** poprzez upowszechnienie w nich nowego podejścia do wyzwań związanych z pobudzaniem społecznej aktywności i włączaniem marginalizowanych podmiotów w życie społeczne.

Narzędzia osiowe i wspierające

II. **Narzędzia** stosowane w OSL są podzielone na dwie grupy: **(1) narzędzia osiowe**, do których zalicza się pracę ze społecznościami terytorialnymi oraz pracę ze społecznościami kategoryalnymi, i **(2) narzędzia wspierające**, czyli partnerstwo lokalne, grupy, wolontariat, wydarzenia i kampanie społeczne oraz rzecznictwo i informację obywatelską.

Partnerstwo lokalne

III. **Partnerstwo lokalne** jako narzędzie wspierające proces OSL z założenia jest długofalowe i ukierunkowane na osiągnięcie trwałej, korzystnej zmiany społecznej. Partnerstwa budowane w ramach OSL mogą

mieć charakter strategiczny, co oznacza, że ich działania mają na celu rozwój szerszej społeczności, oczywiście z uwzględnieniem spraw poszczególnych jej składowych, lub charakter problemowy.

Grupy jako mikrospołeczności terytorialne i kategoriałne

IV. Tworzenie i wspieranie grup (na zasadzie animacji, samoorganizacji i samopomocy) umożliwia realizację działań zarówno w społeczno-ściach o charakterze terytorialnym, jak i kategoriałnym. W procesie OSL angażowane są przede wszystkim małe grupy społeczne, do których zalicza się grupy samopomocowe, profesjonalne grupy wsparcia, grupy obywatelskie i edukacyjne oraz większe grupy przedstawicieli społeczności/grup kategoriałnych, takich jak klub seniora czy klub mam. Zadaniem organizatora powinno być inicjowanie nowych grup, jak i wspieranie już istniejących.

Wolontariat

V. Wolontariat jest traktowany jako narzędzie OSL, ponieważ należy do jednej z najbardziej znaczących form uaktywniania (się) ludzi. W modelu OSL nacisk kładzie się na zorganizowaną formę wolontariatu.

Lokalne wydarzenia i kampanie społeczne

VI. Wydarzenia i kampanie społeczne zostały wskazane jako narzędzia wspierające OSL ze względu na ich znaczenie we wpływowaniu na zmianę przekonań, postaw i nawyków. Różne wydarzenia lokalne mogą również stanowić odrębnie wykorzystywane narzędzie wzmacniające zmiany w społeczności lokalnej. Mają one na celu zarówno integrację i edukację mieszkańców, jak też ich aktywizację poprzez włączenie w cały proces przygotowawczy, w realizację oraz ewaluację.

Rzecznictwo i informacja obywatelska

VII. Rzecznictwo i informacja obywatelska to narzędzia, które zostały wybrane ze względu na ich duże znaczenie w procesie zmiany społecznej. Pierwsze wiąże się z prowadzeniem działań mających na celu

zwrócenie uwagi na problemy i potrzeby społeczności marginalizowanej oraz wyrażanie i obronę ich interesów. Drugie narzędzie jest związane z organizowaniem oraz ułatwianiem lokalnej komunikacji społecznej i udostępnieniem informacji, zwłaszcza obywatelskiej.

Struktura procesu OSL

VIII. **Komponenty** określające ramy działania to: (1) diagnoza, (2) aktywizacja, (3) integracja oraz (4) edukacja. **Diagnoza** to proces badania oraz analizy sytuacji danej społeczności, zarówno pod względem jej potencjału, jak i potrzeb oraz problemów, w tym ich przyczyn, przejawów i skutków. **Aktywizacja** wiąże się z budowaniem sieci powiązań, rozwijaniem wzajemnych kontaktów oraz włączaniem przedstawicieli społeczności lokalnej we wspólne działania. Proces **integrowania** polega na tworzeniu wspólnych wartości, wzorców działania oraz uzgadnianiu poglądów, uwspólnianiu interesów i powoływaniu do życia wspólnych instytucji. Czwartym komponentem jest **edukacja**, zwłaszcza nieformalna oraz pozaformalna, ukierunkowana zarówno na poszerzenie wiedzy i umiejętności członków społeczności lokalnej, jak i na pobudzanie ich aktywności.

Metodyczny schemat OSL

IX. Profesjonalne wdrażanie modelu OSL wymaga prowadzenia w społecznościach lokalnych działań według określonego, metodycznego **schematu** tożsamesego dla społeczności terytorialnych oraz kategoryalnych. Działania te przebiegają według powtarzającego się cyklu, realizowanego do momentu pojawienia się określonych struktur, które będą w stanie samodzielnie pracować na rzecz dalszego rozwoju danej społeczności. Na cykl składa się sześć etapów, w realizację których od początku powinni być włączani mieszkańcy i zaangażowane lokalne zasoby instytucjonalne: diagnoza środowiskowa, wybór podmiotu działania i rozpoznanie jego potrzeb i potencjału, poznawanie ludzi/instytucji/organizacji – pozyskiwanie sojuszników, tworzenie planu i struktury działania/zmiany, realizacja zaplanowanych działań, monitorowanie i ocena efektywności działania.

Mierzenie efektywności OSL: SUWAK

- X. Głównym celem OSL jest zmiana niekorzystnej sytuacji w społecznościach zagrożonych społecznym wykluczeniem. Zmiany muszą dotyczyć trzech obszarów. Pierwszym są konkretne rezultaty wspólnych działań. Drugim – rozwój osobisty członków społeczności lokalnej. Trzecim wymiarem, a jednocześnie najważniejszym obszarem, są zmiany w zakresie *empowermentu*.

III. Korzyści z osl

Wdrażanie OSL jako profesjonalnej usługi społecznej przynosi korzyści, które dotyczą czterech poziomów.

Korzyści dla mieszkańców jako członków społeczności objętej OSL

- I. **Korzyści dla mieszkańców** są związane zarówno z poprawą jakości ich życia w wyniku rozwiązania lub zminimalizowania problemów i zaspokojenia określonych potrzeb, a także ze zwiększeniem poziomu ich podmiotowości, samooceny, aktywności i zaangażowania we wspólne sprawy oraz siły.

Korzyści dla gminy

- II. Wdrażanie OSL przynosi również **korzyści gminie**. Zalicza się do nich zwiększenie zaangażowania mieszkańców oraz ich odpowiedzialności zarówno za własne sprawy, jak i sprawy społeczności oraz gminy. OSL wpływa na zmniejszenie zjawiska wykluczenia społecznego oraz wyrównywanie szans poprzez włączanie w życie społeczne grup/społeczności marginalizowanych.

Ma to zasadniczy wpływ na rozwój danej gminy pod kątem społecznym, kulturowym i ekologicznym, a także ekonomicznym. Ponadto rozwój usług społecznych, w tym OSL, to również szansa na powstawanie nowych miejsc pracy.

Korzyści dla służb społecznych

III. OSL przynosi korzyści w aspekcie **rozwoju publicznych służb społecznych**, zwłaszcza ośrodków pomocy społecznej. Umożliwia wyjście z roli urzędu zajmującego się głównie przyznawaniem świadczeń materialnych, a wejście w rolę aktora społecznego, którego znaczenie w środowisku zmienia się szybko i na korzyść. Dzięki OSL urząd staje się instytucją podatną na zdobywanie nowej wiedzy, wrażliwą na zmieniające się uwarunkowania środowiskowe, ciągle poszukującą skutecznych dróg profesjonalnego działania.

Wprowadzenie OSL na stałe do polityki ośrodków pomocy społecznej wpływa na zmianę wizerunku tych instytucji i na wzrost zaufania do nich ze strony podopiecznych. Dla pracowników socjalnych OSL jest szansą na wyjście z roli urzędnika oraz przeciwdziałanie wypaleniu zawodowemu.

Korzyści dla trzeciego sektora w kontekście rozwoju społeczeństwa obywatelskiego

IV. OSL jako usługa społeczna zlecana w części lub w całości organizacjom trzeciego sektora, ale też włączająca je w proces zmian (w przypadku jej powierzenia instytucjom publicznym), jest szansą na **wzmocnienie roli społeczeństwa obywatelskiego** zarówno w tworzeniu, jak i we wdrażaniu lokalnej polityki społecznej. Tworzy również obszar dla nowych podmiotów w obrębie trzeciego sektora.

Podejście przekrojowe empowerment	Organizowanie społeczności lokalnej	
	Organizowanie społeczności lokalnej to długofalowy proces upodmiotowienia ludzi jako członków konkretnej wspólnoty terytorialnej lub kategoryalnej, tworzenia sieci współpracy i lokalnych struktur, które na stałe będą wspierać rozwój lokalny, umożliwiając społeczności rozwiązywanie własnych problemów, wzmacniając potencjał zarówno grup, jak i całej społeczności i współtworząc środowisko zmiany ukierunkowanej na polepszenie jakości życia.	
	Podmioty działania	
	Społeczność terytorialna	Społeczności (grupy) kategoryalne
	Strategie	
	Aktywizowanie i mobilizowanie ludzi do wspólnego działania i samopomocy Mobilizowanie instytucji, tworzenie sieci współpracy	
	Narzędzia	
	OSIOWE: Praca ze społecznością terytorialną i kategoryalną	
	WSPIERAJĄCE: Partnerstwo lokalne, grupy, wolontariat, kampanie społeczne i wydarzenia, rzecznictwo i informacja obywatelska	
	Komponenty	
	Diagnoza, aktywizacja, integracja, edukacja	
	Etapy procesu	
	■ Diagnoza środowiskowa ■ Wybór podmiotu działania i rozpoznanie jego potrzeb i potencjału ■ Poznawanie ludzi/instytucji/organizacji – pozyskiwanie sojuszników ■ Tworzenie planu i struktury działania/zmiany ■ Realizacja zaplanowanych działań ■ Monitorowanie i ocena efektywności działania	

Podejście przekrojowe empowerment	Realizator
	Organizator społeczności lokalnej w trzech rolach: animatora, organizatora sieci, planisty społecznego. Zatrudniony w ośrodku pomocy społecznej lub w organizacji pozarządowej
	Wymiary empowermentu w modelu OSL
	■ Spójność (poziom szacunku, wrażliwości, tożsamości, dbałości o równość szans) ■ Upodmiotowienie (poziom wiary w siebie, samooceny, gotowości na zmianę) ■ Wpływ (poziom poczucia wpływu, decyzyjności) ■ Angażowanie (poziom wspólnotowego myślenia, zaufania, relacji, motywacji) ■ Kooperacja (poziom sieci, otwartości, gotowości na współpracę)

Źródło: Opracowanie własne

**Model OSL – ujęcie
schematyczne**

Rozdział 1

Organizowanie społeczności lokalnej: założenia modelu

1.1 Założenia wyjściowe przy konstruowaniu modelu OSL

W niniejszym opracowaniu prezentujemy model organizowania społeczności lokalnej (model OSL) będący koncepcją środowiskowej pracy socjalnej przygotowaną przez dwie organizacje pozarządowe: Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL oraz Fundację Instytut Spraw Publicznych, z wykorzystaniem dostępnej literatury przedmiotu oraz doświadczeń obu organizacji, a zwłaszcza doświadczeń pracy środowiskowej metodą CAL przy zaangażowaniu wybranych instytucji publicznych, w tym ośrodków pomocy społecznej (Skrzypczak, Jordan, red. 2002; Skrzypczak 2004; 2003; Kaźmierczak, red. 2008).

Termin „organizowanie społeczności” to dosłowne tłumaczenie terminu *community organizing* z angielskiej literatury przedmiotu. W Stanach Zjednoczonych czy w Wielkiej Brytanii rozwój działań z zakresu *community organizing* zaowocował wyodrębnieniem się, w ramach szeroko rozumianych *helping professions*, profesji *community workers* (*community organizers*) – organizatorów społeczności. Tym samym organizowanie społeczności lokalnej nie jest tożsame ze środowiskową pracą socjalną. Organizowaniem społeczności zajmują się w praktyce nie tylko pracownicy socjalni. Odbywać się ono może także przy wykorzystaniu kapitału ludzkiego, społecznego i innych zasobów będących w posiadaniu instytucji i organizacji spoza publicznego systemu pomocy społecznej. Są to na przykład: domy kultury, organizacje trzeciego sektora, szkoły, świetlice środowiskowe czy społeczna infrastruktura parafii. Środowiskowa praca socjalna, będąca jedną z trzech podstawowych metod pracy socjalnej, jest jednak bez wątpienia formą organizowania

społeczności. W praktyce społecznej trzeba więc uwzględniać trzy istotne okoliczności:

1. Pracownicy socjalni mogą być organizatorami społeczności lokalnych, zarówno gdy organizowanie społeczności w danym kraju wyodrębniło się w samodzielną profesję pomocową (*helping profession*), jak i wówczas, gdy takiej profesji w danym kraju nie ma (a taki jest stan faktyczny w Polsce).
2. Organizatorami społeczności mogą być zarówno pracownicy socjalni jak również inne osoby odpowiednio przygotowane, mające doświadczenie w pracy w społecznościach lokalnych zatrudnione zarówno w publicznych instytucjach pomocy społecznej lub w organizacjach szeroko rozumianego trzeciego sektora.
3. Upowszechnianie organizowania społeczności lokalnej prowadzi – w dłuższej perspektywie – do wyodrębnienia się organizatorów jako środowiska zawodowego, a następnie do powstania nowej profesji pomocowej.

Uwzględniając powyższe uwarunkowania praktyki społecznej, należy zaznaczyć, że terminy „środowiskowa praca socjalna” i „organizowanie społeczności lokalnej” zachodzą na siebie, ale się nie pokrywają. W tytule tego opracowania i w wielu jego miejscach posługujemy się określeniem „model środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej”, by wyraźnie zaznaczyć, że chodzi nam o obszar wspólny dla obu tych określeń (stosujemy też zamiennie skrótową nazwę model OSL). Jest to przemyślany zabieg terminologiczny, za zastosowaniem którego przemawiają następujące argumenty:

- Po pierwsze, chodzi o podkreślenie, że przedmiotem opracowania jest organizowanie społeczności lokalnej **przy wykorzystaniu potencjału pracowników socjalnych** i w sposób **spełniający kryteria profesjonalnej pracy socjalnej**.
- Po drugie, podwójna nazwa podkreśla, że model ramowy przedstawia założenia i sposób wdrażania **określonej koncepcji środowiskowej**

pracy socjalnej, co oznacza, że w praktyce społecznej w Polsce (i nie tylko w Polsce) można wprowadzać również inne jej koncepcje. Praca socjalna jest takim obszarem teoretycznej refleksji oraz praktyki społecznej, w którym z założenia jest miejsce dla wielu nurtów, teorii, podejść i koncepcji. Nawet w najbardziej przemyślanym i dopracowanym modelu pracy socjalnej (dotyczy to nie tylko środowiskowej metody pracy socjalnej, ale i pracy z indywidualnym przypadkiem oraz metody grupowej) nie powinno się rościć sobie prawa do wyłączności, podobnie jak nie można ograniczać się do propagowania jednej, choćby najskuteczniejszej metody leczenia określonej jednostki chorobowej w praktyce lekarskiej i kształceniu medycznym. Takie założenie przyjęto w niniejszym opracowaniu, co podkreśla dwuczłowa nazwa omawianego modelu.

- Po trzecie, stosowanie podwójnej nazwy ma zapobiec rozumieniu terminu „organizowanie społeczności” w opozycji do treści zawartych w samym modelu. Praca środowiskowa obejmuje pracę ze społecznością, w społeczności i dla społeczności – i nie jest bynajmniej sposobem administracyjnego (metodą dyrektywną „z góry na dół”) zarządzania społecznością poprzez zmianę. Pracownik socjalny jako organizator społeczności lokalnej ma za zadanie zrzucić gorset urzędniczy i funkcjonować jako **sprzymierzeniec społeczności**, a nie dostawca określonych dóbr czy kontroler zachowań mieszkańców. W literaturze anglojęzycznej podkreśla się, że *community organizing* jest procesem współdziałania, a nie zarządzania czy administrowania. *Community organizing* jednoznacznie ma służyć **upodmiotowieniu, a nie uprzedmiotowieniu społeczności lokalnej**. To swoiste *credo* wszystkich *community organizers*.

Mamy nadzieję, że upowszechnienie modelu środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej służyć będzie „odhierarchizowaniu” procesu organizowania. Ten, kto organizuje, wcale nie musi pełnić funkcji zwierzchnich, nadzorczych, kontrolnych czy administracyjnych. Może i powinien być **animatorem, organizatorem sieci współpracy i lokalnym planistą** – takie trzy role zawodowe (co szerzej ujęto w rozdziale 2) składają się na **funkcję organizatora społeczności lokalnej**, którą w niniejszym modelu powierza się głównie pracownikowi socjalnemu.

Połączenie trzech środowiskowych ról zawodowych w jedną funkcję ma służyć tożsamościowemu dookreśleniu pracowników socjalnych, którzy będą praktykować pracę socjalną ze środowiskiem, zgodną z założeniami prezentowanego tu modelu.

Ważnym aspektem jest metodyka pracy środowiskowej, polegająca na odpowiednim wiązaniu elementów postępowania celowościowego, którymi są: (1) ożywianie (łac. *animare*) sił społecznych (które dobrze oddaje też termin aktywizacja) i wzmacnianie społeczności jako takiej (kapitału społecznego spajającego – *bonding social capital*), (2) tworzenie sieci (networking) kontaktów i współpracy pomiędzy różnymi środowiskami współtworzącymi społeczność i funkcjonującymi na jej terenie organizacjami i instytucjami (budowanie kapitału społecznego pomostowego – *bridging social capital*), (3) rozwijanie przyjaznej ludzom infrastruktury sfery społecznej (*social planing*). Ważnym aspektem jest także to, że animacja jest już w Polsce formułą aktywności środowiskowej rozpoznawalną w służbach społecznych i w jakiejś mierze zakorzenioną w praktyce pracy socjalnej, czego nie można powiedzieć o *networkingu* i planowaniu społecznym. W związku z tym w polskich warunkach warto mówić o tworzeniu sieci i planowaniu, rozpoczynając od animacji. Metodyka wiążąca wspomniane elementy postępowania będzie szerzej omówiona w rozdziałach poświęconych funkcji profesjonalnej organizatora społeczności.

Model OSL opiera się na kilku kluczowych założeniach wyjściowych:

- Odpowiada założeniom obowiązujących ustaw oraz dokumentów o charakterze strategicznym związanych z polityką społeczną, a szczególnie z pomocą społeczną (wymienione są one w rozdziałach 6.1. i 6.2. niniejszego opracowania), w tym przede wszystkim Ustawy z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej. Zgodnie z tym ostatnim aktem prawnym, kluczowym dla funkcjonowania służb społecznych, pomoc społeczna ma umożliwiać osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Zadaniem pomocy społecznej jest ponadto zapobieganie trudnym sytuacjom życiowym oraz podejmowanie działań zmierzających

do usamodzielnienia osób i rodzin oraz do ich integracji ze środowiskiem i w środowisku. Pomoc społeczną jako instytucję polityki społecznej państwa organizują organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie, na zasadzie partnerstwa, z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, Kościołem katolickim, innymi Kościołami, związkami wyznaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi (art. 2 i 3 Ustawy o pomocy społecznej z 2004 roku).

- W polskim prawodawstwie brakuje jednoznacznych zapisów wskazujących, że metoda pracy środowiskowej (pracy socjalnej ze społecznościami) należy do podstawowych **zadań instytucji pomocy społecznej** i pracowników socjalnych. W Ustawie o pomocy społecznej jedynie marginalnie jako odbiorców pracy socjalnej wymienia się grupy i społeczności lokalne. Jednak już te zapisy stwarzają możliwość rozpoczęcia testowania praktycznego modelu OSL przy jednoczesnej pracy nad nowymi rozwiązaniami na poziomie uregulowań prawnych. W fazie pilotażowej – jak pokazały nasze doświadczenia praktyczne związane z przeprowadzonym programem szkoleniowym – potrzebna jest zmiana w strukturze organizacyjnej ośrodków pomocy społecznej, wyodrębnienie nowej profesjonalnej funkcji pracownika socjalnego jako organizatora społeczności lokalnej oraz uwzględnienie nowego podejścia w dokumentach strategicznych na poziomie gminy (na przykład w strategii rozwiązywania problemów społecznych). Upowszechnienie pracy środowiskowej oznacza potrzebę opracowania, przetestowania i wdrożenia jej odpowiednich standardów.
- Praca środowiskowa w modelu OSL traktowana jest jako metoda pracy socjalnej, ale znacząca więcej niż „trzecia metoda pracy socjalnej” lokująca się „obok” dwóch ją poprzedzających. Praca środowiskowa, jako metoda w modelu OSL, ma znamiona endogennego podejścia do rozwiązywania problemów społecznych na poziomie lokalnym. Istota działania środowiskowego polega tu między innymi na tym, że jego cele, mechanizmy oraz środki wywodzą się z oceny jakości życia osób, rodzin, grup społecznych i szerszych lokalnych środowisk oraz zmierzają do zmiany na lepsze (poprawy) warunków kształtujących tę jakość. Celem działań realizowanych w ramach organizowania społeczności lokalnej jest zmiana układu sił na danym terenie poprzez

wzmacnianie znaczenia grup i społeczności, zwłaszcza zmarginalizowanych i zagrożonych wykluczeniem. Za cel ostateczny, do którego zmierza organizowanie społeczności lokalnej, należy uznać powstanie wspólnoty, co oznacza przełamanie izolacji oraz osamotnienia, zbudowanie lub odtworzenie więzi społecznych i sieci znajomości oraz kontaktów pomiędzy mieszkańcami.

- Przyjęte, nie tylko w Polsce, podejście zakłada, że praca socjalna ma charakter działalności środowiskowej, także wówczas gdy adresowana jest do jednostek i rodzin. Jej środowiskowość jest nieodłącznym elementem znaczenia profesji. Zgodnie z aktualnym stanem prawnym praca socjalna oznacza działalność zawodową mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskaniu zdolności do funkcjonowania **w społeczeństwie** poprzez pełnienie odpowiednich **ról społecznych** oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi (art. 6.12 Ustawy o pomocy społecznej). Jest świadczona, aby poprawić funkcjonowanie osób i rodzin w ich środowisku zamieszkania. Jej prowadzenie może być ukierunkowane zarówno na osoby i rodziny w celu rozwinięcia lub wzmocnienia ich aktywności, samodzielności życiowej, jak i na **szersze społeczności lokalne** w celu zapewnienia współpracy i koordynacji działań miejscowych instytucji oraz organizacji istotnych dla zaspokajania potrzeb mieszkańców.
- Ustawodawca nadaje pracy socjalnej szczególną rangę, wpisując ją do zadań własnych gminy o charakterze obowiązkowym (art. 17.1 Ustawy o pomocy społecznej) oraz wymieniając ją na drugim miejscu wśród podstawowych zadań pomocy społecznej (art. 15). Ponadto na szóstym miejscu wskazuje się jako zadanie „rozwijanie nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb”, które jest bliskie założeniom modelu OSL.

W modelu OSL przyjmuje się, że aktywizacja i integracja społeczności lokalnych nie jest i nie powinna być sprowadzana do działań wewnątrz i w ramach systemu pomocy społecznej. Organizowanie społeczności lokalnej jako metoda aktywizująca z założenia zawiera elementy **organizowania się społeczności** (samoorganizacji), a więc **działania oddolne**, co najwyżej inicjowane przez organizatora, który raczej inicjuje i koordynuje

proces zmiany społecznej, niż nim zarządza na zasadzie władztwa administracyjnego. Model OSL opiera się na aktywizacji i integracji społeczności lokalnych przede wszystkim na podstawie sieci i więzi poziomych, a nie relacji hierarchicznych.

W takim dwoistym podejściu tylko pozornie zawarta jest sprzeczność. Traktowanie pracy środowiskowej jako metody pracy socjalnej oznacza, że inicjatorem i koordynatorem działań w tym zakresie powinien być **specjalista** odpowiednio do tego przygotowany.

Model OSL przyjmuje, że profesjonalni organizatorzy społeczności lokalnej będą pracować:

1. jako pracownicy socjalni, animatorzy i inni specjaliści w **ośrodkach pomocy społecznej** i w **organizacjach trzeciego sektora** prowadzących działalność statutową w obszarze pomocy społecznej, reintegracji i rehabilitacji.

To prowadzi nas do trzeciego przyjętego w modelu OSL założenia, jakim jest traktowanie organizowania społeczności lokalnej opartego na pracy środowiskowej jako **kwalifikowanej usługi społecznej**. Zgodnie z modelem OSL w upowszechnianiu organizowania społeczności, przynajmniej w pierwszym okresie, kluczową rolę odgrywać będą, i już odgrywają, pracownicy socjalni. Za odpowiednio przygotowanych do pełnienia funkcji organizatora społeczności uważa się też specjalistów z sektora publicznego i trzeciego sektora, którzy nie są pracownikami socjalnymi, ale mają odpowiednie przygotowanie zawodowe i doświadczenie praktyczne w zakresie animacji lokalnej, *networkingu* i szeroko rozumianej mediacji oraz planowania społecznego czy prowadzenia akcji społecznych.

Ważnym założeniem modelu OSL jest to, że podejście środowiskowe stanie się w Polsce możliwe do wdrożenia, gdyż spotka się z wystarczającym zainteresowaniem pracowników socjalnych. Znalazło to potwierdzenie w badaniach zrealizowanych w 2010 roku przez Instytut Spraw Publicznych na próbie reprezentatywnej pracowników socjalnych (Rymśza, red. 2011; 2012). Badania te ujawniły wysoki poziom zainteresowania pracowników socjalnych podejmowaniem **nowych ról zawodowych** związanych z pracą

środowiskową, a uwzględnionych w modelu OSL. Są to role: (1) animatora lokalnego, (2) organizatora sieci społecznych i (3) lokalnego planisty.

Warto zaznaczyć, że w kształceniu do pracy socjalnej w Polsce po 1989 roku faktycznie mieliśmy do czynienia z koncentracją pracy socjalnej na pierwszej i, w mniejszym zakresie, drugiej metodzie, czyli na pracy z indywidualnym przypadkiem (*case work*) oraz na pracy grupowej (*group work*) rozumianej głównie jako organizowanie grup wsparcia. Po wprowadzeniu asystentury rodziny zyskała też na znaczeniu zaniedbywana wcześniej praca socjalna z rodziną. Trzecia z klasycznych metod pracy socjalnej – metoda pracy ze społecznością, czyli metoda środowiskowa (*community work*) jako ważny i obowiązujący z mocy Ustawy o pomocy społecznej sposób i zakres działania – była wyraźnie zaniedbywana. Model OSL został przygotowany po to, by zmienić ten stan rzeczy. Trzecia metoda za pośrednictwem modelu OSL także jest aktualizowana i modernizowana, bo wymaga tego szybko zmieniająca się rzeczywistość społeczna.

1.2 Aksjologiczne podstawy modelu OSL

- Po pierwsze, model OSL odwołuje się bezpośrednio do założeń aksjornormatywnych **komunitaryzmu**. Ten kierunek w filozofii politycznej i równocześnie ruch, choć elitarny, okazał się niezwykle produktywny (zwłaszcza w krajach anglosaskich) w zakresie „uspołecznienia polityki społecznej” poprzez dowartościowanie roli społeczności lokalnych, ruchów wspólnotowych, organizacji trzeciego sektora i innych podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, także mniej sformalizowanych.
- Po drugie, organizowanie społeczności lokalnej w modelu OSL odwołuje się wprost do polskiej, niestety w dużej mierze zapomnianej, **tradycji pracy środowiskowej**, najszerzej rozwijanej w pedagogice społecznej. Tradycja ta jest bliska francuskiemu podejściu społecznościowemu – *l’approche communautaire*, niemieckiemu *Gemeinwesen arbeit* czy angielskim: *community organizing* i *community development*. W Wielkiej Brytanii upowszechnianie *community organizing* i *community*

development doprowadziło do wyodrębnienia się nowego zawodu – *community worker* (w tłumaczeniu: organizator społeczności lub pracownik środowiskowy) [Twelvetreets 2008].

W polskim modelu OSL nie dąży się bezpośrednio do tworzenia zawodu organizatora społeczności, ale przyjmuje się, że wyodrębnianie takiego zawodu (specjalności zawodowej) jest naturalną konsekwencją upowszechnienia praktyki pracy środowiskowej i krystalizowania się środowiska profesjonalnych organizatorów społeczności.

Jedną z najważniejszych wartości pracy środowiskowej jako metody pracy socjalnej (takie założenie przyjmuje się w modelu OSL) jest to, że przynosi ona korzyść nie jednemu, ale równocześnie dwóm beneficjentom: jednostkom i wspólnotom.

- Po trzecie, model OSL odwołuje się do idei *empowerment* (w niedoświadczonym tłumaczeniu – bo takie nie istnieje – wzmocnienie odnoszące się do podmiotu, jego upełnomocnienie i upodmiotowienie zarazem) oraz *agency* (sprawczość pełnomocnego podmiotu, upodmiotawiająca sprawczość). Jeśli praca socjalna ma prowadzić do upodmiotowienia, nie może być praktyką narzucaną klientom, ale zawsze przez nich współtworzoną. Pracownik socjalny w tym ujęciu może być agentem zmiany, nie powinien jednak jawić się jako przedstawiciel państwa, lecz raczej jako sprzymierzeniec społeczności i jej reprezentant (rzecznik), ale jedynie do momentu, w którym jest ona gotowa, by w demokratycznej przestrzeni przemówić własnym, słyszalnym w niej głosem.

Warto zaznaczyć, że idea *empowerment* zastosowana do pracy socjalnej obejmuje oddziaływanie nie tylko klientów pomocy społecznej (w modelu OSL: społeczności lokalne, których część charakteryzuje niska jakość życia, członkowie marginalizowanych grup, środowiska wykluczone itd.), ale i samych pracowników socjalnych. W tej drugiej „wersji” *empowerment* polega na wzajemnym wzmocnieniu prowadzącym do upodmiotowienia, konsolidacji środowiska zawodowego i autonomii pracowników socjalnych (a w przyszłości także organizatorów społeczności jako wyodrębnionego środowiska zawodowego).

- Po czwarte, model OSL odwołuje się do idei **decentralizacji polityki społecznej** oraz realizujących jej zadania instytucji, a także do **zasady pomocniczości państwa**. Zasada ta, zapisana w preambule Konstytucji RP z 1997 roku, leżała między innymi u podstaw drugiej reformy samorządowej z 1999 roku. Obie reformy samorządowe (z lat 1990 i 1999) przekazały wiele zadań publicznych samorządom lokalnym. Niestety idea samorządności została poniekąd wypaczona, czego wyrazem jest powszechne utożsamianie samorządu z władzami samorządowymi. Tymczasem samorząd jest wspólnotą mieszkańców, którą władze samorządowe jedynie reprezentują.

Tymczasem zasada pomocniczości oznacza zarówno pierwszeństwo struktur samorządowych względem państwowych w zaspokajaniu potrzeb społecznych, jak również pierwszeństwo organizacji pozarządowych względem instytucji publicznych, a wreszcie – osoby przed społecznością. Innymi słowy, zawsze, w każdym przypadku, zaangażowanie struktur wyższego rzędu ma charakter pomocniczy wobec aktywności struktur niższego rzędu. Tak rozumiana zasada pomocniczości jest silnie związana z dwiema innymi zasadami: solidaryzmu i dobra wspólnego. Zasadę pomocniczości można zawrzeć w trzech postulatach:

- **S**połeczeństwo/państwo nie powinno odbierać osobie lub mniejszej społeczności tego, co one same potrafią zrobić, aby sobie pomóc.
- **W** tym, czego osoba lub społeczność nie jest w stanie sama dokonać, powinna uzyskać pomoc ze strony społeczeństwa/państwa.
- **G**dy pomoc ta poskutkowała i dana osoba lub społeczność jest już w miarę samodzielna, społeczeństwo/państwo nie powinno dłużej świadczyć wsparcia, gdyż staje się ono wówczas pomocą alienującą.

1.3 Organizowanie społeczności lokalnej jako proces

Organizowanie społeczności lokalnej może być rozumiane jako zespół praktyk zorientowany na określone cele [Kaźmierczak, Rymsza, red. 2003], jako złożona strategia zmiany społecznej [Niesporek, Wódz 2003], a także jako uporządkowany, kilkufazowy proces prowadzący do tej zmiany [Skrzypczak i Jordan, red. 2002]. W ostatnim z tych znaczeń nacisk położony jest na organizowanie społeczności lokalnej, które rozwija się w kierunku określonej zmiany rzeczywistości.

Organizowanie społeczności jako pracę środowiskową według modelu OSL należy traktować jako długofalowy proces upodmiotawiania ludzi, w którym zmiana rzeczywistości następuje w wyniku aktywności wyrażającej ich podmiotowość (także w znaczeniu społeczno-politycznym) i zdolność do przekształcania środowiska własnymi siłami. Przy czym stworzone w jego ramach sieci współpracy i różnorodne struktury lokalne na stałe wspierają rozwój społeczności, sposoby rozwiązywania przez nią problemów i tworzenia środowiska zmiany.

OSL jako proces uwzględnia następujące zasady:

- od pomocy do samopomocy,
- od pracy dla, do pracy z ludźmi i przez ludzi,
- od bierności do partycypacji,
- od perspektywy klienta do perspektywy partnera.

Proces organizowania społeczności lokalnej może w rozmaity sposób rozkładać akcenty, pozwalając na tworzenie klasyfikacji różnych modeli OSL w zależności od cech szczegółowych, przybierających postać dominant charakterystycznych dla danego modelu. Tak więc poza wyszczególnionymi już *community development* (nacisk na rozwój społeczny) i *community organizing* (różne drogi organizowania lokalnej społeczności) wyróżnia się, między innymi: model rozwoju lokalnego (*locality development*), model planowania społecznego (*social planning*), model akcji społecznej (*social action*) czy budowania społeczności (*community*

building) [Twelvetreets 2008; Craig, Popple, Shaw, red. 2008; Robinson, Green, red. 2011].

1.4 Podstawowe działania organizatora społeczności lokalnej

Ogólnie rzecz ujmując, organizator społeczności lokalnej uruchamia wspomniany proces i wspiera go do momentu utworzenia takich struktur, które przejmą jego funkcję i zapewnią samostanowienie społeczności, w myśl zasady od pomocy do samopomocy.

- Po pierwsze, organizator społeczności lokalnej stara się zmienić sposób myślenia członków społeczności i lokalnych decydentów. Przede wszystkim posługuje się wynikami badań i obserwacji uczestniczącej, informacjami zawartymi w przygotowywanych przez niego raportach, informacjami z różnych forów, także tych, które mają przełożenie na władzę, na rozwiązania instytucjonalne, decyzje formalnoprawne i różnorodne polityki organizujące społeczne życie na poziomie zarówno lokalnym, jak i ponadlokalnym (struktury uniemożliwiające uczestnictwo marginalizowanych społeczności w gronie „mających głos” wychodzą zwykle poza lokalność). Dociera też do ludzi, uprawiając dziennikarstwo społeczne, pisząc blog itp. Innymi słowy, prowadzi do społecznej debaty, której wynikiem może być pożądana zmiana świadomości, ale i zmiana o charakterze politycznym, skutkująca korzystniejszą legislacją i w rezultacie poprawą jakości życia społeczności objętej OSL.
- Po drugie, organizator społeczności pracuje nad przewyższaniem struktur, w których rozwijają się różnorodne przeszkody zamykające ludzi na marginesie społecznym. Porusza zastaną strukturę swoim działaniem, uświadamia istnienie marginalizowanych osób i grup oraz ich potrzeb. Może to oznaczać, że czasem, dosłownie i w przenośni, robi przedstawienie działające na estetyczne doznania odbiorców. Posługuje się technikami sztuki społecznie zaangażowanej (happening, performance, akcje wizualne w przestrzeni miejskiej itp.),

organizuje spektakle albo w inny sposób angażuje ludzi do udziału w artystycznych i paraartystycznych formach wyrazu. Odsłaniając kurtynę, przerywając znowę milczenia, grając na strunach estetycznych doznań, liczy na efekty swoich przedstawień: poruszenie w zastałych strukturach, przemieszczenie w przestrzeniach nierówności.

Warto także pamiętać o edukacyjnej stronie zaangażowania organizatora społeczności lokalnej, zwłaszcza w społecznościach zróżnicowanych i podzielonych wewnętrznie. Tu organizator społeczności pracuje na rzecz odpowiedniego ukształtowania przestrzeni nierówności jako przestrzeni wspólnie dzielonych. Aktywizuje ludzi, pracując zarazem animacyjnie i edukacyjnie. Nieustannie uczy skutecznego, a więc mądrego i perspektywicznego działania.

Rozdział 2

Organizator społeczności lokalnej: role, zadania, kompetencje

2.1 Praca środowiskowa jako działalność zawodowa

Praca środowiskowa (organizowanie społeczności lokalnej) jest działalnością zawodową, często, choć nie wszędzie, rozumianą jako jeden z głównych i tradycyjnych obszarów praktykowania pracy socjalnej.

Szczególne jest relacja pomiędzy pracą socjalną, a pracą środowiskową w Polsce. O ile w wielu krajach europejskich główną oś rozwoju pracy socjalnej stanowi *case work*, o tyle w Polsce, do tej pory, nie zakorzeniła się ona, zwłaszcza w formule klinicznej pracy socjalnej, bazującej na dorobku terapii psychologicznej i psychoanalizy. Jeśli można mówić o polskiej tradycji czy polskim modelu pracy socjalnej, to tworzy ją właśnie praca środowiskowa. Wyrosła ona z etosu polskiej inteligencji, w którym troska o losy najpierw narodu, a potem, po odzyskaniu niepodległości – państwa łączyła się z troską o innych. Do rangi teorii ideę pracy środowiskowej podniosła Helena Radlińska, dla której „przekształcanie środowiska siłami środowiska w imię ideału” stanowiło istotę pracy socjalnej. Na skutek wydarzeń historycznych (II wojna światowa, PRL) ciągłość tej tradycji została co prawda brutalnie przerywana, ale ważny dla ponownego społecznego zakorzenienia tego podejścia był ruch „Solidarności” (1980–1981), który przyniósł doświadczenie (w skali masowej) siły oddolnego wspólnotowego działania zorientowanego na dobro wspólne i przekraczanie podziałów społecznych. Najważniejszy dokument programowy ruchu, uchwalony w 1981 roku przez Pierwszy Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność”, a określany jako Samorządna Rzeczpospolita, kładł

silny nacisk na ideę samorządności i samoorganizacji społecznej oraz troski o słabszych¹.

Praca środowiskowa odwołuje się do wartości wspólnych wszystkim podstawowym nurtom pracy socjalnej. Należą do nich:

- poszanowanie godności każdego człowieka, które wymaga akceptowania odrębności i uznania indywidualnych doświadczeń, wiedzy, postaw i opinii;
- równość i sprawiedliwość społeczna, które współcześnie oznaczają brak przyzwolenia dla zjawisk dyskryminacji, wykluczenia, marginalizacji i są wyrazem domagania się pełni uczestnictwa w życiu społecznym dla każdego, umożliwiania ludziom skutecznego dochodzenia ich praw, stworzenia warunków do zaspokajania potrzeb i posiadania większej kontroli nad dotyczącymi ich procesami decyzyjnymi;
- poszanowanie prawa do samostanowienia, które wymaga nie tylko podmiotowego stosunku do każdego, ale także podejmowania wysiłków na rzecz rozwoju/wzmacniania potencjału sprawstwa jednostek, rodzin, grup i społeczności.

Praca środowiskowa ma jednak własną specyfikę, która pozwala wyodrębnić ją i odróżniać od innych form i metod praktykowania pracy socjalnej. Specyfika ta ujawnia się w aspekcie normatywnym, w zakresie formułowania strategicznych celów interwencji oraz stosowanych narzędzi działania.

Pracę środowiskową jako specyficzną formę pracy socjalnej prowadzi się po to, by w społecznościach uruchamiały się lub wzmacniały procesy rozwojowe, dzięki którym będzie mogła się poprawić jakość życia

¹ Warto zaznaczyć, że Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta – jeden z partnerów realizujących projekt „Tworzenie i rozwijanie standardów pomocy i integracji społecznej” – zostało założone w 1981 r. we Wrocławiu właśnie przez działaczy „Solidarności”, jako praktyczny wyraz troski o poprawę sytuacji nie tylko pracowników i ich rodzin, ile również osób bezdomnych funkcjonujących na absolutnym marginesie ówczesnego życia społecznego [marginesie „absolutnym”, bo władza socjalistyczna negowała istnienie bezdomności].

ich członków. Przy czym organizować (się) – z wykorzystaniem metody OSL – mogą wszystkie społeczności. Ujmując to najkrócej, praca środowiskowa może być prowadzona w każdym środowisku. Może być adresowana do społeczności sprawnie działających, pełnych zasobów i zamożnych ludzi, ale charakteryzujących się niskim poziomem kapitału wiążącego, a także do społeczności zróżnicowanych i o niskim poziomie kapitału pomostowego. Z kolei w pomocy społecznej praca środowiskowa wykorzystywana jest jako forma wsparcia społeczności słabych, zmarginalizowanych, często cywilizacyjnie i/lub ekonomicznie zaniedbanych.

W organizowaniu społeczności lokalnych ważne są:

- tworzenie programu działania na podstawie bezpośrednich doświadczeń i potrzeb ludzi mieszkających na danym obszarze;
- odkrywanie wspólnych wartości, niewykorzystanych umiejętności pojedynczych osób, mobilizowanie do ich spożytkowania na rzecz wspólnej korzyści, tworzenie sytuacji do wzajemnego uczenia się;
- podkreślanie znaczenia wspólnego działania jako najbardziej dynamicznego i twórczego elementu, dzięki któremu może zachodzić rozwój osobisty i społeczny;
- wspieranie i umożliwianie ludziom sprawowania kontroli nad własnym życiem i uczestniczenia w podejmowaniu decyzji (także publicznych), które ich dotyczą.

Proces organizowania społeczności lokalnej, który jest nastawiony na zmianę rzeczywistości społecznej, opiera się na aktywności mieszkańców oraz na wykorzystaniu potencjału grup, instytucji i organizacji. Podstawowym zadaniem organizatora społeczności lokalnej jest rozpoznanie sił i możliwości mieszkańców, a następnie ich aktywizacja ukierunkowana na twórcze kreowanie nie tylko życia własnego, ale i środowiska, w którym ono się toczy. Takie działania są szczególnie ważne w odniesieniu do osób, grup oraz społeczności zagrożonych wykluczeniem i marginalizacją społeczną, gdzie powszechna jest postawa braku poczucia sprawstwa i kontroli nad własnym życiem oraz jego przeżywanie niejako w oderwaniu od losów społeczności.

OSL należy traktować jako długofalowy proces upodmiotowienia ludzi jako członków konkretnej wspólnoty terytorialnej, tworzenia sieci współpracy i lokalnych struktur, które na stałe będą wspierać rozwój lokalny, umożliwiając społeczności rozwiązywanie własnych problemów, wzmacniając potencjał grup oraz całej społeczności i współtworząc środowisko zmiany ukierunkowanej na polepszenie jakości życia. Organizator społeczności lokalnej uruchamia ten proces i wspiera go do momentu utworzenia takich struktur, które przejmą jego funkcję i zapewnią samostanowienie tej społeczności w myśl zasady **od pomocy do samopomocy**. Praca w społeczności oparta na wartościach *empowermentu*, samopomocy i zaangażowania daje realną szansę na trwałą zmianę i poprawę jakości życia ludzi, ale nie daną przez „kogoś” lub „coś”, lecz wypracowaną przez nich samych.

Tym samym OSL praktykowane przez służby społeczne prowadzi do zmiany paradygmatu interwencji socjalnej polegającej na odejściu **od pracy dla ludzi** na rzecz **pracy z ludźmi** i **przez ludzi**, co odpowiada podstawowemu założeniu pracy socjalnej jako działania wzmacniającego i upodmiotawiającego adresatów wsparcia. Innymi słowy, bierna postawa klientów pomocy społecznej jako odbiorców wsparcia socjalnego (osłoniętego) ustępuje miejsca **partycypacji** beneficjentów w życiu społecznym jako uczestników programów aktywizujących.

Podstawą zmiany w filozofii aktywności służb społecznych jest podejście do człowieka jako do podmiotu, uznanie, że interwencja socjalna jako działanie nastawione na wywołanie trwałej zmiany w funkcjonowaniu społecznym klientów (ich życiowego usamodzielnienia) nie może być projektowana ani tym bardziej prowadzona w oderwaniu od środowiska życia, od otoczenia społecznego tychże klientów. Postrzeganie przez pracowników socjalnych każdego klienta jako osoby sprawczej, podmiotu zdolnego podejmować działania we własnych sprawach, wymaga w praktykowaniu OSL przejścia od perspektywy klienta do **perspektywy partnera**. To ważna zmiana postrzegania ludzi z ich deficytami i problemami nie jako adresatów oddziaływania, ale współrealizatorów procesów naprawczych.

Podstawy pracy środowiskowej: kluczowe pojęcia

Empowerment (wzmocnienie)

Proces upodmiotowienia członków społeczności lokalnej prowadzący do ich aktywnego włączenia się w życie społeczne w celu poprawy sytuacji własnej i całej wspólnoty. Empowerment to przeciwieństwo bezsilności, rozumiane nie tylko jako proces, ale i jego rezultat. W tym drugim znaczeniu empowerment to odzyskiwanie kontroli nad własnym życiem, zdolności wpływania na innych i podejmowania współpracy.

Zaangażowanie

Aktywne włączenie się w kreowanie swojego życia, jak również życia swojej społeczności, świadome działanie skierowane na zmianę w sobie i w swoim otoczeniu, wynikające z realnych potrzeb.

Samopomoc

Tworzenie i budowanie lokalnych zasobów ludzkich i materialnych (wewnętrznej siły w społeczności), które odpowiadają na potrzeby, uruchamiając lokalne potencjały.

Wzmacnianie spójności i budowanie kapitału społecznego

Budowanie wspólnej wizji społeczności lokalnej i poczucia przynależności do danego miejsca. Rozwój norm współpracy i zaufania pomiędzy różnymi ludźmi, organizacjami, instytucjami, firmami umożliwiającymi lepsze rozpoznanie potrzeb i efektywniejsze współdziałanie na rzecz ich zaspokojenia. Promowanie grupowych form pracy włączających ludzi do współdecydowania o zmianach w ich społeczności. Praca z grupami wykluczonymi w celu ich integracji społeczno-ekonomicznej oraz przeciwdziałanie wszelkim przejawom dyskryminacji.

Wyrównywanie szans

Zasada równości szans wychodzi z założenia, że nierówności społeczne są faktem. Zjawisko nierówności odnosi się i do jednostki, i do grup mniejszościowych, marginalizowanych, dyskryminowanych ze

względu na stopień sprawności, płeć, wiek, przynależność etniczną itp. Istniejące nierówności społeczne oznaczają ograniczony dostęp do ważnych zasobów, takich jak środki finansowe, czas czy informacje, nierówny dostęp do publicznych dóbr i usług oraz mniejszy dostęp lub jego brak do procesów uczestniczenia, decydowania i współtworzenia lokalnych rozwiązań. W rezultacie osoby nierówno traktowane mają realnie ograniczone możliwości wyboru indywidualnej drogi życiowej i realizacji własnych aspiracji. Prowadzi to do ich dyskryminacji społecznej, czyli krzywdzącego, niesprawiedliwego traktowania poszczególnych jednostek z powodu ich przynależności grupowej.

Źródło: Opracowanie własne

2.2 Środowiskowe role zawodowe organizatora społeczności lokalnej

Sprawne praktykowanie przez pracowników socjalnych pracy środowiskowej wymaga podejmowania specyficznych zadań i czynności. Układają się one w charakterystyczne i właściwe pracy środowiskowej role zawodowe. W literaturze przedmiotu funkcjonują różne zestawy takich ról. W literaturze angielskojęzycznej szczególne znaczenie przypisuje się roli określanej jako *enabler*², której odgrywanie polega na umożliwianiu organizowania się mieszkańców i podejmowania przez nich skutecznego działania w środowisku lokalnym [Zastrow 1986]. Podstawą tej roli jest nawiązanie przez pracownika socjalnego takiej relacji ze społecznością, która przełamuje jej bierność, apatię, motywuje do działania, zwiększa poczucie przynależności do grupy i miejsca, zachęca do przejęcia odpowiedzialności za jakość codziennego funkcjonowania. Niejako uzupełniające w tym działaniu wydają się role pośrednika, eksperta, planisty, rzeczownika czy aktywisty.

² W języku polskim słowo *enabler* nie ma odpowiednika. Termin angielski pochodzi od czasownika *enable* (dosł. umożliwiać).

Klasyczne role zawodowe w ramach praktykowania pracy środowiskowej

Enabler – umożliwia członkom społeczności organizowanie się i skuteczne działanie. Na rolę tę składa się wiele funkcji:

- zawiązywanie opartej na zaufaniu i szacunku relacji ze społecznością, by zachęcić ją do wyrażania swoich problemów i potrzeb;
- cierpliwe przełamywanie bierności i apatii, by wzbudzić w członkach społeczności motywację i wolę organizowania się;
- dbanie o wysoką jakość relacji interpersonalnych, by członkowie społeczności, szczególnie ci angażujący się, czuli się ze sobą dobrze, mieli poczucie bezpieczeństwa i wolności wypowiedzenia opinii;
- facylitowanie (stymulowanie, wspieranie, kiedy trzeba uczenie) procesu planowania działań podejmowanych przez członków społeczności.

Pośrednik (broker) – rola ta polega na łączeniu osób potrzebujących wsparcia, a często niewiedzących, czy i gdzie mogą szukać pomocy, z systemami, które dysponują odpowiednimi zasobami. Podstawową funkcją pośrednika jest podnoszenie świadomości ludzi, jak te systemy funkcjonują, a jednocześnie podejmowanie wysiłków, by przybliżyć je, dostosować do potrzeb członków społeczności.

Ekspert – doradza członkom społeczności, co i jak mogą (z)robić, jak się zorganizować, jak działać sprawnie w organizacji, jakie stosować strategie i taktyki. Istotne jest to, że ekspert radzi, ale o tym, czy i w jakim stopniu jego rady posłuchać, decydują członkowie społeczności.

Planista – zbiera fakty na temat problemów występujących w społeczności, analizuje je i na tej podstawie, kierując się racjonalnością, projektuje programy zaradcze, szuka środków na ich realizację i facylituje proces ich wdrażania.

Rzecznik (*advocate*) – rola zapożyczona z zawodów prawniczych; *rzecznik* jest obrońcą/rzecznikiem interesów jednostek lub grup obywateli, wówczas gdy istniejące instytucje są niedostatecznie wrażliwe wobec nich, zaniedbują je lub wręcz są wrogie. Celem tej aktywności jest „naprawa” działania instytucji.

Aktywista (*activist*) – często celem jego działań jest redystrybucja władzy i zasobów na rzecz grup/społeczności społecznie pokrzywdzonych; *aktywista* stymuluje członków takich grup/społeczności do organizowania się i podejmowania działań (konflikt, konfrontacja i negocjacje) przeciw opresyjnym strukturom władzy.

Źródło: Opracowanie własne na podst. Zastrow 1986

Podstawowym zadaniem **organizatora społeczności lokalnej** jest rozpoznanie sił i możliwości mieszkańców danego terenu, a następnie ich aktywizacja, ukierunkowana na twórcze kreowanie nie tylko własnego życia, ale i środowiska, w którym się ono toczy. Takie działania są szczególnie znaczące w odniesieniu do osób, grup oraz społeczności marginalizowanych, będących adresatami działań systemu pomocy społecznej. Organizator społeczności lokalnej powinien łączyć w swoich działaniach trzy podstawowe role społeczno-zawodowe: (1) animatora lokalnego, (2), organizatora sieci społecznych oraz (3) lokalnego planisty. Kluczowy aspekt każdej z tych środowiskowych ról zawodowych można scharakteryzować następująco:

- jako **animator lokalny** (w modelu OSL) mobilizuje do działania ludzi, grupy i całą społeczność; inicjuje i wspiera oddolne inicjatywy w celu tworzenia struktur niezbędnych do rozwiązywania istniejących problemów i zaspokajania potrzeb. Animator nie przejmuje przy tym w społeczności przywództwa (ani formalnego, ani nieformalnego), jego rola jest aktywizująca, ale nie dyrektywna.
- jako **organizator sieci społecznych** (*networker*) tworzy sieci współpracy, buduje lokalne partnerstwa, kojarzy różne lokalne zasoby, pełni funkcje medacyjne i pośredniczące. Rola organizatora sieci społecznych polega na inicjowaniu i wspieraniu współpracy różnych podmiotów (jednostek,

grup, instytucji, organizacji) oraz zawiązywaniu partnerstw lokalnych (*networking*). Organizator społeczności lokalnej jako *networker* prowadzi działania pośredniczące i mediacyjne, które służą nawiązywaniu kontaktów pomiędzy różnymi aktorami życia społecznego i tworzeniu okazji do podtrzymywania relacji oraz współdziałania, w celu doprowadzenia do samoorganizacji społeczności lokalnej. Wszystkie trzy role we wspomnianej wiązce przenikają się, choć w niektórych fazach OSL mogą być po prostu (a czasem powinny) silniej eksponowane.

- jako **lokalny planista** to aktywny uczestnik procesu tworzenia i wdrażania lokalnej polityki społecznej obejmującej zaspokajanie potrzeb społeczności. Kluczowe jest tu zaangażowanie w przygotowywanie lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych, programów aktywizacji i rozwoju infrastruktury sfery społecznej oraz inicjowanie kampanii społecznych. Odgrywanie tej roli nie powinno jednak wiązać się z zaangażowaniem o charakterze politycznym, w rozumieniu działań nakierowanych na partykularne interesy określonych ugrupowań. Uczestnicząc w procesie planowania społecznego, lokalny planista stara się być przede wszystkim rzecznikiem interesów społeczności i środowisk marginalizowanych, ich sprzymierzeńcem.

Organizator społeczności lokalnej to także osoba znająca rzeczywiste potrzeby społeczne i warunki, w jakich żyją mieszkańcy, potrafiąca postawić diagnozę środowiska i wspólnie z mieszkańcami znaleźć skuteczne rozwiązanie najpoważniejszych problemów. Musi więc mieć **umiejętności interpersonalne**, gdyż jego praca opiera się na kontakcie z innymi ludźmi. Powinien też mieć wiedzę o mechanizmach funkcjonowania i zmiany (w) społeczności lokalnej oraz dysponować umiejętnościami metodycznego jej wywoływania, przeprowadzania i podtrzymywania. To, co znajduje się na pierwszym planie w pracy organizatora, to sieć kontaktów, a szczególnie aktywne wykorzystanie samej społeczności w podejmowanych działaniach. W tym kontekście do niezbędnych umiejętności i kompetencji organizatora społeczności lokalnej należą:

- przeprowadzanie diagnozy środowiska,
- nakreślenie profilu społeczności,
- zarządzanie informacją i zasobami,

- podtrzymywanie zaangażowania i motywowanie innych,
- dochodzenie do porozumienia i określanie wspólnego celu,
- mediacja nastawiona na rozwiązanie konfliktów,
- wykorzystanie lokalnego potencjału społecznego, w tym grup samopomocy, wolontariatu,
- praca oparta na dynamice grup zadaniowych,
- tworzenie sieci kontaktów, rozwój relacji partnerskich – budowanie koalicji,
- tworzenie polityki/ projektowanie społeczne,
- wiara we własne siły i możliwości.

Animator lokalny

Celem działań podejmowanych przez animatora jest udzielanie pomocy innym w tworzeniu struktur niezbędnych do rozwiązania lokalnych problemów, włączenie się do społeczności, wzmocnienie więzi solidarności. Jako taka animacja często poprzedza czy przygotowuje grunt pod budowanie sieci i planowanie społeczne. Animator nie podejmuje działań aktywizujących na własny rachunek, jedynie stymuluje do działania grupę lub społeczność.

Najważniejsze zadania animatora lokalnego to:

- ułatwianie kontaktów, doprowadzenie do lepszego poznania się mieszkańców i tworzonych przez nich grup i środowisk,
- animowanie wśród mieszkańców dyskusji dotyczących ważnych aspektów codziennego życia, zwłaszcza nierozwiązanych problemów lokalnych,
- wyszukiwanie i wspieranie liderów lokalnych,
- diagnozowanie potencjału lokalnego środowiska,
- inicjowanie powstawania grup obywatelskich,
- motywowanie grup i środowisk do podejmowania aktywności ukierunkowanych na dobro wspólne,

- budowanie lokalnych koalicji,
- moderowanie sytuacji edukacyjnych w środowisku,
- pobudzanie energii potrzebnej do podjęcia i podtrzymania działania przez osobę/grupę.

Organizator sieci społecznych

We współczesnym świecie rośnie znaczenie sieci społecznych, a uwaga ta odnosi się do wszystkich poziomów organizacji życia społecznego, w tym do poziomu lokalnego. Na sieci relacji społecznych składają się więzi pionowe (wertykalne) i poziome (horyzontalne). W społeczeństwach sieciowych rośnie zwłaszcza znaczenie sieci poziomych, które w coraz większym stopniu uzupełniają, a nawet zastępują tradycyjne formy organizacji życia publicznego, oparte na więziach i relacjach wertykalnych. Zachodząca zmiana strukturalna uzasadnia potrzebę wyodrębnienia w pracy środowiskowej roli organizatora sieci społecznych (*networkera*). Organizator sieci pełni w społeczności funkcje mediacyjne i pośredniczące. Wśród tych czynności warto wymienić:

- wiązanie – umożliwianie/facultowanie zawiązywania relacji społecznych między członkami społeczności,
- budowanie własnych relacji z członkami społeczności („zwykłymi” i funkcyjnymi),
- służyć jako kanał lub dostarczanie kanału, dzięki któremu członkowie sieci pozostają w łączności/we wzajemnych kontaktach,
- zachęcanie ludzi i organizowanie im warunków do podtrzymywania kontaktów,
- zasilanie sieci informacjami, ideami, entuzjazmem i wsparciem.

Lokalny planista

W modelu OSL pracownik socjalny jest także aktywnym uczestnikiem procesu tworzenia i wdrażania lokalnej polityki społecznej obejmującej

zaspokojenie potrzeb społeczności oraz rozwiązywanie lokalnych problemów. Ważnym założeniem jest, że zaangażowanie organizatora społeczności lokalnej w lokalną politykę społeczną obejmuje jej sferę policy, a nie *politics*. Stąd określenie tej roli jako lokalnego planisty, a nie lokalnego polityka społecznego (Zastrow 1986) i wynikające stąd zaangażowanie w przygotowywanie lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych czy różnych programów aktywizacji. Odgrywanie tej roli nie wiąże się (i nie powinno) z zaangażowaniem o charakterze stricte politycznym, na przykład z działalnością partyjną. Czynności podejmowane przez tak „sprofilowanego” lokalnego planistę społecznego obejmują przede wszystkim takie dziedziny jak:

- badanie lokalnych potrzeb i zasobów,
- organizowanie i moderowanie zespołów strategicznego planowania,
- moderowanie spotkań planistycznych, strategicznych (na poziomie osiedla, dzielnicy, gminy),
- identyfikacja różnorodnych potrzeb poprzez spotkania z grupami problemowymi, grupami interesu,
- współpraca z podmiotami i aktorami społecznymi na potrzeby planowania i tworzenia strategii rozwiązywania problemów społecznych.

2.3 Wzajemne relacje pomiędzy środowiskowymi rolami zawodowymi w ramach procesu OSL: powiązanie kompetencji

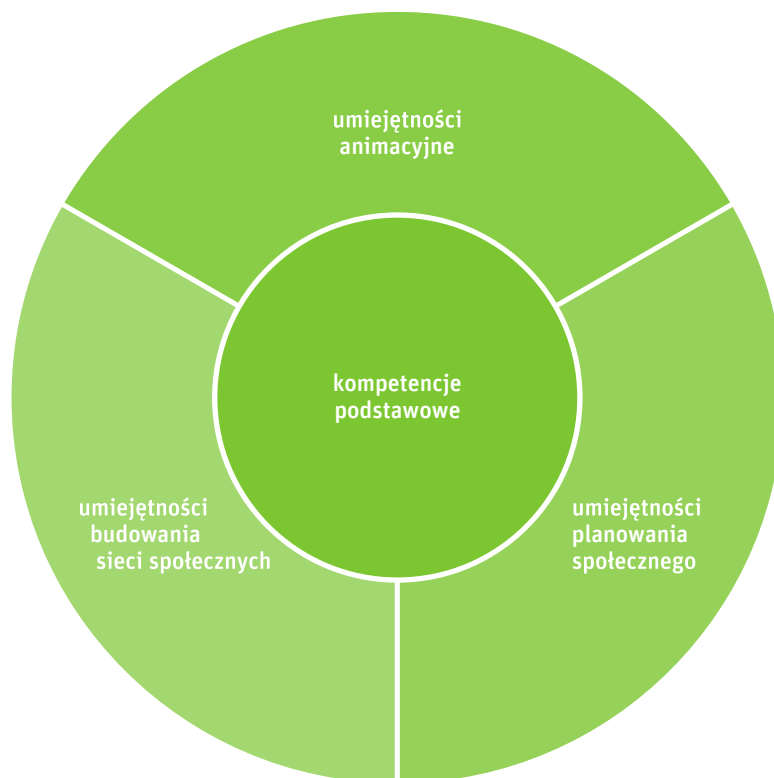
Trzy role składające się na funkcję profesjonalnego organizatora społeczności lokalnej wzajemnie się uzupełniają i przenikają. Ich łączne wykorzystywanie w praktyce tworzy możliwość pojawiania się trwałej zmiany nie tylko w społeczności marginalizowanej, ale również w szerszej strukturze, której jest ona elementem. Z praktyki wynika, że proces OSL aktywizuje organizatora przeważnie najpierw dobitniej w roli animatora,

później akcentowana w sposób bardziej wyrazisty jest rola organizatora sieci, wreszcie lokalnego planisty. W każdej jednak z faz tego procesu organizator pełni swoją profesjonalną funkcję, rozumiejąc ją niezmiennie jako wiązkę tych trzech ról. Pamięta o tym, że same działania animacyjne przyniosą określoną zmianę, ale bez powstania sieci społecznych scalających poszczególne elementy zmiana nie będzie trwała i nie wpłynie znacząco na włączenie podmiotów marginalizowanych w życie społeczne. Podobnie będzie w przypadku, gdy sprawy związane z rozwojem społeczności nie staną się istotnym elementem działania gminy. Temu służy rzecznicтво interesów grup i społeczności najsłabszych oraz włączanie się w procesy planistyczne, tak aby OSL (usługa środowiskowa) została uwzględniona w programach/strategiach gminy i tym samym weszła na stałe do lokalnej polityki społecznej.

Organizator społeczności lokalnej powinien podejmować różnego rodzaju działania środowiskowe, a tym samym wykazywać się różnymi umiejętnościami. Pewne podstawowe kompetencje są niezbędne do prowadzenia każdego rodzaju działań środowiskowych. Nie sposób na przykład prowadzić jakiegokolwiek pracy środowiskowej bez umiejętności nawiązania kontaktu z ludźmi i rozumienia ich stanowiska, podejścia, oczekiwań, a także deficytów i ograniczeń. Jednocześnie ważna jest umiejętność działania metodycznego niejako wewnątrzsterownego, zgodnego z przyjętymi przez organizatora celami, priorytetami i założonym planem.

Zestaw kompetencji organizatora społeczności lokalnej można przedstawić w postaci trójlistnej koniczyny, mającej jednak spory środek. Takie ujęcie pokazuje, co się składa na funkcję organizatora, i podkreśla wzajemnie dopełniający się charakter konkretnych umiejętności związanych z poszczególnymi środowiskowymi rolami zawodowymi.

**Kompetencje
organizowania
społeczności lokalnej**

Źródło: Opracowanie własne

Rozdział 3

Praktyka środowiskowa

3.1 Praktyka środowiskowa

Pracę środowiskową należy odróżnić od praktyki środowiskowej. **Praktyka środowiskowa** to ogół działań podejmowanych w społeczności lokalnej i dla tej społeczności, służących osiągnięciu właściwych pracy środowiskowej celów społecznych i ekonomicznych, zgodnie z określonymi założeniami normatywnymi (aksjologią pracy środowiskowej). **Praca środowiskowa prowadzona przez zawodowych organizatorów społeczności lokalnej to tylko jeden z aspektów tej praktyki.** Inne to: praca środowiskowa prowadzona ochotniczo przez lokalnych liderów – członków społeczności, praca na rzecz społeczności wykonywana przez innych specjalistów w formule środowiskowej, „w terenie”, a nie poprzez instytucje, autonomiczna działalność (celowa i samopomocowa) lokalnych grup i organizacji obywatelskich, w tym instytucji rozwoju lokalnego, takich jak fundusze lokalne, przedsiębiorstwa społeczne czy różnego typu centra sąsiedzkie, oraz działalność lokalnych decydentów odnosząca się do struktury i dynamiki funkcjonowania społeczności (Banks, Butcher, Henderson, Roberston 2003). Należy też zaznaczyć, że wspomnianym profesjonalistą może być – ale nie musi – pracownik socjalny. W krajach anglosaskich, w których od początku zorganizowanego działania służb społecznych rozwijana jest teoria pracy socjalnej, *community work* wyodrębniło się z pracy socjalnej i jest obecnie samodzielną profesją, choć na nieco niższym poziomie „uzawodowienia” niż tradycyjna praca socjalna.

W przygotowanym przez nas modelu OSL funkcja organizatora społeczności lokalnej „wyjściowo” przypisana została pracownikowi socjalnemu zatrudnionemu w ośrodku pomocy społecznej, co znajduje rozwinięcie w dalszej części niniejszego opracowania. Niemniej jednak należy podkreślić, że pracownicy socjalni publicznych instytucji pomocy społecznej

i „w ogóle” – pracownicy socjalni, jako przedstawiciele określonej profesji pomocowej nie uzyskują w ten sposób (zgodnie z ogólnymi założeniami i aksjologią *community work* – nie powinni uzyskać) monopolu na inicjowanie i prowadzenie działań z zakresu organizowania społeczności, także w wymiarze aktywności zawodowej. W tym rozumieniu organizatorami społeczności mogą być także odpowiednio przygotowani pracownicy gminnych ośrodków kultury (na przykład animatorzy kultury), zatrudnieni w szkołach pedagogicy społeczni czy kwalifikowany personel organizacji trzeciego sektora zaangażowanych w „pracę u podstaw” i rozwój lokalny.

W literaturze przedmiotu funkcjonują różne typologie strategii interwencji środowiskowych modelowanych odpowiednio do charakterystyki społeczności lokalnych różnych typów (na przykład społeczności miejskie i wiejskie) oraz uwzględniające różne cele, które mają być osiągnięte. Klasyczną i powszechnie akceptowaną jest typologia Jacka Rothmana, który wyróżnił trzy strategie: (1) rozwój lokalny, (2) planowanie społeczne i (3) akcję społeczną (*social action*) (Rothman 1975). Za polski przykład pewnego modelu praktyki środowiskowej należy uznać metodę CAL (Skrzypczak, Jordan 2002; Skrzypczak 2003; Skrzypczak 2004).

Strategie (modele) praktyki środowiskowej w ujęciu Rothmana

Planowanie społeczne (*social planning*)

Punktem wyjścia do działań środowiskowych jest w tym modelu diagnoza pozwalająca dostrzec konkretne problemy i deficyty lokalnej społeczności: pewne potrzeby jej członków są niezaspokojone i dlatego należy dostosować ofertę usług do profilu realnych potrzeb społecznych. W praktyce oznacza to tworzenie nowych instytucji świadczących usługi bądź reformowanie już istniejących – wprowadzenie do nich nowych form działania. Organizator społeczno-

ści lokalnej to w tej strategii inżynier społeczny, który diagnozuje problemy i potrzeby, projektuje rozwiązania i pomaga je wdrażać. Ten model pracy środowiskowej może być praktykowany w ramach prerogatyw władzy publicznej, choć nie musi – w takich sytuacjach okolicznością sprzyjającą jest oczywiście przychylność władz. Model ten, w odróżnieniu od dwóch następnych, obejmuje głównie działania inicjowane odgórnie.

Aktywizacja społeczności i rozwój lokalny

Model ten jest odpowiedni szczególnie dla pracy środowiskowej w społecznościach biernych i zatomizowanych, w których jednocześnie panuje zgoda co do zasadniczych wartości społecznych, interesów i potrzeb. Praktyka polega tu na oddolnym mobilizowaniu członków społeczności, by uruchomić w niej procesy współpracy, samopomocy i samozaradności. Wehikułem zmiany są tu skuteczne w swym działaniu grupy zadaniowe, przy czym ważne jest, aby ich członkowie i liderzy rekrutowali się spośród społeczności.

Akcja społeczna (*social action*)

Model ten ma zastosowanie w społecznościach, których członkowie nie mogą liczyć na zrozumienie ze strony władz lokalnych. Istotną okolicznością są tu konflikty interesów w społeczności i nierówny rozkład formalnych uprawnień i kompetencji, który przesuwą część środowisk na pozycje marginalne. Akcja społeczna polega na mobilizowaniu i wspieraniu w samoorganizowaniu się „grup pokrzywdzonych” po to, by mogły wpływać na decyzje podejmowane przez lokalnych decydentów i wywoływać korzystne dla siebie zmiany. Akcja społeczna ma zasadniczo polityczny (lub *quasi*-polityczny) charakter, dlatego wykorzystuje wszystkie metody działań politycznych dopuszczalne w ramach demokratycznego ładu społecznego: od miękkich, jak petycje, przez lobbing po twarde, jak strajk okupacyjny (z oczywistych powodów zakazana jest przemoc).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rothman i in. 1975

3.2 Aktorzy i podmioty działania

Organizowanie społeczności lokalnej jako przedsięwzięcie (usługa społeczna) realizowane w zakresie systemu pomocy społecznej (zaznaczając, że programy OSL można realizować także poza pomocą społeczną) wiąże się z prowadzeniem dwóch rodzajów działań:

1. odnoszących się do całych społeczności, które ze względu na usytuowanie, skalę problemów społecznych czy poziom niezaspokojonych potrzeb członków (mieszkańców) można określić jako społeczności marginalizowane,
2. adresowanych do konkretnych zbiorowości (społeczności) wyróżnionych przez ustawodawcę³ jako potencjalni adresaci – ze względu na obiektywne ograniczenia i dysfunkcje – wsparcia socjalnego organizowanego przez służby społeczne.

ad 1 Działania odnoszące się do całej społeczności terytorialnej to całe spektrum inicjatyw, poczynając od tworzenia sieci współpracy aż do zajmowania się niezaspokojonymi potrzebami całej społeczności, na przykład kwestia braku bezpieczeństwa czy estetyki otoczenia przestrzennego, wandalizm, braki w lokalnej infrastrukturze. Działania te dotyczą spraw istotnych, w mniejszym lub większym stopniu, dla wszystkich mieszkańców i obejmują ich wszystkich, chociaż bezpośrednio tego typu aktywności prowadzone są na dwóch poziomach. Są to odpowiednio:

- działania wobec **społeczności lokalnych zagrożonych wykluczeniem społecznym** (marginalizowanych), do których można zaliczyć na przykład społeczności blokowisk czy społeczności z terenów przemysłowych,
- działania wobec **społeczności problemowych** (miejsc problemowych), gdzie występuje kumulacja wielu problemów, a w konsekwencji można mówić już

³ Chodzi o grupy kategoryjne wyróżnione ze względu na problem i dysfunkcje wymienione w art. 7 Ustawy o pomocy społecznej (Dz.U. z 2004 r., Nr 64, poz. 593 ze zm.); katalog obejmuje 15 sytuacji problemowych/dysfunkcji. Do grup kategoryjnych – adresatów wsparcia szeroko definiowanego systemu pomocy społecznej i integracji społecznej można ponadto zaliczyć grupy wymienione w art. 2 Ustawy o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. z 2003 r., nr 122, poz. 1143 ze zm.); katalog obejmuje siedem takich grup.

nie o zachodzącej marginalizacji czy zagrożeniu wykluczeniem, ale o faktycznym wykluczeniu społecznym mieszkańców; przykładem mogą być mieszkańcy bloków socjalnych, społeczności z terenów popegeerowskich.

ad 2 Działania odnoszące się do konkretnych społeczności (grup) kategoryalnych, których adresatami są między innymi dzieci, młodzież, samotne matki, seniorzy, osoby niepełnosprawne ruchowo, osoby chorujące psychicznie, bezrobotni, uzależnieni od alkoholu lub narkotyków, osoby bezdomne, czyli podmioty uznawane za zagrożone wykluczeniem społecznym.

Są to społeczności/grupy, które ze względu na szczególnie trudną sytuację życiową, dysfunkcje i ograniczenia wymagają „niestandardowego” podejścia. Łatwiej jest udzielać zindywidualizowanego wsparcia, ukierunkowanego na choćby częściowe usamodzielnienie, w ramach programów organizowanych dla ogółu osób z danej grupy, uwzględniających jej specyficzną sytuację. Należy podkreślić, że praca ze społecznościami kategoryalnymi nie jest tożsama z pracą grupową, polegającą na pracy z kilkoma lub kilkunastoma osobami.

Społeczności/Grupy kategoryalne

Społeczności/grupy kategoryalne to pewne zbiorowości, które można określić jako:

- **kategorie statystyczne** – składają się na nie jednostki podobne do siebie pod jakimś względem i różniące się pod tym względem od innych (kobiety, renciści, bezrobotni),
- **kategorie społeczne** – zbiorowości, w których istnieją pewne subiektywne więzi, będące odzwierciedleniem jakichś warunków obiektywnych, w których dana zbiorowość żyje, lub jakichś cech obiektywnych jej członków.

Wspólność cech może wynikać z sytuacji zawodowej (pracujący, bezrobotni), wieku (młodzież, seniorzy) czy też stanu zdrowia (zdrowi, niepełnosprawni).

Źródło: Sztompka 2003, s. 182–185

Specyfika OSL w odróżnieniu od innych działań prowadzonych w ramach pracy socjalnej polega na ujmowaniu społeczności **całościowo**. Oznacza to, że nawet jeśli proces organizowania społeczności lokalnej rozpoczyna się od działań podejmowanych w mikrospołecznościach (na przykład mieszkańcy jednej lub kilku ulic, bloków socjalnych), od początku niezbędne jest widzenie danej społeczności w szerszym kontekście (osiedla, dzielnice, wsi, gminy, innych grup kategorialnych), co jest związane z tym, że całe środowisko lokalne musi się stać przedmiotem, a zarazem podmiotem oddziaływań.

3.3 Strategie. Podejścia

Skutecznym mechanizmem wprowadzania zmian w społecznościach lokalnych są różnorodne strategie **mobilizacji**, które koncentrują się wokół budowania „więzi między mieszkańcami, identyfikowania ważnych problemów w społeczności i mobilizowania wokół nich mieszkańców, a także tworzenia instytucjonalnego zaplecza do rozwiązywania ich”. Zasadniczo praktyka społeczna uformowała dwa rodzaje strategii mobilizowania społeczności lokalnej: strategie konfliktowe i strategie konsensualne.

Strategie konfliktowe są z reguły wyrazem protestu wobec polityki władz lokalnych, głównie planów przebudowy przestrzeni publicznej (na przykład budowy uciążliwych centrów handlowych) bądź niedorozwoju instytucji socjalnych podnoszących jakość życia. Klasycznym przykładem tego typu strategii, dosyć powszechnie stosowanych także w naszym kraju, są protesty mieszkańców i organizacji ekologicznych, a czasem innych grup interesu (na przykład miejscowych kupców) przeciwko lokalizacji jakiegś inwestycji.

O ile strategie konfliktowe mają postać „walki o władzę”, o tyle strategie konsensualne przyjmują postać „kooperacji i konsensusu”, czyli „takich działań, jakie zmierzają do wypracowywania współpracy różnych podmiotów lokalnych, tworzenia lokalnych koalicji i co najważniejsze poszukiwania konsensusu z władzami” (Lewenstein 2001, s. 115). Przykładami praktycznego wdrożenia tego typu strategii w Polsce są między innymi

wszelkiego rodzaju inicjatywy sektora pozarządowego mające na celu instytucjonalizację współpracy z władzami samorządowymi, głównie na szczeblu gminy [por. np. Boczoń 2004].

Model OSL przewiduje mobilizację zasobów lokalnych o charakterze społecznym i instytucjonalnym:

- mobilizacja ludzi to bezpośrednia praca z mieszkańcami i innymi użytkownikami danego terytorium prowadząca do zbudowania pomiędzy nimi relacji,
- mobilizacja instytucji to praca środowiskowa polegająca na uruchomieniu nowego podejścia w instytucjach działających w społeczności lokalnej, wykraczającego poza rutynowe formy aktywności; warto ją zastosować zwłaszcza w większych społecznościach.

3.4 Narzędzia główne i wspierające

W modelu OSL przewiduje się zastosowanie narzędzia osiowego: pracy ze społecznością terytorialną i/lub ze społecznością (grupą) kategorialną oraz narzędzi wspierających, jakim są: partnerstwo lokalne, grupy, wolontariat, kampanie i wydarzenia społeczne, rzecznictwo i informacja obywatelska.

Narzędzie główne	
Praca ze społecznością terytorialną	Ukierunkowana na całą społeczność lokalną praca, której celem jest budowanie kompetencji do rozwiązywania lokalnych problemów oraz odbudowywanie i/lub wzmacnianie poziomu <i>empowermentu</i> .
Praca ze społecznością/ grupą kategorialną	Wspieranie istniejących <i>społeczności (grup) kategorialnych</i> (młodzież, samotne matki, seniorzy, niepełnosprawni) i wzmacnianie podmiotowości, kompetencji (społecznych, zawodowych) poszczególnych grup, rzecznictwo ich interesów oraz integrowanie tych grup ze społecznością lokalną.

Narzędzia wspierające	
Partnerstwo lokalne	Partnerstwo lokalne, stanowiące najwyższą formę współpracy, jest trójsektorowym porozumieniem instytucji publicznych, organizacji pozarządowych (różnych typów) i przedsiębiorstw, które są zainteresowane wspólnym działaniem na rzecz wszystkich użytkowników swojego terytorium. Partnerstwo z założenia ma długofalowy charakter i jest realizowane na rzecz zmiany społecznej, która ma zachodzić na danym terenie.
Grupy	Praca ze społecznościami lokalnymi, zarówno o charakterze terytorialnym, jak i kategoryalnym jest ściśle związana z pracą „z” grupami i „poprzez” grupy. W OSL niezbędne jest wspieranie istniejących grup, jak również inicjowanie nowych grup, zwłaszcza o charakterze samopomocowym i edukacyjnym.
Wolontariat	Wolontariat oznacza bezpłatne, dobrowolne, ochotnicze i świadome działanie, wykonywane okazjonalnie lub w sposób stały na rzecz innych, zwłaszcza słabszych i potrzebujących pomocy. W procesie OSL wolontariat może być wykorzystywany w dwojaki sposób: poprzez włączanie w proces zmian wolontariuszy działających na danym terenie lub w szerszym środowisku oraz poprzez prowadzenie edukacji środowiskowej promującej wolontariat.
Kampanie i wydarzenia społeczne	Kampanie informacyjne, edukacyjne i uwrażliwiające są jednym z elementów procesu rozwiązywania problemów społecznych. O skuteczności kampanii świadczy jej wpływ na zmianę postaw i przekonań, a w konsekwencji nawyków (utrwalonych wzorców zachowań) odbiorców. Elementami kampanii lub samodzielnym działaniem o podobnym edukacyjno-perswazyjnym charakterze są różne wydarzenia (na przykład festyny).
Rzecznictwo i informacja obywatelska	Rzecznictwo to działanie skierowane na wprowadzenie zmiany polityki, stanowiska, programu instytucji publicznej bezpośrednio lub pośrednio oddziałującej na daną społeczność. Podstawową potrzebą staje się tu sfera informacji obywatelskiej.

Źródło: Opracowanie własne

Narzędzie główne i narzędzia wspierające w modelu OSL

Partnerstwo lokalne

Podstawą OSL jest budowanie szerokiej sieci współpracy pomiędzy wszystkimi lokalnymi podmiotami w celu włączenia ich we wspólny proces ukierunkowany na wywołanie zmian w danej społeczności lokalnej. Zmiana, rozwój społeczny są możliwe tylko wówczas, gdy w procesie uczestniczą wszyscy aktorzy życia społecznego.

Typy partnerstwa	Partnerstwo terytorialne to otwarte porozumienie co najmniej trzech zachowujących autonomię partnerów, reprezentujących co najmniej dwa sektory (spośród trzech: <u>publicznego</u>, <u>prywatnego</u> i pozarządowego), którzy wspólnie realizują długoterminowe działania na rzecz określonego terytorium (zwykle wyznaczonego przez podział administracyjny kraju, na przykład gmina, powiat) przy zachowaniu zasady równości w dostępie do zasobów partnerstwa, ponoszeniu odpowiedzialności i ryzyka oraz korzystaniu z wypracowanych korzyści. Celem tych partnerstw jest wypracowanie trwałych efektów związanych z zaspokajaniem potrzeb mieszkańców w różnych dziedzinach życia społecznego. Partnerstwo problemowe stanowi prostszą („zadaniową”), a dzięki temu powszechniejszą formę międzysektorowego współdziałania, które polega na koncentracji na konkretnym, zdiagnozowanym problemie danej społeczności oraz wspólnej, systematycznej pracy partnerów z różnych sektorów na rzecz jego rozwiązania, a tym samym na rzecz konkretnej kategorialnej grupy beneficjentów. Partnerstwa problemowe często zawiązywane są w celu poprawy sytuacji grup kategorialnych, wykluczonych bądź zagrożonych wykluczeniem społecznym, które na skutek doświadczanej marginalizacji nie są w stanie zorganizować się same w celu ochrony własnych interesów.
Formy partnerstwa	Partnerstwa lokalne (obu typów) mogą przyjąć różne formy współdziałania, mniej lub bardziej zintegrowane oraz sformalizowane. Ze względu na poziom integracji/formalizacji wyróżnia się trzy podstawowe formy partnerskiego współdziałania: ■ sieć – forma współdziałania partnerskiego oparta na mało sformalizowanych zasadach i założeniu, że przystąpienie organizacji/instytucji do tej formy partnerstwa nie powoduje ograniczenia ich autonomii; ■ koordynacja – forma aktywności partnerstwa obejmująca różnorodne działania wykraczające poza wymianę informacji. Członkostwo jest tu stabilniejsze niż w sieci, dookreślone formalną umową i wymaga zaangażowania czasu, środków finansowych czy innych zasobów. Koordynacja jest zazwyczaj związana z realizacją jakiegoś konkretnego, krótkoterminowego celu; ■ współpraca – forma aktywności partnerstwa silnie wiążąca podmioty członkowskie jasno określonym celem wspólnym. Wszelkie działania, zaangażowanie finansowe, osobowe czy rzeczowe partnerów określone są formalną umową.

Źródło: Na podst. Furmankiewicz 2006, s. 113–132; Skrzypczak, Jordan, red. 2002

Partnerstwo lokalne

Jedną z form współpracy budowanej w zakresie OSL jest partnerstwo lokalne, które powinno się opierać na jak najszerszej sieci współdziałania różnych zinstytucjonalizowanych podmiotów aktywnych na danym terenie, obejmującej instytucje samorządu terytorialnego, instytucje państwowe, społecznie odpowiedzialnych przedsiębiorców, organizacje pozarządowe (i zrównane z nimi prawnie kościelne podmioty trzeciego sektora), Kościoły i związki wyznaniowe. Oznacza to, że partnerstwo lokalne jest trójsektorowym porozumieniem instytucji publicznych, organizacji szeroko rozumianego trzeciego sektora oraz przedsiębiorstw z danego terytorium, zainteresowanych wspólnym działaniem na rzecz rozwoju lokalnego. Partnerstwo z założenia ma charakter długofalowy i jest ukierunkowane na osiągnięcie trwałej, korzystnej zmiany społecznej. Podmioty zaangażowane w partnerstwo działają na rzecz wspólnych celów, które wcześniej – także wspólnie – ustalają.

Inicjując zawiązanie partnerstwa lokalnego, organizator społeczności lokalnej powinien mieć też na uwadze, że może ono efektywnie funkcjonować tylko wówczas, gdy spotyka się z przychylnością lokalnych decydentów i będzie mogło korzystać z infrastruktury publicznej. Klucz do sukcesu zawiązanego partnerstwa tkwi w przestrzeganiu przez jego członków trzech fundamentalnych zasad, a są to:

- dobrowolność udziału uczestników partnerstwa,
- równość uczestników wobec siebie,
- zaangażowanie partnerów we wspólnie ustalony przez wszystkich uczestników problem i sposoby jego rozwiązania.

Grupy

Kolejnym narzędziem wspierającym w modelu OSL są grupy. W trakcie procesu organizowania społeczności lokalnej zadaniem organizatora jest wspieranie istniejących grup oraz sukcesywne inicjowanie powstawania nowych. Jeśli się pracuje ze społecznością lokalną, nie jest możliwe jednoczesne prowadzenie działań ze wszystkimi mieszkańcami, dlatego zadaniem organizatora jest oddziaływanie na różne podmioty znajdujące

się w podobnej sytuacji czy uwikłane w podobne problemy, a następnie integrowanie ich ze sobą.

W procesie organizowania społeczności lokalnej szczególne znaczenie mają małe grupy społeczne, głównie te o charakterze edukacyjnym i samopomocowym. Za pośrednictwem **grup edukacyjnych** możliwe jest wyposażenie przedstawicieli społeczności lokalnych w różnego rodzaju wiedzę oraz umiejętności, które następnie staną się ważnym narzędziem w pracy ze środowiskami wykluczonymi lub zagrożonymi tym zjawiskiem. W grupach treningowych dominującą rolę odgrywa edukacja, ale wspólne spotkania sprzyjają także nawiązywaniu bliższych kontaktów, wymianie doświadczeń i wspieraniu się w rozwiązywaniu istniejących trudności. Uczestnictwo w **działaniach samopomocowych** (szczególnie gdy zaangażowana jest w nie większa liczba osób, jak w przypadku grup samopomocowych) przynosi wiele różnych korzyści. Część z nich ma charakter materialny, część znaczenie psychologiczne (terapeutyczne). Do tej drugiej grupy należą: samodoskonalenie, samoakceptacja, akceptacja przez innych, pokonanie nieśmiałości i zahamowań w kontaktach z innymi, zwiększenie lub wykształcenie umiejętności wyrażania uczuć i myśli, przełamywanie samotności i izolacji, wydobywanie ze stanu przygnębienia, ukształtowanie umiejętności pomagania, zainteresowanie sprawami innych, rozwijanie życiowej zaradności, obudzenie nadziei.

Inicjowane przez organizatora społeczności lokalnej grupy samopomocowe mogą mieć charakter wewnętrzny, ukierunkowany na rozwiązywanie problemów ich członków, oraz zewnętrzny, kiedy przedstawiciele społeczności lokalnej łączą się ze sobą jako obywatele poczuwający się do współodpowiedzialności za wspólne dobro, w celu rozwiązania konkretnego lokalnego problemu, na przykład remontu zniszczonej klatki schodowej. Grupy te są określane mianem **grup obywatelskich**.

Poza inicjowaniem małych grup społecznych o charakterze edukacyjnym lub samopomocowym zadaniem organizatora jest również organizowanie w środowisku lokalnym grup większych, łączących przedstawicieli różnych grup kategorialnych. Przykładem mogą być kluby seniora, kluby mam, kluby integracji społecznej czy kluby młodzieżowe, których charakter łączy w sobie samopomoc, edukację oraz rekreację.

Wolontariat

Aktywność społeczna, przynosząca zmianę i twórczo kształtująca rzeczywistość, może przybierać różne formy. Jedną z nich jest wolontariat (łac. *voluntas* – dobra wola, dobrowolność), który oznacza bezpłatne, dobrowolne, ochotnicze i świadome działanie, okazjonalne lub stałe, wykonywane na rzecz innych (poza rodziną, przyjaciółmi lub znajomymi, którzy pomagając sobie nawzajem nie są wolontariuszami) (Górecki 1999, s. 335). Wolontariat może mieć różny charakter: służby społecznej, pracy społecznej, zaangażowania *pro publico bono* czy wolontariatu pracowniczego (Rymsza 2010). Co ważne, sprawia on, że osoby ze środowisk marginalizowanych (niepełnosprawne, bezrobotne, ubogie, ludzie starsi odczuwający osamotnienie) mogą być nie tylko odbiorcami wsparcia, ale i świadczącymi pomoc, co stwarza szansę na wyjście z marazmu, izolacji i reintegrację ze społecznością lokalną.

Wolontariuszem może być każdy świadomy swoich czynów człowiek, w każdym okresie życia. W procesie OSL wolontariat może być wykorzystany w dwojaki sposób:

- poprzez włączanie w proces zmian wolontariuszy już działających na danym terenie lub w szerszym środowisku,
- poprzez prowadzenie edukacji środowiskowej promującej wolontariat i zachęcającej do włączania się w tego rodzaju działania mieszkańców, zwłaszcza tych, wokół których organizator społeczności lokalnej koncentruje swoje działania.

Istotnym elementem promocji wolontariatu jest przygotowywanie lokalnych organizacji i instytucji oraz samych mieszkańców do korzystania z pomocy wolontariuszy, a także inicjowanie zawiązywania struktur działań wolontarystycznych, takich jak centra lub biura wolontariatu oraz kluby i koła wolontariusza. Warto mieć na uwadze, że wolontariat jest działaniem dobrowolnym, ale bynajmniej nie „dowolnym”, gdyż jego praktykowanie regulują przepisy prawne⁴.

⁴ Ustawa z dn. 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2003, nr 96, poz. 874 ze zm.).

Wydarzenia i kampanie społeczne

Trwałej zmiany społecznej nie da się osiągnąć bez wpływania na postawy członków społeczności lokalnej. Na przykład reintegracja zawodowa osób długotrwale bezrobotnych często nie jest możliwa bez zmiany ich podejścia do pracy. Pomoc rodzinom z dziećmi przewlekłe lub nieuleczalnie chorymi wymaga zmiany oczekiwań rodziców wobec własnych dzieci, zaakceptowania ich takimi, jakimi są. Zmiana postaw jest kluczowym elementem skutecznej pomocy zwłaszcza osobom z grup kategoryalnych i środowisk trwale usytuowanych na marginesie życia społecznego, które właśnie z tego powodu nie odczuwają potrzeby zmiany sytuacji życiowej, a nawet mogą sobie takiej zmiany nie życzyć.

Przykładem działań edukacyjno-uwrażliwiających skierowanych do ogółu mieszkańców są **lokalne kampanie społeczne**. Celem kampanii społeczno-edukacyjnych może być:

- ukazanie wagi konkretnego problemu (wpływanie na przekonania),
- spowodowanie zmiany nastawienia wobec tego problemu i dotkniętych nim członków społeczności (kształtowanie postaw),
- utrwalanie nowych wzorców zachowań (kształtowanie nawyków).

Cele te nie są rozłączne, ale raczej zazębiają się – zmiana przekonań jest często warunkiem brzegowym zmiany postawy, która z kolei jest niezbędna do wykształcenia pożądanych nawyków (także zachowania odruchowe są ukierunkowane na określone wartości i stanowią często nieuświadomiany wyraz określonych postaw). Dlatego profil takich kampanii dobrze oddaje hasło „od przekonań poprzez postawy po nawyki” [Schindler 2006].

Elementem kampanii lub samodzielnym działaniem o charakterze edukacyjnym są **różnego rodzaju wydarzenia lokalne** (ang. *events*). Lokalne przedsięwzięcia aktywizujące bardzo często sprowadzają się do organizowania większego spotkania, na przykład festynu. Celem takiego wydarzenia zazwyczaj jest wyłącznie integracja mieszkańców [Prochenko 2007].

W modelu OSL wydarzenia lokalne, zarówno gdy stanowią część kampanii, jak i wówczas gdy są działaniem wpisanym w proces pracy ze społecznością lokalną, odgrywają ważną rolę. Ich celem jest nie tylko integracja mieszkańców, ale też ich aktywizacja poprzez włączenie w proces planowania, jak również realizacji i ewaluacji przedsięwzięcia.

Rzecznictwo i informacja obywatelska

Jednym z narzędzi, które może skutecznie wpłynąć na realizację podejmowanych w społeczności programów ukierunkowanych na rozwiązanie określonych problemów jest działalność rzecznicza. **Rzecznictwo** to „różnorakie formy wywierania wpływu na procesy decyzyjne przez społeczeństwo, działanie skierowane na wprowadzenie zmiany polityki, stanowiska, programu dowolnej instytucji działającej na dowolnym szczeblu: lokalnym, regionalnym, krajowym lub międzynarodowym. Obejmuje różne strategie (m.in. lobbying, monitoring, konsultowanie programów polityki społecznej oraz marketing społeczny)” (Wygnańska 2006, s. 22). W znaczeniu działalności rzeczniczej podkreślić należy, że nie wszystko związane z funkcjonowaniem społeczności lokalnej zależy od woli i nastawienia mieszkańców, pewne uwarunkowania mają charakter strukturalny i wiele zależy od decyzji, które pozostają w rękach przedstawicieli władzy (na przykład normy prawne, przy czym nie chodzi tylko o uchwalanie ustaw przez parlament, ale i o prawo miejscowe stanowione przez radnych).

W pracy ze społecznościami zagrożonymi wykluczeniem społecznym działalność tego typu trzeba rozpocząć od ułatwienia/organizowania lokalnej komunikacji społecznej oraz udostępnienie informacji. Jest to niezwykle ważne, ponieważ szybko zmieniające się przepisy prawne czy rozwiązania administracyjne wpływają na wzrost bezradności obywateli, zwłaszcza tych zagrożonych społecznym wykluczeniem. Dlatego jednym z ważnych sposobów działania w ramach OSL jest rozwijanie dostępu do informacji poprzez tworzenie różnego rodzaju punktów informacyjno-konsultacyjnych, w tym **Punktów Informacji Obywatelskiej** (PIO), których celem jest udzielanie informacji. Informacja obywatelska dotyczy możliwości rozwiązywania problemów indywidualnych i grupowych. Nie chodzi tu o to, aby wyręczać ludzi i działać za nich, wzmacniając syndrom

wyuczonej bezradności, lecz by wspierać mieszkańców w samodzielnym podejmowaniu decyzji. PIO udzielają indywidualnych porad w na podstawie ulotek i informatorów, gromadzą informacje o istniejących lokalnych, ponadlokalnych instytucjach i urzędach oraz ich kompetencjach, a także zapewniają podstawową pomoc przy pisaniu podań, odwołań i uruchamianiu procedur administracyjnych.

3.5 Komponenty i struktura działań praktycznych

Strukturę praktyki środowiskowej w proponowanym modelowym ujęciu OSL tworzą cztery podstawowe komponenty (moduły programowe): diagnoza, aktywizacja, edukacja oraz integracja.

Diagnoza

Diagnoza (z gr. rozpoznanie, rozróżnienie) to metodyczne zbieranie danych oraz ich opracowywanie ukierunkowane na poznanie przyczyn i przejawów konkretnego zjawiska (zjawisk). Badania diagnostyczne mają charakter zarówno poznawczy, jak i praktyczny (Kawula 1999, s. 49–52). W OSL diagnoza nie jest jednorazowym „pomiarem”, ale procesem badawczym rozłożonym w czasie, który: (1) stanowi punkt wyjścia do planowania działań praktycznych, (2) służy systematycznej kontroli przebiegu tych działań oraz (3) pozwala na ocenę ich efektywności (Pilch, Lepalczyk, red. 1995, s. 61).

W diagnozie sytuacji społeczności lokalnej ważną rolę odgrywają badania jakościowe, które „akcentują kreatywne, dynamiczne tworzenie świata, nadawanie mu sensu i znaczeń podzielanych we wspólnotę społeczną” (Pałka, red. 2010, s. 82). Tak ukierunkowane badania odkrywają sposoby radzenia sobie mieszkańców z różnymi problemami dnia codziennego, ich mocne i słabe strony oraz rekonstruują społeczne interpretacje wydarzeń zachodzących we wspólnocie. Do podstawowych metod stosowanych w diagnostycznych badaniach jakościowych należą: obserwacja, wywiad, analiza dokumentów i metoda biograficzna.

Aktywizacja

Aktywizacja społeczności lokalnych to podstawa działania na rzecz rozwoju lokalnego rozumianego nie tylko w kontekście gospodarczym i kulturowym, ale przede wszystkim społecznym. Aktywizowanie społeczności lokalnych opiera się na sieciach powiązań, kontaktach grupowych i, co najistotniejsze, na wspólnym działaniu. Jest formą mobilizowania ludzi do samozaradności indywidualnej i kolektywnej, wyzwalania i wzmacniania ich potencjału rozwojowego.

Programy aktywizujące odwołują się do zasady pomocniczości, zakładającej, że wsparcie powinno być udzielane w ramach struktur jak najbliższych ludziom i w sposób nieodbierający im odpowiedzialności za własny los.

Programy aktywizujące mogą mieć charakter bardziej zindywidualizowany [Berkel, Valkenburg 2007], jak i środowiskowy. Aktywizacja w modelu OSL zakłada, że podmiotem działań aktywizujących jest cała społeczność lokalna lub funkcjonujące w jej obrębie grupy kategoriałne.

Integracja społeczna

Można wyodrębnić cztery typy integracji: normatywną, funkcjonalną, komunikatywną i kulturową. Pierwsze trzy składają się na integrację społeczną i opisują właściwości systemu społecznego, integracja kulturowa zaś, zgodnie z nazwą, odnosi się do sfery kultury.

Typy integracji społecznej

- **Integracja normatywna** oznacza zgodność zachowania, postępowania członków społeczności z systemem wartości i wzorcami (normami) zachowań obowiązujących w tej społeczności. Normy określają, jak należy postępować w konkretnych sytuacjach.
- **Integracja funkcjonalna** przejawia się w działalności osób, grup lub instytucji zgodnej z rolami wyznaczonymi im przez społeczność. Role te są odzwierciedleniem podziału pracy i zajmowanych pozycji społecznych.

- **Integracja komunikatywna** manifestuje się w sprawnej i systematycznej wymianie informacji między mieszkańcami, grupami społecznymi i instytucjami danej społeczności.

Źródło: Opracowanie własne na podst. Winiarski 1999, s. 108–109

Edukacja

Edukacja (łac. *educatio*, czyli wychowanie, kształcenie) organizuje się wokół czterech aspektów kształcenia: poznawczego (uczyć się, aby wiedzieć), socjalizacyjnego (uczyć się, aby żyć wspólnie), sprawczego (uczyć się, aby skutecznie działać) i normatywnego (uczyć się, aby „lepiej być”) (Delors 1998). W modelu OSL ważnym narzędziem edukacji jest prowadzenie procesu zmiany w społeczności, w której ludzie poprzez dialog dochodzą do identyfikacji potrzeb, ustalania planu działania, jego realizacji, podsumowania i refleksji, co odpowiada edukacji środowiskowej w ujęciu pedagogiki społecznej (Skrzypczak, Jordan, red. 2002, s. 84–86).

Kluczową rolę w procesie OSL odgrywa edukacja środowiskowa, społeczna, mająca na celu zarówno poszerzanie wiedzy i umiejętności członków społeczności lokalnej, jak i pobudzanie ich aktywności oraz kształtowanie kreatywności, samodzielnego myślenia, odpowiedzialności i podmiotowości zarówno poszczególnych osób i grup, jak i społeczności jako całości (Theiss 1996; Mendel 2001). Realizacja tego rodzaju edukacji odbywa się, w sensie formy organizacyjnej całożyciowego nauczania-uczenia się drogą wiązania edukacji nieformalnej i pozaformalnej.

Edukacja nieformalna opiera się na założeniu, że człowiek uczestnicząc w konkretnych doświadczeniach, zdobywa wiedzę na ich temat (bez udziału swojej woli). Dzięki temu nie tylko poszerza wiedzę i umiejętności, ale i kształtuje swój system wartości oraz postawy.

Edukacja pozaformalna oznacza wszelkie działania mające na celu poszerzenie wiedzy oraz umiejętności członków społeczności lokalnej odbywające się poza formalnym systemem oświaty. Ten rodzaj edukacji opiera się na praktyce, doświadczeniu oraz aktywności uczestników procesu

edukacyjnego, który najczęściej przybiera formę szkoleń czy warsztatów ukierunkowanych na wzrost konkretnej wiedzy i umiejętności.

Należy podkreślić, że komponenty tworzące strukturę OSL nie są czterema odrębnymi elementami wdrażanymi jako kolejne etapy pracy w społeczności lokalnej, ale są ściśle ze sobą powiązane i w praktyce powinny się przenikać i uzupełniać. Pracując w społeczności lokalnej, organizator powinien przez cały czas diagnozować sytuację danego podmiotu poprzez badania i działania w praktyce. Każde działanie niesie zmianę, która powinna zostać odnotowana (zbieranie dowodów zmiany) oraz uwzględniona w dalszej pracy. Spotkanie z ludźmi należy zawsze wykorzystywać jako okazję do integracji, aktywizacji oraz do edukacji.

3.6 Etapy procesu OSL

Proces wdrażania OSL przebiega według ustalonego cyklu, który jest powtarzany aż do momentu pojawiania się określonych struktur, które będą w stanie samodzielnie działać na rzecz dalszego rozwoju społeczności. Na cykl składa się sześć etapów tożsamyh dla społeczności terytorialnej i kategoryjnej:

1. Diagnoza środowiskowa.
2. Wybór podmiotu działania i rozpoznanie jego potrzeb oraz potencjału.
3. Poznanie ludzi/institucji/organizacji – pozyskiwanie sojuszników.
4. Tworzenie planu i struktury działania/zmiany.
5. Realizacja zaplanowanych działań.
6. Monitorowanie i ocena efektywności działania.

Organizator społeczności lokalnej, realizując poszczególne etapy pracy, jest jednocześnie badaczem oraz organizatorem zmiany (Pałka 2010, s. 321).

Diagnoza środowiskowa	Zebranie informacji o społeczności lokalnej – całościowy ogląd przestrzeni (gmina, dzielnica, osiedle), w której będą realizowane działania, obejmujący zebranie danych o zasobach, ludziach, potencjale oraz o problemach występujących na danym terenie. Stworzenie profilu szerokiego środowiska (wspólnoty terytorialnej) oraz funkcjonujących w jej zakresie mniejszych społeczności (określonych grup/społeczności kategoryalnych). Tworzenie mapy zasobów i potrzeb, która uwzględni „zasoby w działaniu” (infrastruktura, zasoby naturalne, środki finansowe), „zasoby-możliwości” (historia grupy/społeczności, dzięki której powstały szczególnego rodzaju więzy między jej członkami, wydarzenia bieżące, które łączą lub dzielą daną społeczność), diagnozę potrzeb zarówno całej wspólnoty terytorialnej, jak i poszczególnych społeczności (grup) kategoryalnych oraz empowerment społeczności lokalnej.
Wybór podmiotu działania i rozpoznanie jego problemów oraz potencjału	Podjęcie decyzji, czy adresować działania do całej wspólnoty społeczności, czy też do wybranej grupy (grup). Rozpoznanie potrzeb i potencjału (sił i możliwości) adresatów planowanych działań. Wybór problemu (problemów), wokół którego koncentrować się będą inicjowane działania, zebranie informacji na jego temat.
Poznanie ludzi/ pozyskiwanie sojuszników	Nawiązanie indywidualnych kontaktów z mieszkańcami, grupami, instytucjami/organizacjami i budowa relacji partnerskich; rozpoznanie aktywnych uczestników i potencjalnych liderów – mieszkańców lub przedstawicieli instytucji/organizacji gotowych zaangażować się w planowane działania. Tworzenie szerokiej sieci współpracy na rzecz zmiany: opierającej się przede wszystkim na więziach interpersonalnych w społecznościach małych, a na relacjach instytucjonalnych w społecznościach większych.
Tworzenie planu i struktury działania grupy	Przygotowanie planu działania (co, kiedy, jak zostanie zrobione, kto będzie odpowiadał za poszczególne zadania, a kto za całość, niezbędne zasoby i fundusze). Plan działania może uwzględniać długofalową wizję zmiany społecznej, powinien koncentrować się na mniejszych działaniach przynoszących szybkie rezultaty.
Realizacja zaplanowanych działań	Realizacja działań przez członków społeczności „nadzorowanych” przez komitet organizacyjny; kluczowa rola liderów jako „motoru” zmiany. Wspólne świętowanie sukcesu na przykład podczas wydarzeń lokalnych (pikniki, festyny), służących także pokazaniu osiągnięć ogółowi mieszkańców. Systematyczne informacje o przebiegu działań przekazywane przez grupę inicjatywną i organizatora za pomocą różnych kanałów komunikacji (gazetka, informacje na tablicy ogłoszeń, strona www, otwarte spotkania informacyjno-organizacyjne)

Monitorowanie i ocena efektywności działań	Systematyczne zbieranie i analizowanie informacji pozwalające organizatorowi społeczności lokalnej kontrolować działania swoje i innych i dokonywać niezbędnych modyfikacji.
---	--

Etapy procesu OSL w społecznościach terytorialnych i kategorialnych

Źródło: Opracowanie własne

Diagnoza środowiskowa

Diagnoza rozpoczyna się od **całościowego oglądu przestrzeni** zajmowanej przez daną społeczność (gmina, dzielnica, osiedle) w celu zebrania i przeanalizowania danych o zasobach, ludziach, potencjale oraz o problemach występujących na danym terenie. W tworzeniu charakterystyki społeczności należy uwzględnić następujące elementy:

- dane geograficzne (z granicami, podziałem administracyjnym, urbanistycznym itd.),
- dane socjodemograficzne (wiek, płeć, wykształcenie, struktura rodzin mieszkańców itd.),
- dane społeczno-kulturowe (historia, tradycje lokalne, lokalne instytucje: rządowe, samorządowe, pozarządowe, kościelne, poziom religijności, autorytety, kontrola społeczna),
- sytuacja ekonomiczna terenu na tle regionu lub kraju,
- zestawienie problemów społecznych dotyczących całej społeczności lub jej fragmenty (Wódz 1996).

Wstępne rozpoznanie społeczności dotyczy ponadto: (1) ludzi zamieszkujących na danym terenie, (2) środowiskowego potencjału oraz (3) wyłaniających się problemów społecznych.

ad 1 Poznanie ludzi wiąże się z zebraniem i analizą danych społeczno-demograficznych dotyczących mieszkańców, informacji na temat

zasobów oraz aktywnych mieszkańców i osób cieszących się uznaniem społecznym.

ad 2 Potencjał środowiskowy jest wskaźnikiem występowania sił społecznych i zdolności wspólnoty lokalnej do działania oraz zmieniania rzeczywistości. Zdolności te mogą być związane z różnymi aspektami funkcjonowania społecznego, w procesie zmiany zaś służą społeczności jako całości, jak i jej częściom (mieszkańcy jako jednostki, nieformalne grupy, sformalizowane organizacje, sieci społeczne, otoczenie zewnętrzne).

ad 3 Rozpoznanie problemów utrudniających funkcjonowanie i uniemożliwiających rozwój na danym terenie.

Efektem wstępnego oglądu obszaru, który swoim działaniem będzie obejmował organizator społeczności lokalnej (gminy/dzielnicy/osiedla/wsi), jest **mapa zasobów i potrzeb**. Na jej podstawie organizator powinien stworzyć profil danego środowiska i wyodrębnić mniejsze podmioty, które zostaną włączone w proces zmian. W procesie tworzenia mapy niezbędne są rozpoznanie i analiza pod kątem znaczenia dla danej społeczności i jej rozwoju (1) **zasobów w działaniu** (lokalne instytucje/organizacje, warunki geograficzno-krajobrazowe, zasoby materialne), (2) **„zasobów-możliwości”** (przeszłość, doświadczenie, tradycja, wydarzenia, które łączą lub dzielą społeczności, wyjątkowe zasoby naturalne lub materialne) oraz **zdiagnozowanie potrzeb** poprzez zebranie i analizowanie informacji o występujących problemach i niezaspokojonych potrzebach społeczności lokalnej.

W procesie diagnozowania społeczności lokalnej niezwykle ważne jest rozpoznanie wybranego podmiotu pod kątem empowermentu, czyli rozpoznanie sytuacji pod względem spójności, upodmiotowienia, wpływu, angażowania oraz kooperacji.

Wybór podmiotu działania i rozpoznanie jego potrzeb, i potencjału

Po ustaleniu podmiotów, które funkcjonują w obszarze wybranej wspólnoty, organizator społeczności lokalnej powinien dokonać wyboru, do

której (których) z nich będzie kierował działania, lub zdecydować się na działania adresowane do całej wspólnoty.

W tym drugim przypadku organizator społeczności lokalnej powinien przy udziale mieszkańców dokonać wyboru jednego problemu (ewentualnie dwóch), wokół którego będzie następnie budował sieć współpracy kluczowych aktorów (osób i instytucji). Jeśli praca środowiskowa będzie prowadzona na względnie małym terenie (wieś, kamienica, ulica), wspomniana sieć powinna być budowana przede wszystkim na relacjach interpersonalnych (międzyludzkich), a jeśli na większym obszarze (osiedle, dzielnica) – większą wagę należy przykładać do relacji instytucjonalnych (Bąbska 2005, s. 22–26). W wyborze problemu (problemów) należy kierować się przede wszystkim stopniem ich uciążliwości dla mieszkańców oraz możliwościami rozwiązania przy wykorzystaniu potencjału samej społeczności. Wybór problemu wiąże się z koniecznością uporządkowania oraz uzupełnienia wiedzy na jego temat, a także określenia wszystkich aktorów w niego uwikłanych.

Chcąc pracować z grupami kategorialnymi, nie można zapominać o ich najbliższym otoczeniu (rodzina, sąsiedzi, społeczność lokalna), które jest ważnym czynnikiem wsparcia, ale samo może się borykać z określonymi problemami, a czasem wręcz zniechęcać osoby podejmujące działania na rzecz zmiany.

Poznanie mieszkańców, szukanie sojuszników

Organizator społeczności lokalnej pracuje przede wszystkim z ludźmi – jest tak zwanym pracownikiem frontowym (ang. *frontline worker*), który wchodzi w bezpośrednie interakcje z przedstawicielami społeczności lokalnej o charakterze terytorialnym i/lub społeczności kategorialnej. Praca „frontowa” nie jest łatwa, szczególnie gdy społeczność jest zagrożona wykluczeniem społecznym – z takimi społecznościami ma do czynienia każdy organizator podejmujący pracę środowiskową jako kwalifikowaną usługę w ramach systemu pomocy społecznej⁵.

⁵ Społeczności ludzi zaradnych, samodzielnych życiowo pozostają poza kręgiem zainteresowań pomocy społecznej jako systemu wsparcia, także wówczas gdy występują tam różne problemy, relacje międzyludzkie mają charakter zatowizowany, a poziom spójności społecznej i aktywności mieszkańców jest niski – jak w przypadku wielu osiedli-sypialni w dużych miastach. W takich społecznościach również potrzebne są działania aktywizująco-integrujące, ale powinny być one podejmowane nie przez pracowników socjalnych.

Taka wyjściowa sytuacja stanowi wyzwanie dla organizatora społeczności lokalnej, szczególnie gdy jest on pracownikiem socjalnym ośrodka pomocy społecznej (takie założenie co do miejsca zatrudnienia organizatora przyjmujemy w modelu OSL) kojarzonego przede wszystkim ze wsparciem finansowym. Dlatego ważne jest jak najszybsze aktywne podjęcie przez pracownika socjalnego nowych ról zawodowych, tak aby nie być kojarzonym z redystrybucją zasobów i związaną z tym funkcją kontrolną (wywiady środowiskowe). Chodzi zwłaszcza o szybką „aktywację” dwóch ról związanych z OSL: animatora lokalnego oraz organizatora sieci. Ważne jest też zdobycie zaufania mieszkańców. Sprzyja temu autentyczność w zachowaniu i działaniu, okazywanie szacunku oraz podejmowanie dialogu. Mieszkańcy bardzo szybko zweryfikują (na niekorzyść organizatora i jego misji) odgrywanie ról „na pokaz”, brak rzeczywistego zaangażowania i zainteresowania losami społeczności. Zadaniem organizatora jest ciągłe poznawanie przedstawicieli wybranej społeczności, przy czym ważne jest przyjęcie założenia, że od samego początku jego celem jest budowanie sieci współpracy i przygotowywanie do przyszłego działania wspólnotowego. Musi zatem rozpoznać siły środowiska, osoby, które chciałyby i mogły zaangażować się w przyszłe działania, powinien też wskazać potencjalnych liderów. Potrzebni są ludzie, którzy mają własne motywacje do działania i chcą czynnie włączyć się do wspólnej pracy, są pozytywnie nastawieni i gotowi wspomóc proces zmiany. Wśród nich powinny być osoby ważne dla społeczności, lokalne autorytety, przedstawiciele kluczowych instytucji i organizacji, gdyż sama ich aktywna obecność nadaje znaczenie i rangę inicjowanym działaniom. Nie należy też lekceważyć osób niechętnych zmianie, ale poznać ich motywacje i opinie. Warto wiedzieć, dlaczego są krytyczne wobec zmiany i jakie mają argumenty.

Tworzenie planu i struktury działania

Włączanie przedstawicieli społeczności lokalnej w proces zmiany wymaga nie tylko kontaktów z indywidualnymi osobami. Niezbędne jest organizowanie spotkań dla całych wspólnot terytorialnych (lub ich części, w przypadku zajmowania się problemem, który dotyczy pewnej grupy osób) czy też przedstawicieli wybranej społeczności kategorialnej. W trakcie pierwszych spotkań konieczne jest jasne określenie problemu, którym należy się zająć na początku, oraz wykrystalizowanie programu

działania i zawiązanie struktur do jego zrealizowania. Dyskusja o danym problemie powinna się toczyć wokół następujących zagadnień:

- Co z tym problemem można zrobić, w jaki sposób go rozwiązać?
- Kto ma wpływ na rozwiązanie tego problemu? Kto nam może pomóc?
- Kto chciałby wejść do komitetu organizacyjnego?

Przygotowanie planu działania wiąże się z udzieleniem odpowiedzi na pytania: co chcemy zrobić? kiedy? w jaki sposób? kto będzie odpowiadał za poszczególne zadania, a kto za całość? jakie zasoby i fundusze będą potrzebne i jak je zdobędziemy? Plan działania musi być konkretny i co najważniejsze – wykonalny.

Spotkania z mieszkańcami czy z przedstawicielami społeczności kategoryalnej są stałym elementem pracy w społeczności lokalnej, dlatego organizator nie może ograniczać się do jednego spotkania, na którym zaplanowane zostaną działania ukierunkowane na rozwiązanie określonego problemu. Spotkania powinny mieć charakter cykliczny i służyć doprecyzowaniu planów, omawianiu realizacji działań, ewaluacji osiągniętych efektów oraz planowaniu kolejnych kroków.

Realizacja zaplanowanych działań

Po fazie planowania organizator wspólnie z grupą inicjatywną (przedstawicielami społeczności terytorialnej i/lub kategoryalnej) przystępuje do wykonywania zaplanowanych działań. Intensywność działań zależy od złożoności planu i jego rozłożenia w czasie. Organizator wspiera i motywuje do działania. Należy pamiętać, że zwłaszcza przy planach długofalowych, z oddalonym rezultatem, początkowy zapał w sposób naturalny słabnie, a ludzie po pierwszych gestach zaangażowania powoli tracą entuzjazm. W chwilach załamania to organizator dodaje ludziom odwagi, konsekwentnie dąży do wyznaczonych celów. Ważną grupą jest komitet organizacyjny, który czuwa nad realizacją planu przez społeczność. Wyłaniają się wówczas lokalni liderzy, którzy są motorem zmiany. Istotnym elementem realizacji planu jest wspólne świętowanie sukcesu. Bardzo dobrze sprawdzają się tu wydarzenia lokalne – pikniki i festyny, na których można pokazać wszystkim mieszkańcom to, co udało się osiągnąć,

oraz docenić tych, którzy się zaangażowali i są przykładem dla innych. Trzeba zaprosić władze lokalne, media i zadbać o promocję. Wtedy ludzie poczują się docenieni, a co za tym idzie – chętni do dalszego działania.

Monitorowanie i ocena efektywności działania

Monitoring polega na systematycznym zbieraniu i analizowaniu informacji i pozwala kontrolować przebieg zainicjowanych działań (Connor 1997, s. 8). Umożliwia porównanie danych z różnych okresów działalności, co pozwala zauważyć zmiany (zarówno dobre, jak i złe) zachodzące w pracy organizatora społeczności lokalnej. Daje zobiektywizowane dane o tym, czy wzrosła liczba aktywnych liderów, czy powstały nowe grupy inicjatywne lub organizacje pozarządowe, czy i jakie mamy sukcesy w działaniu, jakie ponieśliśmy porażki i z czego one wynikają. Stała autorefleksja pomaga w ocenie skuteczności realizowanych projektów. Organizator społeczności lokalnej powinien być refleksyjnym praktykiem.

3.7 Ewaluacja OSL

Model OSL zakłada, że praca środowiskowa wymaga ewaluacji od samego początku jej praktykowania. Jej celem jest mierzenie zmian, jakie zachodzą w społecznościach w wyniku działań/interwencji podejmowanych przez organizatorów społeczności lokalnej, a także superwizja o charakterze wspomagającym zaangażowanych „pracowników frontowych” i zapobiegającym przedwczesnemu wypaleniu zawodowemu czy rutynizacji działań.

3.7.1 Zasady ewaluacji rozwoju środowiskowego

Ewaluacja w procesie organizowania społeczności lokalnej jest oceną skuteczności, efektywności, użyteczności oraz trwałości zmian zachodzących w danej społeczności lokalnej w efekcie realizowanych w niej i z nią działań. Jest ona okazją do uczenia się poprzez doświadczenie oraz umożliwia analizowanie postępu. Pozwala na korygowanie planów dotyczących dalszej pracy, sprawdzenie, czy realizowane działania odpowiadają na potrzeby mieszkańców. Jest podstawą przyszłego

planowania i uzasadnia sens wdrażania OSL oraz pracy organizatora społeczności lokalnej.

Ewaluacja OSL towarzyszy procesowi pracy w danej społeczności, tworząc zintegrowany powtarzający się pięcioelementowy cykl:

1. określenie problemu/potrzeby,
2. wizja zmiany i określenie wskaźników,
3. określenie działań i metod zbierania dowodów zmiany,
4. realizacja działań i zbieranie dowodów zmiany,
5. analiza i wnioski.

3.7.2 Obszary ewaluacji OSL

W procesie budowania/wzmacniania potencjału społeczności lokalnej ewaluacji podlegają trzy ściśle ze sobą powiązane obszary:

- **konkretne działania** (będące środkiem do osiągnięcia zmian w drugim obszarze oraz w obszarze uzupełniającym) i **ich wymierne rezultaty** – przykładem może być odnowiona wspólnymi siłami klatka schodowa, liczba lokalnych wydarzeń czy warsztatów edukacyjnych;
- **wymiary empowermentu**, do których zaliczają się;
 - Spójność (poziom szacunku, wrażliwości, tożsamości, dbałości o równość szans),
 - Upodmiotowienie (poziom wiary w siebie, samooceny, gotowości na zmianę),
 - Wpływ (poziom poczucia wpływu, decyzyjności),
 - Angażowanie (poziom wspólnotowego myślenia, zaufania, relacji, motywacji),
 - Kooperacja (poziom sieci, otwartości, gotowości na współpracę).

Wymiary te się przenikają, a od ich poziomu zależą siła i sprawczość społeczności lokalnej. Im jest on wyższy tym dana społeczność ma większą moc sprawczą, co w znacznym stopniu ułatwia dokonywanie zmian społecznych i rozwój. Wymiary empowermentu, tak jak SUWAK, łączą poszczególne elementy w spójną całość, ale również umożliwiają otwarcie na szerszą społeczność.

- rozwój osobisty członków społeczności lokalnej.

Rozdział 4

Organizowanie społeczności lokalnej jako usługa społeczna – wymiar instytucjonalny i profilaktyczny

4.1 Samorząd lokalny wobec usług społecznych

Zadania związane z funkcjonowaniem sfery społecznej są w świetle polskiego prawa w dużej mierze domeną aktywności jednostek samorządu terytorialnego. Do władz samorządowych należy między innymi dbałość o zaspokojenie podstawowych potrzeb gwarantujących mieszkańcom życie w warunkach nienaruszających zasady godności człowieka. Umożliwić to mają między innymi usługi społeczne w obszarze pomocy i integracji społecznej, obejmujące „działalność pracowników socjalnych i innych, polegającą na promowaniu zdrowia i dobrostanu ludzi; na pomaganiu ludziom, aby stali się bardziej samowystarczalni; na zapobieganiu uzależnieniu od pomocy; wzmacnianiu więzi rodzinnych; przywracaniu jednostek, rodzin, grup i społeczności do pomyślnego funkcjonowania społecznego” (Szarfenberg 2010).

Kluczowe dla uchwycenia znaczenia usług społecznych w kontekście pomocy społecznej, a zwłaszcza jej placówek funkcjonujących na poziomie gminy, jest przyjrzenie się różnym funkcjom usług i konsekwencjom ich świadczenia. Usługi społeczne usamodzielniają, upodmiotowiają, zwiększają możliwości i przywracają do pomyślnego funkcjonowania społecznego. Ich celem jest kształtowanie zachowań przedsiębiorczych (zwłaszcza z zakresu przedsiębiorczości społecznej), rodzinnych, obywatelskich, a także wzmacnianie więzi społecznych i rodzinnych.

Stymulowanie w ramach polityki społecznej tworzenia oraz wzmacniania więzi i mechanizmów współdziałania w środowisku jest możliwe, wymaga jednak budzenia potencjału ludzi. Dlatego praca środowiskowa jako taka powinna być adresowana do wszystkich mieszkańców danego środowiska tworzących naturalną wspólnotę lokalną (taką jak wieś, osiedle, ulica), a nie tylko do klientów pomocy społecznej. Dlatego w przypadku OSL można mówić o uruchomieniu zintegrowanego procesu społecznej odnowy (wieś) i społecznej rewitalizacji (miasto). Przy czym odnowę i rewitalizację należy rozumieć jako zmianę zarówno tkanki materialnej, jak i społecznej, a nie – jak to się często dzieje – tylko poprawę infrastruktury fizycznej/materialnej. Odnowa/rewitalizacja powinna obejmować całą społeczność lokalną, a nie wyłącznie konkretną grupę odbiorców (dzieci, młodzież, osoby dotknięte chorobą alkoholową, seniorzy).

Wypracowana przy udziale mieszkańców strategia stwarza ramy działania władz lokalnych (i partnerskiej współpracy z podmiotami trzeciego sektora), określa podstawowe kierunki polityki prowadzonej przez lokalnych decydentów i podnosi sprawność zarządzania gminą.

Metodologie prac nad strategią mogą być różne, jednak najwyżej oceniany jest tryb jej opracowywania angażujący władze gminy, pracowników urzędu, jednostek organizacyjnych samorządu, konsultantów zewnętrznych oraz przedstawicieli partii politycznych, stowarzyszeń, fundacji, szkół, podmiotów kościelnych (parafii, kościelnych organizacji społecznych), lokalnego biznesu i liderów środowiskowych. Uspołecznienie (partycypacja) procesu opracowywania strategii zwiększa stopień zaangażowania podmiotów w realizację przyjętych zadań, a tym samym zwiększa prawdopodobieństwo osiągnięcia rezultatów i zakładanych celów.

Podmiotem strategii rozwiązywania problemów społecznych jest zamieszkująca na jej terytorium społeczność lokalna, funkcjonująca w systemie władzy poprzez swoje ciała przedstawicielskie i aparat administracji publicznej. Przedmiotem zaś jest materialna sfera danej jednostki administracyjnej przedstawiona w wymiarze przestrzennym, ekologicznym, społecznym i gospodarczym, dostrzegana w kategoriach indywidualnego obywatela (Wysocka, Koziński 1988, s. 22), oraz interes, który się dokonuje na tym właśnie materialnym zapleczu jednostki gminnej.

4.2 OSL jako zadanie ośrodka pomocy społecznej

W modelu OSL praca środowiskowa to przedsięwzięcie realizowane nie na marginesie systemu pomocy społecznej, jako uzupełnienie innych działań, ale istotny element lokalnej strategii rozwiązywania problemów społecznych i wzmacniania spójności społecznej, zwłaszcza w społecznościach, środowiskach i grupach kategorialnych zagrożonych wykluczeniem społecznym. Organizowanie społeczności lokalnej na poziomie gminy jest w tym ujęciu ważnym zadaniem ośrodka pomocy społecznej.

4.2.1 Struktura organizacyjna OSL w ośrodkach pomocy społecznej

Profesjonalne wdrażanie środowiskowej pracy socjalnej zgodnie z metodologią organizowania społeczności wiąże się z potrzebą wyodrębnienia przez ośrodki pomocy społecznej odpowiednich struktur. Mogą one być zróżnicowane, w zależności od wielkości ośrodków oraz ich możliwości kadrowych i finansowych.

- **W dużych ośrodkach pomocy społecznej**, obok działów pomocy rodzinie, powinny zostać utworzone zespoły lub działy pracy ze społecznością lokalną skupiające organizatorów społeczności lokalnej, którzy będą realizować swoje zadania w zespołach lub rejonach pracy socjalnej. Wspomnianym zespołom/działom powinny podlegać funkcjonujące w danej instytucji jednostki świadczące usługi wspomagające grupy lub społeczności lokalne, takie jak: kluby seniora, wolontariusza, samopomocy, integracji społecznej, punkty informacyjno-konsultacyjne i świetlice środowiskowe. Dzięki temu wszystkie działania o charakterze środowiskowym będą się uzupełniały.
- **W ośrodkach średniej wielkości**, w których niemożliwe jest wyodrębnienie działu lub zespołu, wskazane jest utworzenie samodzielnego stanowiska – organizatora społeczności lokalnej. Do jego zadań powinna należeć praca w społecznościach lokalnych oraz koordynowanie przedsięwzięć o charakterze środowiskowym, realizowanych przez dany ośrodek. Jeśli istnieją podobne jednostki jak w dużych ośrodkach, może również powstać dział pracy ze społecznością.

- W małych ośrodkach, szczególnie wiejskich, w których z powodów kadrowych lub finansowych niemożliwe jest wyodrębnienie działu, zespołu czy samodzielnego stanowiska, rozwiązaniem jest wprowadzenie funkcji organizatora społeczności lokalnej przypisanej jednemu z pracowników socjalnych. Alternatywą tego rozwiązania może być przypisanie funkcji organizatora społeczności lokalnej kilku pracownikom socjalnym.

Jeżeli organizatorzy społeczności lokalnej są pracownikami socjalnymi zatrudnionymi w ośrodkach pomocy społecznej, powinni w pracy środowiskowej współpracować z innymi pracownikami socjalnymi ze swoich ośrodków, a także z funkcjonującymi w ramach ośrodka czy „przy” ośrodka jednostkami, jak świetlice, kluby integracji społecznej albo kluby samopomocy. Równocześnie zadaniem organizatora jest nawiązanie współpracy z wszelkimi innymi aktywnymi w społeczności organizacjami, instytucjami i grupami nieformalnymi, które nie są formalnie nadzorowane przez ośrodek. Współpraca organizatora z jednymi i drugimi powinna się odbywać na podobnych zasadach.

4.2.2 Superwizja

Organizowanie społeczności lokalnej, podobnie jak inne działania o charakterze społecznym, których podstawą jest praca z ludźmi i poprzez ludzi, jest bardzo trudne i stanowi duże obciążenie dla osób je realizujących. Dlatego warunkiem niezbędnym jest wprowadzenie jako stałego elementu w pracy ośrodka pomocy społecznej czy organizacji pozarządowych – superwizji pracy środowiskowej. Polega ona na udzielaniu merytorycznego oraz metodycznego wsparcia osobom bezpośrednio, a w miarę możliwości także pośrednio zaangażowanym w jej prowadzenie. Superwizja pracy środowiskowej jest co do zasady oparta na podobnych założeniach co superwizja innych metod pracy socjalnej, choć równocześnie uwzględnia specyfikę zaangażowania organizatora społeczności lokalnej.

Superwizja pracy środowiskowej powinna być prowadzona w odniesieniu do trzech poziomów, którymi są:

- ośrodek pomocy społecznej (lub konkretnej organizacji trzeciego sektora, jeśli to ona prowadzi pracę środowiskową jako usługę społeczną według modelu OSL) w zakresie zarządzania, wewnętrznej współpracy (pracy zespołowej) oraz roli w środowisku lokalnym,
- organizator społeczności lokalnej jako osoba,
- społeczność lokalna, co jest związane z pośrednim lub bezpośrednim wspieraniem organizatora społeczności lokalnej w jego pracy w terenie, w tym także w zakresie współpracy z partnerami.

4.3 Ośrodek pomocy społecznej w relacji z władzą samorządową

Władze samorządu terytorialnego są odpowiedzialne za lokalną politykę społeczną, w tym za pomoc społeczną. Na szczeblu gminnym do realizacji zadań pomocy społecznej powołany jest ośrodek pomocy społecznej. Relacja pomiędzy władzą samorządową jako gospodarzem danego terenu a ośrodkiem pomocy społecznej jest często trudna. Wiąże się to z brakiem zrozumienia władzy wykonawczej i radnych dla zadań pomocy społecznej. Ośrodki są zazwyczaj postrzegane stereotypowo, o ich ocenie nierzadko decyduje liczba wypłacanych świadczeń pieniężnych czy zawartych kontraktów socjalnych, ale już niekoniecznie skuteczność. Efektywność udzielanej pomocy społecznej sprowadzana jest do tabelek w sprawozdaniach rocznych ośrodków, zawierających dane, ilu osobom udzielono wsparcia i jaki był to koszt dla budżetu gminy. Taki obraz publicznych służb społecznych sprzyja częstemu ignorowaniu przez władze samorządowe wielu problemów społecznych dotyczących mieszkańców. Często władze samorządowe, sprowadzając swoją rolę do bycia „gospodarzem terenu”, koncentrują się na inwestowaniu w infrastrukturę (budowa dróg, kanalizacji, obiektów sportowo-rekreacyjnych), a rozwiązywanie problemów społecznych ograniczają do udzielania pomocy finansowej najbardziejniejszym mieszkańcom.

Taka sytuacja powoduje, że przed służbami społecznymi stoi zadanie edukowania przedstawicieli władz i instytucji samorządowych. Chodzi

o uwrażliwianie lokalnych decydentów i urzędników na złożony charakter problemów biedy i wykluczenia społecznego (w tym na ich pozaekonomiczne korelaty) oraz na potencjał służb społecznych w zakresie środowiskowej pracy socjalnej i innych pozamaterialnych form działania ośrodka pomocy społecznej.

Ośrodek pomocy społecznej jest jednostką samorządu terytorialnego i w tym sensie jest często postrzegany jako instytucja konkurująca o ograniczone środki gminnego budżetu z innymi gminnymi podmiotami zajmującymi się sprawami społecznymi: szkołami, bibliotekami, domem kultury czy organizacjami pozarządowymi. Jednak zaangażowanie ośrodka w organizowanie społeczności lokalnej może tę perspektywę „gry o sumie zerowej” zmienić, budując model współpracy lokalnych instytucji, służb i organizacji zorientowanej na dobro wspólne – wspólne interesy mieszkańców i rozwój społeczności oraz uzyskanie efektu synergii (społecznej wartości dodanej) ze współpracy. Po wdrożeniu w wyniku transformacji ustrojowej dwóch reform samorządowych **bez akceptacji władz lokalnych nie jest możliwe tworzenie nowych programów środowiskowych, opartych na budowaniu kapitału społecznego i wzmacnianiu więzi społecznych**. Potrzebna jest zgoda lokalnych decydentów na zmiany w strukturze ośrodków (statut, regulamin) oraz wydzielenie zasobów, zarówno ludzkich, jak i materialnych, z przeznaczeniem na działania środowiskowe. Ośrodek, który chce włączyć organizowanie społeczności lokalnej do swojego funkcjonowania, powinien zadbać o pokazanie lokalnym decydentom korzyści wynikających z tych działań. Oto kilka z nich:

- lepsza diagnoza problemów i ich całościowy ogląd dzięki współpracy ze środowiskami mieszkańców, współtworzonymi przez nich organizacjami i lokalnymi instytucjami spoza systemu pomocy społecznej, dysponującymi różnymi (odpowiednio do swego profilu i zakresu prowadzonych działań) perspektywami postrzegania lokalnych problemów, ale i lokalnego potencjału;
- bycie w żywej relacji ze społecznością i stałe monitorowanie zarówno zidentyfikowanych problemów, jak i dostępnych zasobów. Z działań tych wynika ważna funkcja nie tylko prewencyjna, ale i profilaktyczna;

- wykorzystanie potencjału dzięki działaniu partnerskiemu i synergii zasobów różnych podmiotów lokalnych, które współpracując, lepiej odpowiadają na potrzeby zarówno grup słabszych, jak i całej społeczności lokalnej;
- włączanie mieszkańców do poszukiwania rozwiązań, tworzenie grup na bazie samopomocy i mobilizacji do samoorganizacji – kształtowanie postaw aktywnych zamiast pasywnych.

4.4 OSL jako zadanie zlecone organizacjom pozarządowym i innym podmiotom trzeciego sektora

W realizacji usługi organizowania społeczności lokalnej ważnym partnerem samorządu lokalnego i ośrodka pomocy społecznej, jako instytucji publicznej odpowiedzialnej za zadania gminy w obszarze pomocy i integracji społecznej, są podmioty trzeciego sektora. Należą do nich organizacje pozarządowe (stowarzyszenia i fundacje), organizacje Kościoła katolickiego oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych (zrównane w swoich uprawnieniach w sferze działalności pożytku publicznego z organizacjami pozarządowymi na mocy przepisów Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 roku), a w pewnym zakresie także mniej sformalizowane inicjatywy obywatelskie (na przykład nieposiadające osobowości prawnej).

Model OSL zakłada, że organizowanie społeczności lokalnej polega na połączeniu spontanicznej aktywizacji z zastosowaniem profesjonalnej metodyki pracy środowiskowej i jako usługa społeczna może być zlecone w całości lub części podmiotowi trzeciego sektora. Gwarantem jakości zleconej usługi jako kwalifikowanej formy pracy socjalnej powinien być obligatoryjny udział w realizowaniu procesu OSL profesjonalnego pracownika socjalnego lub innego specjalisty o uznanych kwalifikacjach (wykształcenie kierunkowe, doświadczenie praktyczne uzyskane dzięki aktywności w pierwszym i trzecim sektorze) z zakresu organizowania społeczności lokalnej. Nie ma żadnych przeciwwskazań, aby przyjąć, że kompetencje takiego pracownika-specjalisty powinny odpowiadać

kompetencjom organizatorów społeczności lokalnej pracujących w ośrodkach pomocy społecznej. O kompetencjach zawodowych pracowników socjalnych decydują formalne kwalifikacje i doświadczenia zawodowe, a nie miejsce zatrudnienia. W przypadku profesjonalnych organizatorów społeczności lokalnej chodzi o wiedzę i umiejętności z zakresu pracy środowiskowej jako formy pracy socjalnej świadczonej nie na rzecz poszczególnych jednostek czy rodzin, ale całych społeczności lokalnych i funkcjonujących w ich obrębie grup kategorialnych czy środowisk. A także o doświadczenia zakresu działań animacyjno-aktywizujących wykraczających poza pracę socjalną (na przykład adresowanych do jednostek i społeczności stosunkowo dobrze sytuowanych, ale funkcjonujących w sytuacji zaniku więzi społecznych).

W sytuacji, w której z jednej strony widać odstępowanie od tradycyjnej metody samoorganizacji społecznej oderwanej od władzy publicznej, a z drugiej – od monopolu podmiotów publicznych w świadczeniu usług społecznych przy wykorzystaniu funduszy publicznych, ale preferuje się coraz szerszą i ściślejszą współpracę międzysektorową, na szczególną rekomendację zasługuje **partnerski model realizowania usługi OSL**. Idea partnerstwa publiczno-społecznego stwarza możliwości efektywnego wykorzystania różnego rodzaju instrumentów finansowych, co pozwala na optymalizację kosztów usług i świadczeń, a przede wszystkim daje szansę na synergiczne połączenie stabilnego potencjału ośrodków pomocy społecznej i innowacyjnej energii organizacji trzeciego sektora. Przy braku na danym terenie instytucji samorządowych kompetentnych w zakresie organizowania społeczności lokalnej bezpiecznym rozwiązaniem może być właśnie usługa partnerska.

4.5 OSL – środowiskowy potencjał prewencji i profilaktyki

Specyfiką OSL jako usługi społecznej jest to, że może być ona definiowana i praktykowana nie tylko jako zespół zadań naprawczych ukierunkowanych na ograniczenie problemu wykluczenia społecznego przez działania aktywizująca-integrujące, ale także jako zespół działań „wyprzedzających”

o charakterze prewencyjnym, profilaktycznym i edukacyjnym (edukacja nieformalna). Działania o takim charakterze powinny zajmować znaczące miejsce w pracy organizatorów społeczności lokalnej. Ich celem jest wzmacnianie odporności jednostek, rodzin, grup i całych społeczności na wpływy czynników dezintegrujących czy wypychających na margines. Rozwinięta i dobrze realizowana profilaktyka społeczna może w istotny sposób redukować przypadki niedostosowania społecznego i uprzedzać wszystkie sytuacje, które powodują wyłanianie się potrzeb z zakresu kompensacji i opieki.

Rozdział 5

Prawne aspekty organizowania społeczności lokalnych

5.1 Dokumenty ogólnokrajowe o charakterze strategicznym

STRATEGIA ROZWOJU KRAJU 2007–2015 – dokument przyjęty przez Radę Ministrów 29 listopada 2006 roku zwracający uwagę na konieczność budowy zintegrowanej wspólnoty i jej bezpieczeństwa oraz na aktywizację środowisk lokalnych, w tym zarówno budowanie publicznych służb społecznych, jak i rozwój sektora organizacji pozarządowych.

POLSKA 2030 WYZWANIA ROZWOJOWE – dokument przygotowany przez Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów (prezentacja 17 czerwca 2009 roku), który zakłada realizację takiego modelu polityki społecznej, w którym kluczową rolę odgrywa aktywne wsparcie dla działań nastawionych na wydobywanie potencjału osób czy grup społecznych wykluczonych lub narażonych na wykluczenie (likwidacja bądź minimalizacja przyczyn wykluczenia, konieczność zwiększania nakładów na rozwój aktywnych instrumentów polityki społecznej, zwiększenie odpowiedzialności samorządów w zakresie rozwiązywania lokalnych problemów społecznych, zwiększenie kapitału ludzkiego wzmacniającego więzi i zdolność do współpracy w środowisku lokalnym).

PROGRAM OPERACYJNY KAPITAŁ LUDZKI – PRIORYTET VII Promocja integracji społecznej, Działanie 7.1 Rozwój i upowszechnienie aktywnej integracji, Poddziałanie 7.1.1 Rozwój i upowszechnienie aktywnej integracji przez ośrodki pomocy społecznej bądź Poddziałanie 7.1.2. Rozwój

i upowszechnienie aktywnej integracji przez powiatowe centra pomocy rodzinie. Program nie jest zdefiniowany przepisami prawnymi, jednak system wydatkowania środków Europejskiego Funduszu Społecznego w istocie stanowi „swoiste” źródło prawa dla podmiotów realizujących projekty systemowe. Dokumentem, który określa realizację projektów systemowych ośrodków pomocy społecznej i powiatowych centrów pomocy rodzinie są „Zasady przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych Ośrodków Pomocy Społecznej, Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie oraz Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013”. Dokument ten wprowadza jako jedno z możliwych narzędzi realizacji projektu „Program Aktywności Lokalnej” (PAL) oraz będące jego odmianą „Programy integracji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych”.

5.2 Obowiązujące ustawy

USTAWA Z DNIA 12 MARCA 2004 ROKU O POMOCY SPOŁECZNEJ (tekst jednolity, Dz.U. 2008 r., Nr 115, poz. 728, ze zm.). Pomoc społeczna polega w szczególności na: przyznawaniu i wypłacaniu przewidzianych ustawą świadczeń, **pracy socjalnej**, prowadzeniu i rozwoju niezbędnej infrastruktury socjalnej, analizie i ocenie zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej, **realizacji zadań wynikających z rozeznaczonych potrzeb społecznych, na rozwijaniu nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb** (art. 15). Zgodnie z art. 110a w strukturze organizacyjnej ośrodka pomocy społecznej może zostać wyodrębniony zespół realizujący zadania tego ośrodka w zakresie pracy socjalnej i integracji społecznej (Dz.U. z 2011 r., Nr 81 poz. 440).

USTAWA Z DNIA 24 KWIETNIA 2003 ROKU O DZIAŁALNOŚCI POŻYTKU PUBLICZNEGO I O WOLONTARIACIE (Dz.U. z 2003 r., Nr 96, poz. 873 ze zm.), która stworzyła ramy współpracy administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi oraz umożliwiła pracę z wolontariuszami i poprzez wolontariuszy. Jednym z zadań ze sfery publicznej realizowanych przez organizacje pozarządowe jest działalność wspomagająca

rozwój wspólnot i społeczności lokalnych oraz działalność na rzecz integracji i reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Dodatkowo ustawa określa, że jednostki samorządu terytorialnego i ich instytucje są zobowiązane do współpracy z organizacjami działającymi między innymi na rzecz rozwoju danej społeczności lokalnej.

USTAWA Z DNIA 20 KWIETNIA 2004 ROKU O PROMOCJI ZATRUDNIENIA I INSTYTUCJACH RYNKU PRACY (Dz.U. z 2004 r., Nr 99, poz. 1001 ze zm.) – prace społecznie użyteczne, współpraca z jednostkami pomocy społecznej.

USTAWA Z DNIA 13 CZERWCA 2003 ROKU O ZATRUDNIENIU SOCJALNYM (Dz.U. z 2003 r., Nr 122, poz. 1143 ze zm.) umożliwiającą zarówno samorządom terytorialnym, jak i organizacjom pozarządowym organizowanie i prowadzenie klubów oraz centrów integracji społecznej i zatrudnienia wspieranego.

USTAWA Z DNIA 27 KWIETNIA 2006 ROKU O SPÓŁDZIELNIACH SOCJALNYCH (Dz.U. z 2006 r., nr 94 poz. 651 ze zm.) określająca zasady tworzenia i funkcjonowania spółdzielni socjalnych.

USTAWA Z DNIA 27 SIERPNI 2009 ROKU O FINANSACH PUBLICZNYCH (Dz.U. z 2009 r., Nr 157, poz. 1240 ze zm.) określająca zasady finansowania ośrodków pomocy społecznej oraz powiatowych centrów pomocy rodzinie.

USTAWA Z DNIA 8 MARCA 1990 ROKU O SAMORZĄDZIE GMINNYM (Dz.U. z 1990 r., Nr 16, poz. 95 ze zm.) określająca cele i zadania samorządów gminnych, w której w rozdz. 2 art. 7 pkt 1 czytamy, że między innymi zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. Zadania własne obejmują zwłaszcza sprawy: wspierania i upowszechniania idei samorządowej, w tym tworzenia warunków do działania i rozwoju jednostek pomocniczych i wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej.

5.3 Prawne bariery i wyzwania pracy środowiskowej

Działania środowiskowe mają na celu pobudzenie i dokonanie w społeczności lokalnej zmiany na rzecz uzyskania poprawy jakości życia danej społeczności. Brak jednoznacznej legalnej definicji pojęcia „środowiskowy” w przepisach prawa pomocy społecznej powoduje, że pojęcie to interpretowane jest dość dowolnie przez ustawodawcę, w zależności od kontekstu. W jednym przypadku środowiskiem może być rodzina (gospodarstwo domowe), w drugim zaś działania umiejscowione w środowisku lokalnym. Dlatego analizując obecne przepisy, należy podchodzić do nich dość ostrożnie, określając za każdym razem kontekst konkretnej normy prawnej. Obowiązująca ustawa o pomocy społecznej uwzględnia pracę środowiskową w definicji pracy socjalnej, jednak w istocie nie zostało to powiązane z żadnym przepisem o charakterze szczegółowym, który konkretyzowałby jej możliwości działania. Art. 45 Ustawy o pomocy społecznej wskazuje, że praca socjalna świadczona jest na rzecz poprawy funkcjonowania osób i rodzin w ich środowisku społecznym. Działania z tego zakresu są prowadzone z osobami i rodzinami w celu rozwinięcia lub wzmocnienia ich aktywności i samodzielności życiowej oraz ze społecznością lokalną w celu zapewnienia współpracy oraz koordynacji działań instytucji i organizacji istotnych dla zaspokajania potrzeb członków społeczności. Zapisy ustawy promują zdecydowanie działania o charakterze jednostkowym, wskazując jednocześnie na możliwości wykorzystania wielu narzędzi i instrumentów dostosowanych do poszczególnych osób i grup. Brakuje natomiast narzędzi i instrumentów do wykorzystania w realizacji środowiskowej pracy socjalnej.

Wśród zadań pracownika socjalnego oprócz działalności diagnostycznej, innowacyjnej, kooperacyjnej i inspiratorskiej znalazła się także działalność animacyjna, czyli pobudzanie społecznej aktywności i inspirowanie działań samopomocowych w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych osób, rodzin, grup i środowisk społecznych, współpraca i współdziałanie z innymi specjalistami w celu przeciwdziałania i ograniczania patologii i skutków negatywnych zjawisk społecznych, łagodzenie skutków ubóstwa (art. 119). W zapisie tym zwraca uwagę wyodrębnienie w zadaniach pracownika socjalnego pracy socjalnej od tego, co jest działaniem realizowanym na szerszą, wspólnotową skalę.

Biorąc pod uwagę kompetencje związane z zadaniami obowiązkowych gminy (na przykład opracowanie i realizacja gminnej strategii rozwiązywania problemów społecznych), można powiedzieć, że w sposób bezpośredni lub pośredni dotyczą możliwości realizowania działań środowiskowych. Warto zwrócić uwagę na strategię rozwiązywania problemów społecznych, która może stać się przyczynkiem do stawiania solidnej diagnozy środowiskowej. Istotną kompetencją, a zarazem możliwością zapisaną w działaniach ośrodka pomocy społecznej jest opracowywanie i kierowanie do wdrożenia przez radę gminy lokalnych programów pomocy społecznej (w tym zakresie powinny być tworzone długofalowe programy organizowania społeczności lokalnej), które mogą powstać na bazie wykazów potrzeb składanych przez ośrodek (art. 110 ust. 10 ustawy). Stanowi to solidną podstawę prawną możliwych działań środowiskowych, która niestety do 2008 roku była całkowicie niewykorzystywana. Podobną możliwość tworzenia programów organizowania społeczności lokalnej daje ustawa o samorządzie gminnym (rozdz. 2 art. 7 pkt 1, pkt 17), który umożliwia wdrażanie programów pobudzania aktywności obywatelskiej.

Czynnikiem wspierającym pracę środowiskową są środki Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Profilowane projekty gminne i powiatowe w dużym stopniu nadały rozmach środowiskowej pracy socjalnej. Jednak bez jasnej koncepcji, obudowanej rozwiązaniami prawnymi, przyszłość pracy socjalnej po okresie rozwoju w latach 2008–2013 może być zagrożona.

Przy obecnie istniejących rozwiązaniach prawnych możliwe są działania nie o charakterze systemowym, ale oparte na oddolnej inicjatywie i zrozumieniu władz lokalnych. Pomimo trzech lat funkcjonowania rozwiązań w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki tworzących system pracy środowiskowej żadne nie zostało uwzględnione w zapisach Ustawy o pomocy społecznej. Może to świadczyć o **niezrozumieniu lub braku wizji środowiskowej pracy socjalnej**. Gdy nie ma jasnego przepisu, że można coś zrobić, powstają wątpliwości co do legalności działania, dlatego nowe, innowacyjne działania są tak trudno wprowadzane w jednostkach samorządu terytorialnego.

5.4 Rekomendacje do zmian prawnych

Wdrażanie spójnej koncepcji na rzecz rozwoju pracy środowiskowej przy wykorzystaniu metodyki organizowania społeczności lokalnej wymaga wprowadzenia zmian w przepisach ustawowych obowiązujących w obszarze pomocy społecznej. Muszą one dotyczyć zwłaszcza Ustawy o pomocy społecznej, która określa ramy funkcjonowania systemu pomocy społecznej w Polsce. Powinna zawierać jasne i precyzyjne zapisy wskazujące pracę środowiskową ze społecznością lokalną jako metodę pracy socjalnej równoprawnej z pracą z jednostką, rodziną i grupami. W ustawie należałoby zawrzeć precyzyjne regulacje sprzyjające podejmowaniu i prowadzeniu ustrukturyzowanych działań z zakresu organizowania społeczności lokalnej, łączących pracę socjalną adresowaną do konkretnych środowisk z lokalną polityką społeczną ukierunkowaną na rozwiązywanie problemów społecznych i rozwój lokalny.

Tego rodzaju zapisy są niezbędne do tego, aby praca w społecznościach lokalnych nie była sporadycznym elementem działań niektórych ośrodków pomocy społecznej, ale stała się integralnym elementem ich pracy. Poza tym konieczne jest podkreślenie metodycznych zasad wdrażania OSL jako długofalowego procesu ukierunkowanego na zmianę, a nie incydentalnych działań lub pracy z małymi grupami. Klarowne przepisy umożliwią ponadto finansowanie tych działań ze środków samorządowych, co w obecnym stanie prawnym często kwestionują skarbnicy gmin. Sformułować można dziesięć konkretnych rekomendacji:

1. Zmiany w Ustawie o pomocy społecznej (z uszczegółowieniem w rozporządzeniu dotyczącym organizowania społeczności lokalnej) powinny dotyczyć wskazania społeczności o charakterze terytorialnym oraz kategorialnym, zwłaszcza zagrożonych wykluczeniem społecznym, jako podmiotów, do których obok osób i rodzin powinny adresowane działania pomocy społecznej i służb społecznych. Organizowanie społeczności lokalnej powinno ponadto zostać wpisane w ustawie jako zadanie własne gminy o charakterze rekomendowanym.
2. Przepisy ustawowe lub na poziomie rozporządzenia powinny wskazać na zasadność tworzenia nowych struktur organizacyjnych w ośrodkach

pomocy społecznej, do których należałoby organizowanie społeczności lokalnych. Takie rozwiązanie należy postrzegać jako konsekwencję przyjętej już strategii rozdzielania w ośrodkach pomocy społecznej pracy socjalnej i działalności zasiłkowej.

3. Konieczne jest uprawnocnienie organizatora społeczności lokalnej i trzech środowiskowych ról zawodowych, które podejmuje w swojej pracy organizator społeczności lokalnej: animatora, organizatora sieci społecznych i lokalnego planisty. Można to zrobić na dwa sposoby. Pierwszy to dookreślenie poprzez regulacje prawne zadań i kompetencji organizatora społeczności lokalnej w sposób obejmujący wszystkie trzy wspomniane role. Drugi to wyeksponowanie roli podstawowej – animatora – jako funkcjonalnie wyodrębnionej formuły pracy socjalnej i jednocześnie dookreślenie organizowania społeczności lokalnej jako ustrukturyzowanej działalności uwzględniającej pracę socjalną, ale przekraczającą jej obszar i tym samym otwierającą pomoc społeczną na lokalną politykę społeczną.
4. Ustawodawca powinien przy tym jasno uznać, że pracownik socjalny jako organizator społeczności lokalnej (pkt 3 – wersja 1) lub animator (pkt 3 – wersja 2), pracując ze społecznościami lokalnymi zagrożonymi wykluczeniem społecznym, jest narażony na podobne stresy jak pracownik pracujący z osobami i rodzinami i co za tym idzie – jako pracownik prowadzący terenową pracę socjalną – ma prawo do przewidzianych w obecnej ustawie przywilejów zawodowych (dodatkowego urlopu wypoczynkowego oraz dodatku do wynagrodzenia w wysokości 250 zł).
5. Dookreślając zadania składające się na organizowanie społeczności lokalnej, ustawodawca powinien uwzględnić wszystkie cztery kluczowe obszary działania: diagnozę, aktywizację, integrację oraz edukację.
6. Ustawodawca powinien uznać możliwość podejmowania funkcji organizatora społeczności lokalnej także przez specjalistów niebędących pracownikami socjalnymi, a mających kierunkowe wykształcenie i niezbędną praktykę z zakresu animacji, mediacji (budowania sieci – *networkingu*), planowania społecznego, aktywizacji i prowadzenia

akcji społecznych, uzyskaną dzięki aktywności w organizacjach trzeciego sektora.

7. Prawo powinno stworzyć sprzyjające warunki do wyodrębniania środowiska zawodowego organizatorów społeczności lokalnej, docelowo z możliwością wykryształizowania się nowej profesji pomocowej [zawodu pomocowego].
8. W ustawie lub w rozporządzeniu do niej powinny zostać określone narzędzia i instrumenty aktywnej integracji, które mogą być wykorzystane w organizowaniu społeczności lokalnej. Wśród narzędzi powinny zostać wskazane projekty animacyjne i socjalne oraz wypromowany w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki Program aktywności lokalnej (PAL). Takie podejście pozwoli na monitoring i ewaluację działań, co umożliwi rejestrację zmian w społeczności oraz będzie narzędziem oceny pracy organizatorów społeczności lokalnej. Ustawa powinna określić także katalog instrumentów aktywnej integracji, takich jak tworzenie i prowadzenie różnego rodzaju klubów, świetlic środowiskowych, punktów informacyjno-konsultacyjnych, inicjowanie ruchów obywatelskich, grup samopomocowych i edukacyjnych oraz lokalnych wydarzeń i akcji społecznych.
9. Warto poprzez regulacje prawne stymulować proces kształcenia w zakresie pracy środowiskowej na poziomie wyższych uczelni, na kierunku praca socjalna oraz w ramach specjalności animacja społeczna i animacja kulturowa prowadzonych na kierunkach socjologia i pedagogika.
10. Animacja (jeśli zostanie funkcjonalnie wyodrębniona przez ustawodawcę – pkt 3 – wariant II) i organizowanie społeczności lokalnej powinny zostać objęte superwizją na zasadach regulowanych dla pracy socjalnej.

Równolegle ze zmianami prawnymi ułatwiającymi wdrażanie metody środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej powinny być podejmowane także inne działania mające na celu jej wprowadzanie.

Wskazane jest opracowanie przez ministra pracy i polityki społecznej, zgodnie z jego kompetencjami określonymi w art. 23 ust. 1 pkt 7 Ustawy o pomocy społecznej, programu resortowego wspierającego organizowanie społeczności lokalnych. Program taki wpisuje się w zadania ministerstwa, które obok tworzenia koncepcji i określania kierunków rozwoju w obszarze pomocy społecznej ma także inspirować i promować nowe formy i metody działania.

Program, zgodnie z art. 23 ust. 1 pkt 7a Ustawy o pomocy społecznej, powinien być wspierany finansowo przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Konkurs na realizację programu oraz zadań publicznych z obszaru organizowania społeczności lokalnej powinien być skierowany do jednostek samorządu terytorialnego, w tym do ośrodków pomocy społecznej oraz organizacji pozarządowych zgodnie z zapisami Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 roku. Program resortowy mógłby efektywnie uzupełniać zadania gminy w zakresie prowadzenia środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej, a przede wszystkim wspierać podmioty działające w obszarze pomocy społecznej we wdrażaniu tej metody pracy socjalnej oraz upowszechniać dobre praktyki.

Niezależnie od uruchomienia programu resortowego należy włączyć nurt organizowania społeczności lokalnej i rewitalizacji społecznej do tworzonego Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Na bazie tego krajowego dokumentu powinno się wypracować w ramach programów operacyjnych związanych z kolejną perspektywą finansową dotyczącą wydatkowania środków unijnych specjalny program na poziomie krajowym, jak i regionalnym, wspierający podmioty lokalne podejmujące się wdrażania standardów i dobrych praktyk z zakresu środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej. Program taki, uwzględniając założenia ogólne programów operacyjnych, mógłby obejmować wdrażanie standardów i dobrych praktyk wypracowanych równoległe we wszystkich zadaniach projektu systemowego „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”, w ramach którego przygotowany został także niniejszy dokument „Model środowiskowej pracy socjalnej/ organizowania społeczności lokalnej”.

Słowniczek OSL

Społeczność

Zbiorowość ludzi, których łączy co najmniej jedna społecznie istotna cecha (np. miejsce zamieszkania, wiek, zawód, niepełnosprawność, hobby itp.); cecha ta stanowi podstawę dla wykształcania się wśród członków zbiorowości poczucia odrębnej tożsamości oraz świadomości wspólnoty wartości i interesów. Gdy podstawową cechą łączącą członków zbiorowości jest wspólne terytorium, wówczas mówimy o **społeczności lokalnej**, w pozostałych natomiast przypadkach (tj. gdy wspólną cechą nie jest terytorium) – o **społecznościach kategoriálních**. Wzajemne zależności członków zbiorowości mogą być zintensyfikowane w takim stopniu, iż tworzyć oni będą już nie społeczność, ale realną wspólnotę życia lub pracy. Społeczności powstają spontanicznie, ale mogą być też tworzone zadaniowo np. dla celów terapeutycznych – w takich przypadkach ich trwałość jest względnie krótka.

Empowerment

Podejście w pracy socjalnej, a ostatnio także szerzej – w polityce społecznej oznaczające dążenie do upodmiotowienia osób, rodzin lub społeczności marginalizowanych kulturowo, społecznie, ekonomicznie lub politycznie poprzez umożliwienie im nabycia, odzyskania lub wzmocnienia realnego wpływu na własne życie. W pomocy społecznej oznacza ono, że klienci nie są biernymi odbiorcami pomocy, ale działają na rzecz życiowego usamodzielnienia, współtworząc proces pomocy i aktywnie w nim uczestnicząc.

Organizator społeczności lokalnej

Funkcja składająca się z trzech powiązanych i na ogół przenikających się ról zawodowych: animatora lokalnego, organizatora sieci społecznych i lokalnego planisty. Funkcja ta może być pełniona zarówno zarobkowo jak i społecznie. Organizator społeczności lokalnej w swym działaniu stosuje metodykę organizowania społeczności lokalnej.

Animator lokalny – na rolę tę składają się czynności podejmowane w procesie tworzenia, złożonych z członków społeczności, grup zadaniowych (czyli grup świadomie i celowo organizowanych z myślą o rozwiązaniu/rozwiązywaniu jakichś problemów lub realizowaniu określonych zadań

praktycznych], wspierania tych grup w rozwoju i nabywaniu sprawności działania oraz podejmowaniu przez nie przez nie współpracy z innymi grupami.

Organizator sieci społecznych – na rolę tę składają się czynności, które są niezbędne w procesie budowania i podtrzymywania przebiegających, zarówno wewnątrz społeczności, jak i wykraczających poza jej granice, sieci społecznych, opartych na powiązaniach formalnych i nieformalnych.

Lokalny planista – na rolę tę składają się czynności, dzięki którym członkowie społeczności będą chcieli i umieli włączać się i aktywnie uczestniczyć w procesach podejmowania i wdrażania decyzji dotyczących spraw publicznych, prowadzonych przez organy władzy publicznej, przede wszystkim działające na szczeblu gminnym; lokalny planista, przy wsparciu i asyście członków społeczności, może także projektować i inicjować wdrożenie działań usługowych mających na celu zaspokajanie tych występujących w niej potrzeb, które wcześniej były niedostrzegane.

Organizowanie społeczności lokalnej

– patrz: środowiskowa praca socjalna

Integracja społeczna

Działania na ogół o charakterze aktywizującym, adresowane do osób i rodzin marginalizowanych, dzięki którym mają one szanse na pełne uczestnictwo w życiu społecznym (tj. pełnienie w sposób kompetentny podstawowych ról społecznych: rodzinnych, zawodowych i obywatelskich). Integracja społeczna prowadzona jest także na poziomie społeczności - w takim przypadku obejmuje działania polegające na wzmacnianiu więzi społecznych łączących jej członków oraz wytwarzaniu w nich poczucie społecznego zakorzenienia.

Edukacja społecznościowa/środowiskowa

Komponent procesu organizowania społeczności – polega na zwykle nieformalnym (lub pozaformalnym) uczeniu się i rozwijaniu umiejętności ważnych z punktu widzenia prowadzenia działalności w środowisku lokalnym, w tym przede wszystkim umiejętności współpracy i współdziałania z innymi oraz nabywaniu indywidualnych kompetencji i umiejętności życiowych przez m.in. udział w wymianie doświadczeń, dzielenie się przemyśleniami, dyskusowanie czy w toku obserwowania innych.

Edukacja środowiskowa obejmuje zarówno członków społeczności jak i jej , metodycznie działających, organizatorów.

Samopomoc

Relacja pomocy, której uczestnicy występują zarówno w roli wspomagającego jak i wspomaganego. W społeczności samopomoc przejawia się w postaci inicjowanych oddolnie procesów, opartych na współuczestnictwie i zasadzie wzajemności. Mogą one funkcjonować w sposób niesformalizowany (np. ruchy sąsiedzkie) lub przyjąć formę tzw. organizacji samopomocowej (np. bank czasu). Mechanizm samopomocy wykorzystywany jest także w tzw. grupach samopomocowych, tj. małych strukturach społecznych tworzonych przez osoby o tych samych (lub podobnych) doświadczeniach życiowych po to, by udzielając sobie nawzajem unikatowego wsparcia, wspólnie osiągać cele terapeutyczne lub rozwojowe.

Animacja

Termin powstały od łacińskiego słowa *animare* oznaczającego ożywianie. Jest to rodzaj działań aktywizujących prowadzonych w społeczności mająca na celu uruchomienie jej potencjału, oparta na współuczestnictwie mieszkańców. Animacja jest formą interwencji w życie społeczności nie mającą charakteru dyrektywnego, ale responsywny, gdyż animator (osoba animująca) nie przejmuje odpowiedzialności za los społeczności.

Zasoby społeczności

Wszystko, czym dysponuje społeczność jako całość i co może być wykorzystane w działaniach na jej rzecz. Współcześnie wyróżnia się następujące rodzaje zasobów (kapitałów): naturalne, kulturowe, ludzkie, społeczne, polityczne, finansowe i infrastrukturalne.

Diagnoza środowiskowa

Ważny element metodyki pracy środowiskowej, od której rozpoczyna się interwencja w życie społeczności. Polega na gromadzeniu danych różnymi sposobami, z wykorzystaniem metod i technik badań aktywizujących (*action research*). Ma na celu m.in. identyfikację dostępnych w społeczności zasobów i występujących w niej problemów i niezaspokojonych potrzeb oraz oszacowanie jej potencjału.

Partnerstwo lokalne

Ustrukturyzowana i sformalizowana współpraca podmiotów na scenie lokalnej, z zasady o charakterze międzysektorowym (instytucje samorządowe, organizacje trzeciego sektora, lokalny biznes). Partnerstwo opiera się na relacjach poziomych i zakłada równość partnerów w zakresie ich

praw i obowiązków. Partnerstwa mogą mieć na celu rozwój lokalny lub bardziej skonkretyzowane, „branżowe” cele (np. przeciwdziałanie bezrobociu, rozwój przedsiębiorczości społecznej, organizowanie społeczności itp.).

Komunitaryzm

Nurt we współczesnej filozofii społecznej i politycznej podkreślający wagę wspólnoty. Jako taki stanowi ważny element ideowej podbudowy dla więziotwórczej polityki społecznej, pracy środowiskowej i innych działań społecznościowych. Ważna dla tych działań jest tu zwłaszcza rozwijana w ramach komunitaryzmu przez Amitaia Etzioniego koncepcja responsywnego społeczeństwa.

Instytucja pomocy (i integracji) społecznej

Instytucja współtworząca – obok ubezpieczenia społecznego i zaopatrzenia społecznego – system zabezpieczenia społecznego. Obywatelom doświadczającym trudności życiowych, z którymi nie są w stanie uporać się samodzielnie, oferuje pomoc w formie różnego typu usług społecznych oraz w formie wsparcia materialnego (przede wszystkim zasiłki pieniężne, także pomoc „w naturze”). Z usług instytucji pomocy i integracji społecznej korzystać może każdy obywatel, bez względu na jego status materialny, przy selekcjonowaniu uprawnionych do wsparcia pieniężnego (lub jego ekwiwalentu) stosowane jest kryterium dochodowe. W ostatnich latach instytucja ta jest silnie zorientowana na przeciwdziałanie nie tylko ubóstwu materialnemu, ale i pozamaterialnym aspektom wykluczenia społecznego i marginalizacji, co odzwierciedla dodane określenie „integracja” w jej nazwie.

Model środowiskowej pracy socjalnej/ organizowania społeczności lokalnej (w skrócie: model OSL)

Tu: rekomendowany sposób praktykowania w warunkach polskich środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej. Model OSL współtworzą: strategie aktywizacji (mobilizowanie ludzi i instytucji), narzędzia osiowe (praca ze społecznościami terytorialnymi oraz praca ze społecznościami kategoryalnymi), narzędzia wspierające (partnerstwo lokalne, grupy, wolontariat, wydarzenia i kampanie społeczne oraz rzecznictwo i informacja obywatelska), schemat metodycznego działania (diagnoza środowiskowa, wybór podmiotu działania i rozpoznanie jego potrzeb i potencjału, poznawanie ludzi/instytucji/organizacji – pozyskiwanie sojuszników, tworzenie planu i struktury działania/zmiany, realizacja zaplanowanych działań, monitorowanie i ocena efektywności działania).

Stosowanie modelu OSL ma służyć uruchamianiu procesu organizowania (i samoorganizowania się) społeczności, który składa się z czterech komponentów: diagnozy, aktywizacji, integracji oraz edukacji.

Organizacje trzeciego

Organizacje niepubliczne i niekomercyjne zarazem, współtworzące sformalizowaną część społeczeństwa obywatelskiego. Określane też jako organizacje społeczne, pozarządowe, obywatelskie, ochotnicze. Zaliczamy do nich stowarzyszenia i fundacje oraz z równane z nimi organizacje kościołów i związków wyznaniowych prowadzące działalność społeczną, a także niekomercyjne związki stowarzyszeń i innych osób prawnych.

Usługi społeczne

Trzecia, obok świadczeń pieniężnych i pomocy „w naturze” forma wsparcia udzielanego przez służby społeczne w ramach instytucji pomocy społecznej. Usługi dzielą się na usługi opiekuńcze i aktywizujące oraz na usługi adresowane do osób lub rodzin (*personal social services*) i świadczone na rzecz społeczności (*community services*). Usługi społeczne w dużej mierze realizowane są przez organizacje socjalne trzeciego sektora, a także przez podmioty prywatne w trybie powierzenia lub zlecenia im tego zadania przez administrację publiczną.

Kapitał społeczny

Specyficzny, ze swej istoty niematerialny, zasób stanowiący atrybut społeczności jako całości i w znacznej mierze wpływający na jej potencjał sprawnego działania i rozwoju. Tworzą go przede wszystkim więzi społeczne oraz uogólnione zaufanie. Wśród członków społeczności kapitał społeczny wzmacnia poczucie identyfikacji oraz orientację na dobro wspólne, obniża koszty transakcyjne dokonujących się w jej ramach wymian, co ułatwia i przyspiesza współpracę i współdziałanie wewnątrz społeczności, jak i otwiera ją na kontakty z szerszym otoczeniem. Kapitał społeczny inwestowany ma zdolność multiplikacji oraz tworzenia i rozwijania innych typów zasobów (kapitałów). Wyróżnia się spajający kapitał społeczny (*bonding social capital*) i pomostowy kapitał społeczny (*bridging social capital*).

Partycypacja społeczna

Zaangażowanie obywateli w sprawy życia publicznego i prowadzenia spraw publicznych – bezpośrednio lub poprzez aktywność w organizacjach trzeciego sektora. Gdy dotyczy włączania się w procesy zarządzania publicznego staje się partycypacją publiczną, która przejawia się

m.in. w postaci uczestnictwa w konsultacjach społecznych, wysłuchaniach publicznych dotyczących przygotowywanych aktów prawnych, korzystania z mechanizmu 1% w systemie PIT czy współtworzenia tzw. budżetów partycypacyjnych. Partycypacja społeczna urzeczywistnia ideę demokracji uczestniczącej jako dopełnienia demokracji przedstawicielskiej, w której obywatele cedują odpowiedzialności za bieg spraw publicznych na swoich wybranych demokratyczne przedstawicieli.

Praca socjalna

Typ usług społecznych – profesjonalna, oparta na wiedzy i prowadzona metodycznie działalność polegająca na wspieraniu – poprzez rozwijanie [wzmacnianie] zdolności adaptacyjnych i/lub potencjału rozwojowego – osób, rodzin, grup lub społeczności w procesie rozwiązywania doświadczanych przez nich problemów i trudności, ich usamodzielniania i upodmiotowiania. Współcześnie w obrębie pracy socjalnej wyróżnia się tzw. praktykę bezpośrednią (zwaną też kliniczną pracą socjalną) adresowaną do jednostek i rodzin oraz – adresowaną do społeczności – praktykę środowiskową [środowiskowa praca socjalna]. Praca socjalna należy do szerszej kategorii tzw. *helping professions*, do której zalicza się m.in. psychoterapię, doradztwo zawodowe i in.

Środowiskowa praca socjalna / organizowanie społeczności lokalnej

Obszar pracy socjalnej, czasami traktowany też jako odrębna działalność zawodowa, której adresatem jest społeczność jako całość; polega na asystowaniu społeczności oraz wspieraniu jej członków w podejmowaniu i prowadzeniu przez nich autonomicznych i kolektywnych działań służących zarówno podniesieniu jakości ich życia jak i rozwojowi potencjału całej społeczności. Najogólniej rzecz biorąc środowiskowa praca socjalna może być prowadzona w formule dla społeczności, wówczas jej celem jest przysporzenie jej jakiejś korzyści lub pożytku (np. udostępnienie potrzebnych usług) niejako odgórnie i/lub w formule ze społecznością – w tych przypadkach członkowie społeczności niejako sami, oddolnie, mają sobie tych korzyści przysporzyć (np. uruchomić samopomoc sąsiedzką lub wywalczyć remont budynku mieszkalnego) .

Bibliografia

- Babbie, E. (2003), *Badanie społeczne w praktyce*, Warszawa.
- Bąbska, B. (2005), *Grupy obywatelskie*, Zeszyty edukacyjne CAL, Warszawa.
- Berger, P., Neuhaus, J. (1975), *To Empower the People*, Washington, D.C.
- Berkel. R. van, Valkenburg, B. (2007), *Making it Personal. Individualising Activation Services in the EU*, Bristol.
- Bochdzewicz-Lulewicz, M. (2006), *Metody i techniki mierzenie społecznego wpływu przedsiębiorstw społecznych, czyli jak uchwycić wartość dodaną podmiotów ekonomii społecznej*, „Trzeci Sektor”, nr 7.
- Boczoń, J. (2004), *Trzeci sektor w Gdańsku wobec administracji publicznej w latach 1994–2003: od entuzjazmu do system współpracy*, w: M. Rymsza (red.), *Współpraca sektora obywatelskiego z administracją publiczną*, Warszawa.
- Chaskin, R.J., Brown, P., Venkatesh, S., Vidal, A., *Budowanie potencjału społeczności lokalnej*, w: T. Kaźmierczak (red.), *Zmiana w społeczności lokalnej. Szkice o kapitale społecznym w praktyce społecznej i nie tylko*, Warszawa.
- *Community Development Challenge* (praca zbiorowa) (2006). Raport Community Development Foundation dostępny w internecie: www.communities.gov.uk.
- Craig, G., Popple, K., Shaw, M. (2008) (red.), *Community Development in Theory and Practice*, Nottingham.
- Croft, S., Beresford, P. (2001), Empowerment, w: Davies M., *The Blackwell Encyclopedia of Social Work*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Cyrek, M., Mikuła-Bączek, E. (2008), *Usługi społeczne jako wyznacznik kapitału ludzkiego w kontekście spójności regionalnej*, w: M.G. Woźniak (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, zeszyt nr 12, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.
- Delors J., (1998), *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku*, Warszawa.
- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (2009), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Warszawa.
- Dudkiewicz, M. (2011) (red.), *Pracownicy socjalni: pomiędzy instytucją pomocy społecznej a środowiskiem lokalnym*, Warszawa (w przygotowaniu).

- Etzioni, A. (1993), *The Spirit of Community. The Reinvention of American Society*, New York.
- Frieske, K.W., Poławski, P. (1999), *Opieka i kontrola. Instytucje wobec problemów społecznych*, Katowice.
- Furmankiewicz, M. (2006), *Współpraca międzysektorowa w ramach tzw. partnerstw terytorialnych na obszarach wiejskich w Polsce*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2 (24).
- Gilchrist, A. (1994), *Community Work Skills Manual*, ACW.
- Górecki, M. (1999), Wolontariat, w: D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa.
- Górnikowska-Zwolak, E. (1999), *Aktywizacja, aktywność*, w: D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa.
- Henderson, P. (2001), *Community work*, w: M. Davies, *The Blackwell Encyclopaedia of Social Work*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Hindley, A., Harris, V. (2010), *Dokument informacyjny na temat oceny polskiego projektu*, maszynopis w posiadaniu zespołu projektowego.
- Jordan, P., Ochman, M. (1997), *Jak pracować z wolontariuszami*, Warszawa.
- Kawula, S. (1999), *Diagnoza społeczna*, w: D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa.
- Kaźmierczak, T. (2007), *Praca socjalna: animacja społeczna, kapitał społeczny, networking*, w: T. Kaźmierczak (red.), *Zmiana w społeczności lokalnej. Szkice o kapitale społecznym w praktyce społecznej i nie tylko*, Warszawa.
- Krzyszkowski, J. (2008), *Pomoc społeczna. Szkic socjologiczny*, Warszawa.
- Kulesza, B. (2007), *Organizator społeczności lokalnej w Holandii*, w: P. Jordan (red), *Ośrodek pomocy i aktywności społecznej – renesans pracy środowiskowej*, Warszawa.
- Lofland, J., Snow, D.A., Anderson, L., Lofland, L.H. (2009), *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, Warszawa.
- Łobocki, M. (2003), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków.
- Mendel, M. (2001), *Edukacja społeczna. Partnerstwo rodziny, szkoły i gminy w perspektywie amerykańskiej*, Toruń.
- Mendel, M. (red.) (2004), *Animacja współpracy środowiskowej*, Toruń.
- *Mobilization and Participation: Social Psychological Expansion of Resource Mobilization Theory*, „American Sociological Review” 1984, nr 49.

- Miżejewski, C. (2010), Uwarunkowania prawne środowiskowej pracy socjalnej w Polsce, maszynopis w posiadaniu zespołu projektowego.
- Niesporek, A., Wódz, K. (2003), *Grupy zmarginalizowane, przedsiębiorczość społeczna, praca socjalna – strategie rozwoju społeczności lokalnych*, w: T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Warszawa.
- Opiła, D. (2007), *Rola pracownika socjalnego jako animatora społecznego*, w: P. Jordan (red.), *Ośrodek pomocy i aktywności społecznej – renesans pracy środowiskowej*, Warszawa.
- Oyster, C.K. (2000; 2002), *Grupy*, Poznań.
- Palka, S. (2010) (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk.
- Payne, M. (2005), *Modern Social Work Theory*, Basingstoke – New York.
- Pilch, T., Lepalczyk, I. (1995) (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa.
- Prochenko, P. (2007), *Reklama społeczna w Polsce – przegląd i próba systematyzacji*, „Trzeci Sektor”, nr 11.
- Putnam, R. (1995), *Demokracja w działaniu*, Kraków.
- Riessman, F., Carroll, D. (2000), *Nowa definicja samopomocy*, Warszawa.
- Robinson, J.W., Green, G.P. (2011) (red.), *Introduction to Community Development. Theory, Practice, and Service-Learning*, Los Angeles, CA.
- Rothman, J. (1975), *Three Models of Community Organization Practice*, w: R. Kramer, H. Specht (red.), *Readings in Community Organization Practice*, London.
- Rymsza, M. (2013), *Polityka społeczna, pomoc społeczna i praca socjalna a organizowanie społeczności lokalnej: próba pozycjonowania*, „Prace LIS”, nr 5.
- Rymsza, M. (2012) (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*, Warszawa.
- Rymsza, M. (2011) (red.), *Czy podejście aktywizujące ma szansę? Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce 20 lat po reformie systemu pomocy społecznej*, Warszawa.
- Rymsza, M. (2004), *Reformy społeczne lat dziewięćdziesiątych: próba podsumowania*, w: M. Rymsza (red.), *Reformy społeczne. Bilans dekady*, Warszawa.
- Rymsza, M., Hryniewicka, A., Derwich, P. (2004), *Jak wprowadzić w życie zasadę pomocniczości państwa: doświadczenia lat dziewięćdziesiątych*, w: M. Rymsza (red.), *Współpraca sektora obywatelskiego z administracją publiczną*, Warszawa.

- Schindler, J. [2006], *Animacje społeczności lokalnych poprzez wpływanie na postawy i przekonania*, w: B. Skrzypczak (red.), *Czynniki i strategie rozwoju społeczności lokalnej – raport Stowarzyszenia CAL*, Warszawa.
- Skrzypczak, B. [2004], *W poszukiwaniu partnerstwa: z doświadczeń programu „Centra Aktywności Lokalnej”*, w: M. Rymsza (red.), *Współpraca sektora obywatelskiego z administracją publiczną*, Warszawa.
- Skrzypczak, B. [2003], *Aktywizacja społeczności lokalnych poprzez Centra Aktywności Lokalnej*, w: T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Warszawa.
- Skrzypczak, B., Jordan, P. [2002] (red.), *Centrum Aktywności Lokalnej jako metoda rozwoju społeczności lokalnej*, Warszawa.
- Smith, R. [2008], *Social Work and Power*, Basingstoke – New York.
- Stanisławek, E., [2004] (red.) *Wybrane problemy psychologii społecznej*, Warszawa.
- Szarfenberg, R. [2010], *Polityka społeczna i usługi społeczne – zagadnienia pojęciowe*, prezentacja dostępna na stronie www.spoecznieodpowiedzialni.pl (dostęp grudzień 2010).
- Szarfenberg, R. [2008], *Rodzaje i formy aktywnej polityki społecznej*, w: G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny, *Polityka społeczna*, Warszawa.
- Szarfenberg, R. [2003], *Problemy definicyjne zjawiska wykluczenia*, Raport Grupy nr 2 Zespołu Zadaniowego ds. Reintegracji Społecznej, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, maszynopis w posiadaniu zespołu projektowego.
- Sztompka, P. [2003], *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków.
- Szumski, J. [1999], *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice.
- Taylor, M., Purdue, D., Wilson, M., Wilde, P. [2005], *Evaluating Community Projects*, JRF.
- Theiss, W. [1996], *Edukacja środowiskowa. Zarys problematyki*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 10.
- Theiss, W. (red.) [2001], *Mała ojczyzna. Kultura, edukacja, rozwój lokalny*, Warszawa.
- Theiss, W., Skrzypczak B. (red.) [2006], *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, Warszawa.
- Twelvetrees, A. [2008], *Community Work*, Basingstoke – New York.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej – tekst jednolity z dnia 2 października 2009 roku – Dz.U. z 2009 r., Nr 175, poz. 1362 ze zm.

- Warzywoda-Kruszyńska, W., Grotowska-Leder, J., Krzyszkowski, J. (2002), *Lokalna strategia przeciwdziałania biedzie w Łodzi jako rezultat diagnozy społecznej*, w: E. Tarkowska (red.), *Przeciw biedzie*, Warszawa.
- Winiarski, M. (1999), *Integracja społeczna*, w: D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa.
- Wosińska, W. (2004), *Psychologia życia społecznego*, Gdańsk.
- Wódz, K. (1996), *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Katowice.
- Wygnańska, J. (2006), *Rzecznictwo organizacji pozarządowych*, „Trzeci Sektor”, nr 6.
- Wysocka, E., Koziński, J. (1988), *Strategia rozwoju województw i gmin. Teoria i praktyka*, Warszawa – Zielona Góra.
- Załuska, M. (1998a), *Prawne i organizacyjne ramy działania organizacji pozarządowych*, w: M. Załuska, J. Boczoń (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Katowice.
- Załuska, M. (1998b), *Społeczne uwarunkowania angażowania się w działalność organizacji pozarządowych*, w: M. Załuska, J. Boczoń (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Katowice.
- Zastrow, C. (1986), *Introduction to Social Welfare Institutions*, The Dorsey Press.
- Ziemiński, S. (1975), *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa.
- *Rzeczpospolita Samorządna*, Program NSZZ „Solidarność” uchwalony przez I Krajowy Zjazd Delegatów, „Tygodnik Solidarność” 1981, nr 29.

Autorzy Modelu Organizowania Społeczności Lokalnej

Barbara Bąbska socjolog ze specjalnością praca socjalna, superwizor animacji i współpracy środowiskowej. Ekspert i trener Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej. W latach 1983–2009 pracownik Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Radomiu odpowiedzialny m.in. za wdrażanie i koordynowanie programu Centrum Aktywności Lokalnej. Od 2009 roku ekspert w projekcie *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*: zadanie 3.
email: basiab@cal.org.pl

Magdalena Dudkiewicz dr socjologii, adiunkt w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych UW, ekspert w zakresie publicznego wizerunku działań pomocowych, realizacji projektów badawczych oraz animacji kultury. Członek zespołu Obserwatorium Żywej Kultury, ekspert Instytutu Spraw Publicznych, sekretarz redakcji kwartalnika „Trzeci Sektor”. Od 2009 roku ekspert w projekcie *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*: zadanie 3. email: magda.dudkiewicz@isp.org.pl

Paweł Jordan socjolog, Prezes Biura Obsługi Ruchów Inicjatyw Społecznych BORIS, Przewodniczący Rady Programowej Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, superwizor w Stowarzyszeniu Trenerów Organizacji Pozarządowych (STOP). Autor książek na temat wolontariatu, rozwoju społeczności lokalnej. Jeden z inicjatorów m.in. Centrum Wolontariatu, Funduszy Lokalnych, STOP, CAL. Od 2009 roku ekspert w projekcie *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*: zadanie 3.
email: pawelj@boris.org.pl

Tomasz Kaźmierczak dr socjologii, adiunkt w Zakładzie Teorii i Metod Pracy Socjalnej w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się problematyką służb społecznych, pracy socjalnej, a w ostatnich latach także ekonomią społeczną i rozwojem społeczności lokalnych. Od 2009 roku ekspert w projekcie *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*: zadanie 3.
email: kazmierczak@uw.edu.pl

Ewa Kozdrowicz – dr nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, nauczyciel akademicki w Zakładzie Problemów Społecznych Dziecka i Rodziny na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Vice-prezesa Stowarzyszenia Profilaktyki Problemowej PROFIPRO, członek Rady Fundacji Centrum Edukacji Liderkiej CEL oraz Stowarzyszenia „Program Stacja”. Zainteresowania naukowe i działania praktyczne koncentrują się wokół pomocy dziecku i rodzinie w zakresie funkcjonowania socjalno-wychowawczego oraz profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży.
e-mail: e.kozdrowicz@uw.edu.pl

Maria Mendel prof. dr hab., pedagog społeczny, kierownik Zakładu Pedagogiki Społecznej w Instytucie Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego. Autorka wielu publikacji i ekspertyz dot. rozwoju społecznego, polityki edukacyjnej i pracy socjalnej. Uczestniczka polskich i międzynarodowych projektów naukowo-badawczych i wdrożeniowych w obszarze edukacji i animacji społecznej, jakości kształcenia akademickiego. Od 2009 roku ekspert w projekcie *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*; zadanie 3.
email: pedmm@ug.edu.pl

Magdalena Popłońska-Kowalska pedagog pracy socjalnej, trener, superwizor i ekspert Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL w Warszawie, wykładowca w Kolegium Pracowników Służb Społecznych w Poznaniu. W kręgu zainteresowań pozostaje pomoc społeczna i praca socjalna. Pasją jest organizowanie społeczności lokalnej zarówno w teorii jak i praktyce. Od 2009 roku ekspert w projekcie *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*; zadanie 3.
email: magdap@cal.org.pl

Marek Rymsza dr socjologii, adiunkt w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Redaktor naczelny kwartalnika „Trzeci sektor”. Specjalizuje się w porównawczej polityce społecznej, w tym w zakresie aktywizujących programów wsparcia oraz w problematyce organizacji non profit. Od 2009 roku ekspert w projekcie *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*; zadanie 3.
email: marek.rymsza@isp.org.pl

Bohdan Skrzypczak dr nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki społecznej, historyk, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Społecznej Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego. Prezes Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL skupiającego środowisko ludzi i instytucji zainteresowanych problematyką aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnej, inicjator i dyrektor Centrum Badań Społeczności i Polityk Lokalnych Collegium Civitas. Od 2009 roku ekspert w projekcie *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*; zadanie 3., Kierownik Laboratorium Innowacji Społecznej.
email: bohdans@cal.org.pl

Model środowiskowej pracy socjalnej /organizowania społeczności lokalnej

Publikacja powstała w ramach projektu systemowego 1.18 Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej (zadanie 3 – Działanie w zakresie wdrażania standardów pracy socjalnej i funkcjonowania instytucji pomocy i integracji społecznej). Projekt finansowany jest przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Priorytetu I Zatrudnienie i integracja społeczna Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Działanie 1.2 Wsparcie systemowe instytucji pomocy i integracji społecznej.

Projekt realizowany w latach 2009–2014

Autorzy:

Barbara Bąbska
Magdalena Dudkiewicz
Paweł Jordan
Tomasz Kaźmierczak
Ewa Kozdrowicz
Maria Mendel
Magdalena Popłońska-Kowalska
Marek Rymsza
Bohdan Skrzypczak

Redakcja techniczna:

Wojciech Górnaś. Redakcja

Projekt graficzny serii oraz skład:

Marta Malesińska [manukastudio.pl]

Wydawca:

Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL
Ul. Paca 40, 04-386 Warszawa
Tel. 22 121 59 10
e-mail: biuro@cal.org.pl

cal.

©Copyright by Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014

ISBN: 978-83-62380-32-9

EGZEPLARZ BEZPŁATNY (PUBLIKACJA BEZPŁATNA)

„Model środowiskowej pracy socjalnej / organizowania społeczności lokalnej” (dalej jako model OSL) jest metodycznie dopracowanym, przystosowanym do polskich warunków i sprawdzonym w praktyce rozwiązaniem systemowym, służącym upowszechnianiu podejścia środowiskowego w pracy socjalnej. Model OSL przygotowano w Laboratorium Innowacji Społecznej, które powołane zostało w ramach projektu „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej” i skupia ekspertów Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL oraz Fundacji

Instytut Spraw Publicznych. Projekt ten jest realizowany na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Wraz z modelem OSL zostały stworzone trzy poradniki, które stanowią kompendium wiedzy z zakresu aktywizowania i mobilizowania społeczności lokalnej do samopomocy oraz niosą propozycje rozwiązań organizacyjnych i prawnych. Poradniki to: *Organizator społeczności lokalnej – refleksyjny praktyk*, *Organizowanie społeczności lokalnej – metodyka pracy środowiskowej* oraz *Organizowanie społeczności lokalnej – usługa społeczna*.

Publikacja wydana w ramach projektu systemowego 1.18 „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”. To partnerski projekt, którego celem jest podniesienie profesjonalizmu i zwiększenie skuteczności instytucji pomocy i integracji społecznej w rozwiązywaniu problemu wykluczenia społecznego poprzez stworzenie, przetestowanie oraz wdrożenie standardów instytucji i usług pomocy oraz integracji społecznej.

Projekt realizowany w latach 2009–2014

Partnerzy projektu realizujący zadanie:

Publikacja jest współfinansowana przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

